S. Ashirboyev, I. Azimov, M. Rahmatov,A.G‘oziyev

ESKI O‘ZBEK TILI VA YOZUVI PRAKTIKUMI

Toshkent-2006

www.ziyouz.com kutubxonasi

ANNOTATSIYA

O‘zbekistonning mustaqil davlat sifatida dunyoga chiqishi, hayotning barcha jabhalarida, shu jumladan, ta’lim sohasida ham tub burilishlarni vujudga keltirdi. Ayniqsa, o‘tmish tariximiz bilan bevosita bog‘liq qo‘lyozma manbaalarni, ilmiy-adabiy asarlarni o‘rganishga imkoniyat yaratdi. Bu esa, allomalarimizning ma’naviy va ma’rifiy merosiga bugungi kun nuqtai nazaridan mehr ko‘zi va cheksiz hurmat bilan qarashga keng yo‘l ochib berdi. Shu bilan birga, oldimizga o‘tmish merosimizni atroflicha o‘rganish bilan bog‘liq muammolarni tezlikda hal etish vazifasini ko‘ndalang qo‘yadi. Milliy ma’naviy meroslarimizni o‘rganish, tadqiq etish, ularni xolisona yoritish, shu bilan birgalikda ilg‘or g‘oyalarimizni butun dunyoga ko‘rsatish uchun «Eski o‘zbek tili va yozuvi praktikumi» fanini, hamda uning arab alifbosiga asoslangan eski o‘zbek yozuvini o‘rganishning o‘rni katta.

Bu fan arab yozuvi asosidagi eski o’zbek yozuvining grafik, fonetik, grammatik xususiyatlari bilan tanishtiradi va eski o’zbek yozuvi yodgorliklari matnlarining o’qilishi, o’ziga xos tomonlarini yoritib beradi. Matn tahlilini, izohli o’qishini amalga oshiradi, ayni zamonda o’zbek tili tarixi fanlarining boshlovchi kursi vazifasini ham bajaradi. Qo‘llanma davlat ta’lim standartlari mazmuniga mos ravishda yozilgan.

Tuzuvchilar: filologiya fanlari doktori, professor S. Ashirboyev,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent I. Azimov,
o‘qituvchilar M. Rahmatov va A.G‘oziyevlar

Taqrizchilar: filologiya fanlari doktori, professor H.Dadaboyev
filologiya fanlari doktori, professor H. Homidov.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Arab yozuvining O‘rta Osiyo xalqlari hayotiga kirib kelishi. Eski o‘zbek yozuvining shakllanishi

Tarixda arab yozuvi deb nom olgan, asrlar davomida eroniy hamda turkiy xalqlarning madaniy hayotida katta o‘rin tutib kelgan arab yozuvi arablarga islom dini qabul qilinishidan odinroq nabotiy qabilalaridan o‘tgan, nabotiylar uni oromiylardan, oromiylar finikiyaliklardan o‘zlashtirib olgan edilar.

Nabotiylar ham, oromiylar ham arablar singari somiy tillariga mansub xalqlar bo‘lgani sababli ularning 22 harfli konsonant (undoshni ifodalovchi) yozuvi arab tiliga mos tushavergan. Keyinroq esa, islom dinining yoyilishi oldidan arablar yozuvga arab tilining o‘ziga xos tovushlarini bildiruvchi 6 ta harf qo‘shadilar. O‘rta Osiyo xalqlari arab yozuvini qabul qilgan vaqtda bu yozuvda 28 ta harf mavjud bo‘lib, harflarning katta bir qismi (ث ح ذ ص ض ط ظ ع harflari) arab tilining maxsus tovushlarini ifodalashga xizmat qilar, mahalliy xalqlar u tovushlarni aynan talaffuz qila olmas, mazkur harflar faqat arabcha so‘zlar tarkibidagina ishlatilar edi.

Arablarning 28 harfli yozuvi bilan mahalliy xalqlar arabcha matnlarni o‘qib chiqarishga odatlangan bo‘lsalar ham, o‘z tillarida fikr ifodalashga qiynaladilar. Bu holat yozuvga yana ba’zi qo‘shimchalar kiritishga (پ چ ژ گ harflarini qabul qilishga) majbur etadi. Shunday qilib, 32 harfli yozuv shakllandi.

Bu yozuv O‘rta Osiyo xalqlariga ming yildan beri xizmat qilib kelgan va unda boy yozma madaniy obidalar yaratilganligi ma’lum. Ayni paytda 1917 yildan keyin bu yozuvning isloh qilingani va orada lotin, slavyan yozuvlari asosida tuzilgan yangi yozuvlarga o‘tishimiz tufayli ko‘p asrlik eski yozuvdan va u yozuvdagi qimmatli merosdan uzoqlashib qolganimiz ham ayni haqiqat. Madaniy merosga va bu merosni egallashning kaliti bo‘lmish eski o‘zbek yozuvini o‘rganishga munosabat tubdan o‘zgarib qolgan bugungi kunda bizga arablardan o‘tib xalqimizning o‘z milliy-tarixiy yozuviga aylanib ketgan mazkur yozuvni nomlash masalasida bahsli o‘rinlar bor.

Ba’zilar buni to‘g‘ridan-to‘g‘ri «arab yozuvi» deb atayverish kerak, deb hisoblaydilar, shuningdek, bu yozuvni «arab – o‘zbek yozuvi» deb qo‘llovchilar ham bo‘ldi.

To‘g‘ri, yozuv arablardan o‘zlashgan. Bu tarixiy voqeadan buyon ming yildan ortiqroq vaqt o‘tdi. Orada eng avval yozuvning ma’naviy egasi o‘zgardi. Endilikda yozuv faqat arablarniki emas, shu bilan birga, eroniy va turkiy xalqlarniki ham bo‘lib qoldi. Ikkinchidan, yozuvning o‘zi o‘zgardi, yozuvga arablarda bo‘lmagan harflar qo‘shildi, uning grafik imkoniyatlari kengaydi, takomillashdi.

Arablarda yozuv konsonant (undosh tovushinigina ifodalovchi) yozuv vazifasini bajargan. Turkiy xalqlarda, jumladan, o‘zbek xalqi tarixida esa bu yozuv

www.ziyouz.com kutubxonasi

(qadimgi turkiy yozuv an'analari asosida) fonografik (unli va undosh tovushlarni teng ifodalovchi) yozuvga aylantirilgan, uning imlo asoslari ham o'zgargan. Shu va shuning singari asoslarga ko'ra, xalqimiz tarixida qo'llangan eski yozuvni «arab yozuvi» deya olmaymiz. Aslini olganda, arab tiliga moslashgan yozuvni – fors yozuvi, turkiy tillarga moslashgan yozuvni – «turkiy yozuv» deb atash maqsadga muvofiqdir. Biroq, «eski turkiy yozuv» deganda Urxun-Enasoy yozuvi, uyg'ur yozuvi kabi qadimgi turkiy yozuvlar ham umumlashib ketishi mumkin. «Qadimgi turkiy til», «qadimgi turkiy yozuv» tushunchalaridan farqlash maqsadida o'zbek tili tarixiga nisbatan «eski o'zbek tili» atamasini qo'llab, shunga mos holda Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur kabi buyuk ajdodlarimiz ish ko'rgan va o'zidan keyingi avlodlarga charxlab qoldirib ketgan yozuvni – arab alifbosi asosidagi eski turkiy yozuvni biz eski o'zbek yozuvi deb ataymiz. Eski yozuvda katta ma'naviy boyliklar yaratgan boshqa xalqlar tarixiga nisbatan ham bu yozuvning taqdiri (nomlanishi) ana shunday bo'lishi mumkin.

ESKI O'ZBEK YOZUVINING UMUMIY XUSUSIYATLARI

Hozirgi yozuvdan savod chiqargan kishi uchun eski o'zbek yozuvini o'rganish ancha mashaqqatli ish bo'lib ko'rinadi. Biroq bu yozuvning xususiyatlariga chuqur ilmiylik nuqtai nazaridan yondoshgan va metodik jihatdan to'g'ri yo'ldan borgan kishi uchun yozuvni o'zlashtirishda hech qanday qiyinchilik bo'lmaydi, aksincha, unda shu yozuvni o'rganishga nisbatan alohida qiziqish va ishtiyoq paydo bo'ladi.

Eski o'zbek yozuvini o'rganish bo'yicha yaratilgan qo'llanmalar anchagina bor va ulardan foydalanib talabalarimiz eski yozuv sirlari bilan allaqachon tanishib ulgurdilar. Biroq yozuvni o'rganish ustidagi mashqlar o'quvchini tabiiy tarzda bir qancha noaniq nuqtalarga, anglashilmovchiliklarga duch keltiradiki, biz bu erda tilga olingan ma'lumotlar orqali ana shu xil noaniqliklarni bartaraf etishga va eski yozuvning eski o'zbek tilini o'rganishga yo'l ochuvchi ayrim tomonlarini yoritishga harakat qilamiz.

Shunga e'tibor berish kerakki, qalam uchi satr chizig'i bo'ylab yo'l olar ekan, shu yo'nalishda u so'z libosi (harf shakli)ni bichib, tikib borish bilan birga, ma'lum to'xtamga borganda, qalam uchini yuqoridan o'ngga va undan quyiga borib bu libosning tugmachalarini – ost-ust nuqtalarini ham o'rni o'rniga qo'yib (qadab) boradi. Masalan, «qalam» so'zini yozar ekanmiz, o'ngdan chapga qarab qalam uchi bir harakat bilan (daftardan uzilmasdan) u so'z shaklini yozib chiqadi: قلم kabi.

Yozuvning fonetik-funktsional tabiati haqida so'z borganda ba'zi olimlar bu yozuvni fonografik yozuv deb baholasalar, boshqalari yarim fonografik yozuv deb hisoblaydilar. Arab yozuvi arab tili qurilishiga moslashgan bo'lib, so'zdagi undosh tovushlarni, asosan, bo'g'inlarni ifodalashga xizmat qilgan. Eski o'zbek yozuvi va o'zbek tiliga o'tib o'zlashib qolgan arabcha so'zlarni o'z shakli bilan ifodalasa ham, bu tilning o'z so'zlarini fonografik asosda ifodalashga xizmat qildirilgan. Masalan,

www.ziyouz.com kutubxonasi

«Maktab» so‘zi 6 tovushli (fonemali) so‘z, ammo yozuvda u مكتب (m+k+t+b) tarzida 4 undosh harf bilan ifodalangan. Mamlakat so‘zida 8 ta fonema bor, yozuvda esa u مملكت (m+m+l+k+t) tarzida 5 harf bilan yoziladi. Bular – arabcha so‘zlar. «Qoshiq», «qiziq», «chiziq», «bildi» kabi turkcha-o‘zbekcha so‘zlarda esa 5 tadan fonema bor, ular yozuvda ham 5 harf bilan ifoda etiladi: قاشيق چيزيق بيلدى قيزيق .

Ko‘rinadiki, arab yozuvi bilan shu yozuv asosida shakllangan eski o‘zbek yozuvi bu jihatdan aynan bir xil emas ekan. Qadimgi turkiy yozuvlar ta’siri bilan eski o‘zbek yozuvi so‘zdagi har bir tovushni alohida-alohida ifodalashga xizmat qildirilgan, lekin bu tilga arab tilidan o‘tib o‘zlashib qolgan so‘zlar ko‘pligi tufayli, uning fonografiklik xususiyati ochiq ko‘rinmay qoladi.

Arabcha so‘zlarning boshida va oxirida kelganda alif (ا) ham sof unli tovushni ifoda qilmaydi, ‘aza’, ‘ibtida’ so‘zlaridagi kabi hamza (ء) bilan qandaydir bir to‘siq bilan aytiluvchi chala unli tovushni bildiradi.

Hozirgi yozuvimizdagi kabi eski o‘zbek yozuvida ham harflar o‘zaro bir-birlari bilan qo‘shib yoziladi. Qo‘shib yozish talabi bilan yoki qo‘shib yozish natijasida harflar so‘zning qaysi o‘rnida kelishiga qarab turlicha ko‘rinishlar kasb etadi: so‘zning boshida kelsa – bir xil, so‘z orasida kelsa – ikkinchi xil, so‘z oxirida kelsa – uchinchi xil. Hammasi bo‘lib to‘rt xil.

Biz quyida eng avval eski o‘zbek yozuvidagi harflar sirasi va shakllarini namoyon qiluvchi jadval bilan tanishamiz va shu asosda yozuvning sodda va murakkab jihatlarini ko‘zdan kechirib boramiz.

Harfning nomi	**Harfning hozirgi ko‘rinishi**	**Harflarning yozilishi**			
		So‘z oxirida	**So‘z o‘rtasida**	**So‘z boshida**	**Yolg‘iz holda**
Alif	O,a	ـا	ـا	ا	ا
Be	B	ـب	ـبـ	بـ	ب
Pe	P	ـپ	ـپـ	پـ	پ
Te	T	ـت	ـتـ	تـ	ت
Se	S	ـث	ـثـ	ثـ	ث
Jim	J	ـج	ـجـ	جـ	ج
Chim	Ch	ـچ	ـچـ	چـ	چ
Ho-ye hutti	H	ـح	ـحـ	حـ	ح

www.ziyouz.com kutubxonasi

Xe	X	ـخ	ـخـ	خـ	خ
Dol	D	ـد	ـد	د	د
Zol	Z	ـذ	ـذ	ذ	ذ
Re	R	ـر	ـر	ر	ر
Ze	Z	ـز	ـز	ز	ز
Җe	җ	ـژ	ـژ	ژ	ژ
Sin	S	ـس	ـسـ	سـ	س
Shin	Sh	ـش	ـشـ	شـ	ش
Sod	S	ـص	ـصـ	صـ	ص
Zod	Z	ـض	ـضـ	ضـ	ض
To	T	ـط	ـطـ	طـ	ط
Zo	Z	ـظ	ـظـ	ظـ	ظ
‘ayn	-	ـع	ـعـ	عـ	ع
G‘ayn	G‘	ـغ	ـغـ	غـ	غ
Fe	F	ـف	ـفـ	فـ	ف
Qof	Q	ـق	ـقـ	قـ	ق
Kof	K	ـك	ـكـ	كـ	ك
Gof	G	ـگ	ـگـ	گـ	گ
Lom	L	ـل	ـلـ	لـ	ل
Mim	M	ـم	ـمـ	مـ	م
Nun	N	ـن	ـنـ	نـ	ن
Vov	V	ـو	ـو	و	و
Ho-ye havvaz	H	ـه	ـهـ	هـ	ه
Yo	Y,I,E	ـى	ـيـ	يـ	ى

www.ziyouz.com kutubxonasi

Alif

Alif harfi alifbodagi birinchi harf sanaladi. Alif o‘ng tomondan, ya’ni o‘zidan oldin keladigan harf bilan qo‘shiladi. O‘zidan keyin kelgan harf bilan esa qo‘shilmaydi.

Bu harf o‘zbek tilidagi *agar, odam, umid, ism,* so‘zlaridagi *a, o, u, i* tovushini ifoda qiladi. Alif harfi o‘zbekcha so‘zlarda a, o tovushlarini ifoda qilishda qatnashadi. Alif harfi yozuvda ikki xil ko‘rinishda aks etadi:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Alif	A,O	ـا	ـا	ا	ا

--------------------------- ـا -- ا --------

Alifning so‘zlardagi ko‘rinishlari 1- ilovada berilgan.

1-topshiriq. Alif harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

Re

Re harfi satr chizig‘iga nisbatan quyidagicha joylashadi. Bu harfning alohida va so‘z boshidagi ko‘rinishlari satr chizig‘ining ostida -----ر -----ر ------ yozilsa, so‘z o‘rtasidagi va so‘z oxiridagi ko‘rinishlari ham xuddi shu ko‘rinishda bo‘ladi.

Bu harf o‘zbek tilidagi *rost, armon, anor* so‘zlaridagi *r* tovushini ifoda qiladi. ر harfi munfasil harf bo‘lgani uchun faqat bir tomondan, ya’ni o‘ng tomondan keladigan harflar bilan qo‘shilishi yoki qo‘shilmasligi mumkin.

doro	ro	or
دارا	را	آر

---------------------------ر -------------------------------------- ر--------

Re harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 12- ilovada berilgan.

1-topshiriq. Re harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ze

Ze harfi satr chizig‘iga nisbatan quyidagicha joylashadi. Bu harfining alohida va so‘z boshidagi ko‘rinishlari satr chizig‘ining ostida ------ز ------ز ------ yozilsa, so‘z o‘rtasidagi va so‘z oxiridagi ko‘rinishlari ham sart chizig‘iga nisbatan yuqoridagidek joylashadi.

Bu harf o‘zbek tilidagi *zor, zo‘r, bozor* so‘zlaridagi **z** tovushini ifoda qiladi. ز harfi munfasil harf bo‘lgani uchun faqat bir tomon ya’ni o‘ng tomondan keladigan harflarning qo‘shilish yoki qo‘shilmasligiga qarab ular bilan bog‘lana oladi.

oz	roz	zor
آز	راز	زار

------------------------- ز -- ز --------

Ze harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 13- ilovada berilgan.

1-topshiriq. Ze harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

Dol

Dol harfi satr chizig‘iga nisbatan quyidagicha joylashadi. Bu harfning alohida va so‘z boshidagi ko‘rinishlari satr chizig‘ining ustida --- د ---- yozilsa, so‘z o‘rtasidagi va so‘z oxiridagi ko‘rinishlari satr chizig‘ining ustida --ـد --- yoziladi.

Bu harf o‘zbek tilidagi *dur, dard, daho* so‘zlaridagi **d** tovushini ifoda qiladi. د harfi munfasil harf bo‘lgani uchun faqat bir tomon ya’ni o‘ng tomondan keladigan harflarning qo‘shilish yoki qo‘shilmasligiga qarab ular bilan bog‘lana oladi.

dol	dor	dod
دال	دار	داد

--------------------------- د -- د --------

Dol harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 10- ilovada berilgan.

www.ziyouz.com kutubxonasi

1- topshiriq. **Dol** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Ushbu so‘zlarni ovoz chiqarib o‘qing.

دا آد دار داد زاد راد زار آز راز راد آرا دارا آزار آزاد آزار

3-topshiriq. Ushbu harfiy birikma va so‘zlarni ko‘chirib yozng.

آز آزار آزاد آزار دا آد دار داد زاد راد زار راز راد آرا دارا

4-topshiriq. Ushbu harfiy birikma va so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Or, ro, oz, zo, do, odo, zod, doz, rod, ozod, oro, doro, orod .

Izohli so‘zlar

دراز	daroz	uzun
دور	dur	uzoq
دارو	doru	dori

Vov

Vov harfi satr chizig‘iga nisbatan quyidagicha joylashadi. Bu harfning alohida va so‘z boshidagi ko‘rinishlari satr chizig‘ining usti va ostida -----و ------ yozilsa, so‘z o‘rtasidagi va so‘z oxiridagi ko‘rinishlari ham satr chizig‘iga nisaban quyidagicha joylashadi: ----و --.

Bu harf o‘zbek tilidagi *vatan, vasl, vijdon* so‘zlaridagi **v** tovushini ifoda qiladi.

و harfi munfasil harf bo‘lgani uchun faqat bir tomon ya’ni o‘ng tomondan keladigan harflarning qo‘shilish yoki qo‘shilmasligiga qarab ular bilan bog‘lana oladi.

ov	doru	vov
آو	دارو	واو

--------------------------- و -- و --------

Vov harfi so‘z o‘rtasida va so‘z oxirida undosh harflardan so‘ng kelganda o‘rniga ko‘ra *u* yoki *o‘* tarzda o‘qiladi. Masalan:

بوگون bugun گوشت go‘sht

www.ziyouz.com kutubxonasi

بوغدای	bug‘doy	پوست	po‘st

Vov harfi so‘z ichida, so‘z oxirida unlidan so‘ng kelsa, *v* undon tovushini ifoda etadi. Masalan:

آواز	ovoz	آو	ov
داوان	dovon	یاو	yov

So‘z boshida *u, o‘* unlisini ifodalash uchun vov harfi oldiga alif qo‘yiladi. Masalan:

اوزوم	uzum	اوق	o‘q
اوزون	uzun	اوراق	o‘roq

Vov harfi so‘z boshida alif bilan birga kelib *u* va *o‘* unli tovushlarini ifoda qilishiga va ularning so‘z tarkibidagi harflarga ulanishiga e’tibor bering.

o‘t	ت	او	O‘	uy	ی	او	U
o‘rik	ریک			uz	ز		
o‘rdak	ردک			uch	چ		

Vov harfi uyushiq bo‘laklar orasida va bog‘lovchisi vazifasini ham bajaradi. Masalan:

دفتر و قلم	daftar va qalam	آتا و آنا	ota va ona
مین و سین	men va sen	گل و بلبل	gul va bulbul

Vov harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 30- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Vov** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshriq.Ushbu so‘zlarni ovoz chiqarib o‘qing va ko‘chirib yozing.

آز آو رو دود اودور دار واو راز رود اور روز
زور داد داو دور آرزو آواز آزار دارا دارو آزاد.

3-topshiriq. Ushbu harfiy brikma va so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.
U, or, oz, oro, zor, dov, dod, rud, udur, araz, doru, doru.

Izohli so‘zlar

راز	roz	ichki, yashirin sir
دارا	doro	Doro (qadimiy Eron shohi)
وادار	vodor	majbur, majburiy
دور	dur	uzoq

www.ziyouz.com kutubxonasi

روز	ruz	kun	

HARAKATLAR

Dunyodagi aksar tillarda unli va undosh tovushlar va shunga mos holda qo‘llanadigan harfiy belgilar mavjud. Garchi arab tilida ham unli va undosh tovushlar bo‘lsa-da, unli tovushlarning hammasi ham yozuvda ifodalanavermaydi. Arab tilida qisqa unlilar talaffuz etiladi-yu, yozuvda tushib qoladi. Arab alifbosida qisqa unlilarni ifodalovchi maxsus harflar yo‘q, biroq ba’zi bir belgilar ularni ifodalashda ishlatiladi va ular harakatlar deb nomlanadi.

Harakatlar tilshunoslikda diakritik belgilar deb yuritiladi. Harakatlar – arab yozuvida qisqa unli tovushlarni ifoda etishning muhim usullaridan biridir. Ular, odatda, yozuvda ifodalanmaydi. Harakatlarning yozuvda ifoda etilmasligi o‘qishni qiyinlashtiradi. Arabcha so‘zlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish gunoh sanalgan. Shu sababli matnni boshdan oxirigacha harakatlar bilan berish, xususan, «Qur’on»da ko‘zga tashlanadi. Unda arab satr osti, usti belgilari va harakatlar o‘qish va talafuzdagi chalkashliklarni bartaraf qilish uchun to‘liq yozilgan. Shuningdek, yozuvdagi bu tartib XI-XIV asrlarda O‘rta Osiyoda ko‘chirilgan ayrim adabiy, badiiy, ilmiy manbalarda, aniqrog‘i, tilga oid kitoblarda ham uchraydi. Bevosita tilga oid tadqiqot bo‘lgan M.Qoshg‘ariyning «Devoni lug‘atit turk» asaridagi so‘zlar ham harakatlar orqali berilgan.

Fatha yoki zabar. Unli tovushlarni ifodalovchi harakatlarning birinchisi ـَـ belgisi bo‘lib, qisqa *a* unli tovushini ifodalash uchun ishlatiladi. Bu belgi arab tilida *fatha,* fors tilida esa *zabar* deb nomlanadi.

So‘z boshida qisqa *a* unlisi *alif* harfining ustiga zabar اَ belgisini qo‘yish orqali ifodalanadi. Masalan:

اَدحم	Adham	اَدب	adab

So‘z boshida qisqa *a* unlisi alif harfining ustiga zabar اَ belgisini qo‘yish orqali ifodalanishi bilan bir qatorda ayn harfining ustiga *zabar* belgisini qo‘yish orqali ham qisqa *a* unlisi ifodalanadi. Masalan:

عَظيم	azim	عَدالت	adolat

So‘z o‘rtasida qisqa *a* unlisi o‘zidan oldin kelgan undosh harfning ustiga zabar belgisini qo‘yish orqali ifodalanadi. Masalan:

دَفتَر	daftar	قَلَم	qalam

So‘z oxirida hoyi havvaz harfi undosh harfidan keyin kelsa, *a* unlisini ifodalaydi (bu haqda hoyi havvaz harfini o‘tganda to‘liq ma’lumot olasiz).

www.ziyouz.com kutubxonasi

كَليمه	kalima	خانه	xona

Kasra yoki zir. Unli tovushlarning ifodalovchi harakatlarning ikkinchisi ـِـ belgisi bo‘lib, qisqa *i* unli tovushini ifodalash uchun ishlatiladi. Bu belgi arab tilida *kasra*, fors tilida esa *zir* deb nomlanadi.

So‘z boshida qisqa *i* unlisi *alif* harfining ostiga *zir* اِ belgisini qo‘yish orqali ifodalanadi. Masalan:

اِكرام	Ikrom	اِقرار	iqror

So‘z boshida qisqa *i* unlisi *alif* harfining ostiga *zir* اِ belgisini qo‘yish orqali ifodalanishi bilan bir qatorda *ayn* harfining ostiga *zir* belgisini qo‘yish orqali ham qisqa *i* unlisi ham ifodalanadi. Masalan:

عِشق	ishq	عِلم	ilm

So‘z o‘rtasida qisqa *i* unlisi o‘zidan oldin kelgan undosh harfning ostiga *zir* belgisini qo‘yish orqali ifodalanadi. Masalan:

مِلک	milk	حِرص	hirs

So‘z oxirida qisqa *i* unlisi uchramaydi.

Zamma yoki pish. Unli tovushlarning ifodalovchi harakatlarning uchinchisi ـُـ belgisi bo‘lib, qisqa *u* unli tovushini ifodalash uchun ishlatiladi. Bu belgi arab tilida ***zamma*** fors tilida esa ***pish*** deb nomlanadi.

So‘z boshida qisqa *u* unlisi alif harfining ustiga ***pish*** اُ belgisini qo‘yish orqali ifodalanadi. Masalan:

اُميد	umid	اُمت	ummat

Shuningdek, ***ayn*** harfining ustiga ***pish*** belgisini qo‘yish orqali ham qisqa *u* unlisi ham ifodalanadi. Masalan:

عذر	uzr	عمر	umr

So‘z o‘rtasida qisqa ***u*** unlisi o‘zidan oldin kelgan undosh harfning ustiga ***pish*** belgisini qo‘yish orqali ifodalanadi. Masalan:

مُلک	mulk	هُنر	hunar

So‘z oxirida qisqa *u* unlisi uchramaydi.

CHO‘ZIQ UNLILAR

Eski o‘zbek tilida va unga asoslangan eski o‘zbek yozuvida bitilgan manbalarda fors va arab tilidan o‘zlashgan so‘zlarda qisqa unlilar bilan bir qatorda cho‘ziq unlilar qo‘llangan. Qisqa unlilar yozuvda aks ettirilmagan bo‘lsa, cho‘ziq

www.ziyouz.com kutubxonasi

unlilar yozuvda to‘liq o‘z ifodasini topgan. *a, e, o‘* unlilari qisqa, *i, o, u* unlilari esa cho‘ziq unlilardir. Ularning biri o‘rnida ikkinchisini ishlatish: qisqa o‘rinlarda cho‘ziq unlilarni ishlatish so‘zning ma’nosiga putur etkazgan yoki so‘zning buzib talaffuz etilishiga olib kelgan.

Cho‘ziq unlilar yozuvda asosan uchta vositachi harf ا (alif) **و** (vov), **ی** (yo) harflarini qo‘llash orqali ifodalanadi. Bular haqida alohida to‘xtalib o‘tamiz.

ا harfi so‘z boshida a tovushini ifoda qiladi:

ارستو	Arastu	احمد	Ahmad
احد	Ahad	اول	avval
انار	anor	اکرم	Akram

So‘z boshida til orqa o cho‘ziq unlisini ifodalash uchun ا –alifning ustiga ˜ madd belgisi qo‘yiladi, ya’ni ustiga madd qo‘yilgan آ -alif *o* tovushini bildiradi. Eslatma: Maddali alif آ faqat so‘z boshidagina keladi.

آش	osh	آو	ov
آق	oq	آباد	obod
آی	oy	آزاد	ozod

Bundan tashqari, so‘z boshida o unlisi عا (**ayn-alif**) harflar birikmasi orqali ham ifodalanadi. Bunday so‘zlar faqatgina arab tiliga xos bo‘lgan so‘zlar hisoblanadi.

عالم	olim	عادل	odil

Turkiy va o‘zlashgan so‘zlarda so‘z o‘rtasi va so‘z oxirida ***alif*** harfi *madd* belgisini olmagan holda ***alif*** harfining qo‘shilgan yoki alohida kelishi orqali *o* unlisi yozuvda ifodalanadi.

بال	bol	آسمان	osmon
تاغ	tog‘	آسان	oson
بادام	bodom	دانا	dono

Alif harfi o‘zbek tiliga arab tilidan kirib o‘zlashib ketgan ko‘p so‘zlarning boshida kelib, *i* ba’zan *u* shaklida talaffuz etiladi. Bunday so‘zlarni yozishda imloning tarixiy-an’anaviy qoidasiga amal qilamiz va asl yozilish holatini saqlaymiz.

اسلام	islom	امت	ummat
ابتدا	ibtido	استخان	ustixon

www.ziyouz.com kutubxonasi

اضافه	izofa	امید	umid
اظهار	izhor	اصول	usul

O‘tgan darslarimizda aytilganidek, ba’zi arabiy so‘zlarda ***yo*** harfi so‘z oxirida *o* unlisini ifodalaydi va «***alifi maqsura***» deb yuritiladi. Masalan:

موسی	Muso	حتی	hatto
تقوی	taqvo	دعوی	da’vo
عیسی	Iso	مصطفی	Mustafo
یحیی	Yahyo	فتوی	fatvo

و (vov) harfi

Cho‘ziq ***u*** unlisi **و** (vov) harfi bilan ifoda qilinadi. Turkiy va forsiy so‘zlardagi so‘z boshida keluvchi ***u*** tovushini ifodalash uchun **او** harfiy birikma qo‘llanadi. Masalan:

اولوغ	ulug‘	اوزدی	uzdi

Arab tilidan o‘zlashgan so‘zlardagi so‘z boshida keluvchi *u* unlisi ***alif***, ***ayn*** harflari bilan ham ifodalanadi. Bunday so‘zlar, aksariyat hollarda harakatlar bilan ifodalanadi.

أُستاذ	ustoz	عُضو	uzv
أُفق	ufq	عُمرباد	umrbod
أُلفت	ulfat	عُثمان	usmon
أُمیر	umid	عُقوبت	uqubat

Turkiy va o‘zlashgan so‘zlarda so‘z o‘rtasi va so‘z oxirida ***vov*** harfi cho‘ziq *u* unlisini ifodalaydi.

اوزون	uzun	عموم	umum
اویقو	uyqu	اصول	usul

ی (yo) harfi

Yo harfi o‘zidan oldin va keyin kelgan harflarga qo‘shib yoziladi, shuning uchun yozuvda to‘rt xil ko‘rinishda bo‘ladi.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ی harfining alohida va so‘z oxiridagi shakllari satr chizig‘ining ustida va ostida yoziladi. So‘z boshidagi va so‘z o‘rtasidagi shakllari faqat satr chizig‘ining ustida yoziladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Yo	Y,I,E	ـی	ﯾ	ﯾ	ی

________ ی ________ ﯾ _________ ﯾ ________ ی _______

Yuqoridagi yo harfining so‘z boshi va so‘z o‘rtasidagi ko‘rinishlari shaklan o‘xshash bo‘lib, ular nuqtalarining miqdori va joylashish o‘rniga ko‘ra bir-biridan farq qiladi. Lekin *yo* harfining so‘z oxiridagi va alohida shakli va nun harfining so‘z oxiridagi va alohida shakllari bir-biriga o‘xshaydi.

Yo harfi so‘z boshida kelganda har vaqt *y* undosh tovushini ifoda etadi.

یوز yuz — یولبارس yo‘lbars

یاش yosh — ییگیت yigit

Yo harfi so‘z o‘rtasi va oxirida undoshlardan so‘ng kelganda har doim *i* yoki *e (ye)* unli tovushlarini ifoda etadi.

بیز biz — سین sen

قیز qiz — تیرماق termoq

Yo harfi so‘z o‘rtasi yoki so‘z so‘nggida unlidan so‘ng kelganda *y* undosh tovushini ifoda etladi.

آیدین oydin — بای boy

سیر sayr — اوی uy

Yo harfi arabiy so‘zlarning oxirida kelib *iy* tovush birikmasini ham bildiradi.

ادبی adabiy — اقتصادی iqtisodiy

سیاسی siyosiy — لطفی Lutfiy

I unlisi so‘z boshida ایـ (**alif yo**) harfiy birikmalar orqali ifodalanadi. Masalan:

ایلغار ilg‘or — ایستاک istak

Yo harfi so‘z boshida alif bilan birga kelib *i* va *e* unli tovushlarini ifoda qilishiga va ularning so‘z tarkibidagi harflarga ulanishiga e’tibor bering.

eshik	شیک			in	ن		

www.ziyouz.com kutubxonasi

etik	تیک	اِ	E	ish	ش	اِ	I
ekin	کین			it	ت		

Hozirgi o‘zbek adabiy tili grafikasida mavjud bo‘lgan yolashgan (*e*, *yo*, *ya*, *yu*) unlilar arab grafikasiga asoslangan eski o‘zbek yozuvida tovushlar miqdoriga ko‘ra to‘liq (*ye, yo, ya, yu* tarzida) yoziladi.

یوراک	yurak	یاز	yoz	یاشیل	yashil	ییلکان	elkan
یولدوز	yulduz	یاش	yosh	یاشین	yashin	ییتیم	etim

Turkiy va o‘zlashgan so‘zlarda so‘z o‘rtasi va so‘z oxirida ***yo*** harfi qo‘shilgan, so‘z boshidagi yoki alohida kelishi orqali *i* unlisi yozuvda ifodalanadi.

تینیم	tinim	دقیقه	daqiqa
قیزیل	qizil	کریم	karim
قییین	qiyin	تجنیس	tajnis
ایتدی	aytdi	صفی	so‘fi

Yo harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 32- ilovada berilgan.

Eslatma – Turkiy so‘zlar, shu jumladan, o‘zbekcha so‘zlar har doim yozuvda to‘liq ifodalanadi, ya’ni so‘zda nechta tovush bo‘lsa, barchasi yozuvda o‘z aksini topadi.

1-topshiriq. Yo harfining har bir ko‘rinishini mashq daftaringzga to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Mashq daftaringizga ***e, yo, ya, yu*** unlilari ishtirok etgan so‘zlarni eski o‘zbek yozuviga o‘girib yozing.

3-topshiriq. ***Oy, ov, voy, oyi, yoy, yovvoyi, yayov, uy, o‘y, yuv, yov*** so‘zlarini arab grafikasiga o‘giring.

4-topshiriq. Nuqtalar o‘rniga mos haraflarni qo‘yib so‘z yasang va mashq daftaringizga ko‘chirib yozing.

________________...آ	________________...یو
________________ی...آ	________________...یا
________________ی...و	________________...یا

Be

Be harfi ning barcha ko‘rinishlari satr chizig‘ining ustida yoziladi.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ب harfi o‘zbek tilidagi *bobo, baxt, obod, kitob* so‘zlaridagi *b* tovushini ifoda qiladi.

Bu harf muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

bobo	bor	rubob
بابا	بار	رباب

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Be	B	ـب	ـبـ	بـ	ب

-------------ب -------------بـ -----------ـبـ -----------ـب ------------

Be harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 2- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Be** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshriq.Berilgan so‘zlarni o‘qing va ko‘chiring.

بای وای یای یاو یاوایی بازار بازار آباد بو زبان آزاد
دارو درد بابا برار

3-topshiriq. Quydagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Bod, bob, obro‘, urub, arbob, bovar, borur, barbod, burub, buzodur.

4-topshiriq. Ushbu matnni ko‘chirib yozng.

آزاد بازار بارادور بو بازاردور بازار آباددور دارباز
داردا اوینایدور بو زباندور بو دارودور بو دارو دوادور

5-topshiriq. So‘z qo‘shilmalarini o‘qing va daftaringizga ko‘chiring.

بابا و ادا آب و آو واو و وای اوی و راز داد و وای

Izohli so‘zlar

رباب	rubob	rubob
آب	ob	suv
آبدار	obdor	suvli, nam
بدر	badr	to‘lin oy
بد	bad	yomon

www.ziyouz.com kutubxonasi

باور bovar ishonch
دربار darbor saroy
باد bod shamol, shish
ببر babr yo‘lbars

Te

Te harfi o‘zbek tilidagi *to‘rt, tarvuz, ortiq, o‘tin* so‘zlaridagi *t* tovushini ifoda qiladi.

ت harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

tog‘	it	ot
تاغ	ایت	آت

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Te	T	ـت	ـتـ	تـ	ت

------------- ـت -------------ـتـ----------- تـ ------ ت ------

Te harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 4 - ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Te** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshriq. Ushbu matnni o‘qing.

بو توتزاردور او توتدور توتزاردا تورتتا آت باردور
آزاد توتزاردا توت تارتادی او ترازودا توت باردور. توت
دارودیر بابا توت ییدور

3-topshiriq. Quydagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.
Ut, otr, but, tub, ato, tot, tob, otur, bot, turub, botub, tuzur, totur, badtar.

4-topshiriq. Ushbu matnni ko‘chirib yozng.

او توتزاردور توتزاردا تای اوت ییدور بو تای یاتادور
ابرار بازار باردی او ترووزدان تاتدی

5-topshiriq. So‘z qo‘shilmalarini o‘qing va daftaringizga ko‘chiring.

www.ziyouz.com kutubxonasi

آت و تای ایت و ایز واو و یای آی و اوی یاد و یات

6-topshiriq. O‘tilgan harflar ishtirokida so‘z birikmasi va jumlalar tuzing. Ularning yozilishiga diqqat qiling.

Izohli so‘zlar

اوت	ut	o‘t
بدتر	badtar	badtar
ابتدا	ibtido	boshlanish

Pe

Bu harf o‘zbek tilidagi *paxta, pir, ipak, tup* so‘zlardagi *p* tovushini ifoda qiladi.

پ harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

tut	opa	padar
توپ	آپا	پدر

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Pe	P	ـپ	ـپـ	پـ	پ

------------- پ -------------پـ-----------ـپـ -------ـپ------

Pe harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 3- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Pe** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quydagi birikma va so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.
Po, par, put, pur, topur, tarab, dupur, dupur-dupur, tapur-tupur.

3-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing.

بو آباد بازاردور آزاد بازار باردی بو آپادور و او آتادور
آپا انا توت دیدی آزاد توپ تیپار ایردی

4-topshiriq. Berilgan so‘z qushilmalarni o‘qing va ko‘chirib yozing.

www.ziyouz.com kutubxonasi

توت و انار بابا و آتا   آپا و آتا   آی و آیی توی و
تای یای و پای   آت و تای بازار و تروز باتیر و ابرار

5-topshiriq. O‘tilgan harflar ishtirokida so‘z birikmasi va jumlalar tuzing. Ularning yozilishiga diqqat qiling.

Izohli so‘zlar

پدر	padar	ota
توپ	tup	to‘p, zambarak

Sin

Bu harf o‘zbek tilidagi *so‘z, issiq, os* so‘zlarida *s* tovushini ifoda qiladi.

س harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

asb	dast	suv
اسب	دست	سوو

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Sin	S	ـس	ـسـ	سـ	س

------------- س -------------سـ----------ـسـ -------ـس ------

Sin harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 16- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Sin** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quydagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Bas, rus, do‘st, to‘rt, sust, dast, savdo, sabab, dastur, sarboz, sardor.

3-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing.

بو سربازدور سرباز آت سورادور بو سرداردور سردار
باسواددور بو دارودور او دارو دوادور بو سوت و او سوو
دور ابرار بازاردا سوت ساتور ایردی بو اسباب سازدور او
استاددور استاد درس بیرار استاد سوز ایتور و آزاد یازاردی

www.ziyouz.com kutubxonasi

Izohli so‘zlar

سرباز	sarboz	Askar
باسواد	bosavod	savodli, savodxon
سود	sud	foyda, manfaat
استاد	ustod	ustoz
دستور	dastur	qo‘llanma
دست	dast	qo‘l
بس	bas	etarli
دوست	do‘st	do‘st

Shin

Shin harfi o‘zbek tilidagi *shirin*, *shavkat*, *osh*, *shoshmoq* so‘zlaridagi *sh* tovushini ifoda qiladi.

ش harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

qish	sharbat	tosh
قيش	شربت	تاش

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Shin	Sh	ـش	ـشـ	شـ	ش

------------- ش -------------شـ -----------ـشـ -------ـش ------

Shin harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 16- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Shin** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.
2-topshiriq. Quydagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.
Shab, tush, dush, bosh, tosh, dosh, shur, sharbat, bashorat, dushvor.

3-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing.

بو دشتدور دشت آباد و سبزدور آزاد تاش آتور بو
بازاردور اوشبو بازار آباددور بو باتردور باتر سرداش دوستدور

www.ziyouz.com kutubxonasi

4-topshiriq.   Ushbu matnni ko‘chirib yozng.

بو آزاددور او باتردور آزاد و باتر دوستدور. باتر سرداش دوستدور آزاد تاش آتور بو بازاردور اوشبو بازار آباددور آزاد و باتر بازار باریشدی آپاسی اویدا آش پیشیرور آتاسی انار اوزار ایردی

5-topshiriq. Maqollarni arab grafikasiga o‘giring.

O‘t tosh yorar, tosh yormasa bosh yorar.
Ish bor erda osh bor

Izohli so‘zlar

سبز	sabz	yashil, ko‘m-ko‘k
شب	shab	kecha, tun
شدت	shiddat	shiddat, tezlik
زشت	zesht	xunuk
سرداش	sirdosh	sirdosh

Mim

Bu harf o‘zbek tilidagi *mamnun, mamlakat*, *mash’al* so‘zlarida *m* tovushini ifoda qiladi.

م harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

mush	uzum	mur
موش	اوزوم	مور

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Mim	M	ـم	ـمـ	مـ	م

-----------ـم------------ـمـ -----------مـ-------------م ----------------

Mim harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 28- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Mim** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2-topshiriq. Quydagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Muz, rum, mum, dom, tom, mush, shum, omu, orom, sharm, samo, ammo, musht, murod, tamosho.

3-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing.

او توتدور او توتزاردور بو اوزوم و توت آبداردور بو درسدور درس تمامدور بو مور و او ماردور مارباز مار اوینار بو بادام و او اوزومدور بو مرد سرتراشدور سرتراش بازار بارور.

4-topshiriq. Ushbu matnni ko‘chirib yozng.

او اوزومدور او اوزوم سازدور بو اوزومزاردور بو اوزومزار آباددور بو اوزوم و توت آبداردور مانابو بادامدور بو ایسا بادامزاردور بو درسدور درس تمامدور بو مار و او ماربازدور بو مرد سرتراشدور سرتراش بازار بارور آمباردا ماش بار مور بی آزاردور

5-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing.

بو موسوم آرام بیرور ترازودا ماش باردور بو سوز مدد بیرور دوستسیز باشیم توزسیز آشیم مراد و سردار سرداش دوستدور شادی و سردار آشنادور آپام شربت توتدی

Izohli so‘zlar

آبدار	obdor	sersuv
مار	mor	ilon
مور	mur	chumoli
مشت	mo‘sht	musht
روم	rum	Rim (shahar)
دام	dom	tuzoq
مرد	mard	erkak kishi, botir

www.ziyouz.com kutubxonasi

شرم	sharm	uyat, hayo, ibo
موش	mush	sichqon

Nun

Bu harf o‘zbek tilidagi *non, nodir, Namangan* so‘zlarida *n* tovushini ifoda qiladi.

ن harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

nun	anor	non
نون	انار	نان

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Nun	N	ـن	ـنـ	نـ	ن

-----------ن -------------نـ -----------ـنـ--------------ـن--------------

Nun harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 29- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Nun** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.
2-topshiriq. Quydagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Tun, nur, shams, somon, osmon, bjron, davron, doston, nordon, anor, nom, nun.

3-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing va daftaringizga ko‘chiring.

بو آش دور او ناندور بو آش و او ناندور نان و آش
ارزاندور بو استاددور استاد داناداور بو دشمندور دشمن
یاماندور روز روشندور بو اون و او اناردور

4-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing.

بو اناردور انار ناردانددور و ارزاندور دشت سبزدور و
آباددور بو توندور تون آرام بیرادور نادر و دوران بازار
بارادور شمس نور تاراتور دانا نی دیر نادان نی دیر

5-topshiriq. Maqolni arab alifbosiga o‘giring.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Yurt boy – sen boy.
Yurt omon – sen omon.

Izohli so‘zlar

باران	boron	yomg‘ir
شمس	shams	quyosh

Fe

Bu harf o‘zbek tilidagi *firoq, fonus, oftob, sahhof* so‘zlarida *f* tovushini ifoda qiladi.

ف harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Fe	F	ـف	ـفـ	فـ	ف

------------ف ------------- ف ------------فـ ------------ـف --------

fonus	oftob	daftar
فانوس	آفتاب	دفتر

Fe harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 23- ilovada berilgan.

***Eslab qoling*!** Tarkibida f tovushi mavjud bo‘lgan so‘zlar o‘zlashma so‘zlar bo‘lib, ularning aksariyati arab va fors tillaridan o‘tgan. Shuning uchun ularning tarkibida qisqa unlilar bo‘lishi mumkin.

1-topshiriq. **Fe** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quydagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.
Safar, afsus, armon, sharor, sharaf, farrosh, maftun, amonat, sharofat, farosat, farzand, farmon.

3-topshiriq. Ushbu so‘zlarni o‘qing.

www.ziyouz.com kutubxonasi

وفا نفس شفا نفرت سفر فدا فراوان دفتر وفادار
فانوس نفاست نفرت فرست مفتون

4-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing va mashq daftaringizga ko‘chiring.

آب فراواندور بو فرزنددور فرزند باآدابدور وبا بد آفتدور
بو نادان دور نادان سرساندور بو انار دور انار ناردانددور بو
دوفتردور اوندا دفتر باردور او آفتابدور

Izohli so‘zlar

شفا	shefo	shifo
مفاد	mafod	foyda

Qof

Qof harfi o‘zbek tilidagi *qovoq, qalin, oqsoq, oq* so‘zlaridagi *q* tovushini ifoda qiladi.

ق harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Qof	Q	ـق	ـقـ	قـ	ق

-----------ق ------------- قـ -------------ـقـ -------------ـق --------

qush	quloq	qamar
قوش	قولاق	قمر

Qof harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 24- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Qof** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quydagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Boq, qosh, qum, farq, qand, sharm, oq, qadar, maqom, quruq, qanot, naqqosh, diqqat, qamar, naqsh, qasam, qiziq.

3-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing.

روشن و آزاد قدردان دوستدور   بو قوشدور   بو قوش
پروازدادور بو ربابدور بو رباب نقشداردور بو قمردور بو
قمر روشندور بو آسماندور آسماندا قمر باردور بو ورقدور
بو ورق آق دور

4-topshiriq. Maqollarni arab grafikasiga o‘giring.

Oltunni bitgan erda qadri bor.
Uyat o‘limdin qattiq.
Taqdirni yoshurub bo‘lmas (Gulxaniy).

Izohli so‘zlar

مقام	maqom	o‘rin, vazifa
شرم	sharm	uyat, or-nomus
قمر	qamar	oy

Lom

Bu harf o‘zbek tilidagi *lola, lobar, ulug‘, ol* so‘zlaridagi *l* tovushini ifoda qiladi.

ل harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Lom	L	ـل	ـلـ	لـ	ل

-----------ل ------------- لـ -------------ـلـ -------------ـل --------

shamol	shaftolu	bulbul
شمال	شفتالو	بلبل

Lom harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 27- ilovada berilgan.

www.ziyouz.com kutubxonasi

1-topshiriq. **Lom** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quydagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.
Dil , man, tol, qalb, avval, saqol, qabul, navro‘z, oltun, olsun, solsun, mavzun, alifbo, qashshoq, qalandar, oqsoqol. Balo, bolo, bo‘lub, malol, quloq, islom, iqbol, salomat, shamol, saqlab, shamol, dilorom.

3-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing.

بو روشندور بو بولوتدور بو بولوت قلم آلدی روشن
آقدور بو بنادور بو بنا بلنددور و نقشداردور.بو سوز
مقبولدور بو بلبلدور بو شفتالودور شفتالو شیریندور

4-topshiriq. Berilgan matnni o‘qing.

بو دلارامدور او دلافروزدور دلارام و دلافروز سلام
بیرورلار دلارام و دلافروز اوقوشورلار بو سرباز دلاوردور
بو شب شمال بولماس دانا قلاب بولماس

5-topshiriq. Quydagi maqollarni arab grafikasiga o‘giring.

Arzon molni sho‘rbasi totimas (Gulxaniy).
Er so‘zi - el so‘zi.
Tepib o‘tma suyab o‘t.
Dunyoni yel, odamni so‘z yeydi.

Izohli so‘zlar

دل	dil	dil, qalb, yurak
موزون	mavzun	tekis, kelishgan
دلبر	dilbar	Dilbar
بنا	bino	bino
الفبا	alifbo	alifbo

O‘TILGAN HARFLAR YUZASIDAN MASHQLAR

1-topshiriq. Berilgan matnni o‘qing.

بو آتادور او آنادور بو آتا و آنادور آتا و آنا مقدس
انساندور او سود و آرام بیرادور قدردان دوست وفاداردور

www.ziyouz.com kutubxonasi

بو استاددور استاد درس بیرادور دوران و سردار درس
اوقور درس اوقوش سود بیرور

2-topshiriq. Quydagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Un, ruz, qaro, to‘rt, farq, o‘tub, zamon, tutub, saboq, vuzaro, musofir, durust, shaburuz, nurafshon, qo‘rqutub, namozshom, insonparvar, farovon, mashshoq, shon-sharaf.

Oy, boy, toy, soy, to‘y, yol, ruy, til, tsh, bil, yurt, ishon, imon, aydi, sariq, norin, shirin, niyat, oriq, dedi, berdi, eshik, terak, tegirmon, beshik, qiziq.

3-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing.

دلارام بیلان لابر ایش باشلادیلار. دلارام اوزوم تیردی. لابر شفتالو تیردی. اوزوم و شفتالو شیریندور. بولار قیزبالالار. اولار اوقوشنی بیلادیلار. یاز ایسسیق بولور. یاودان قورققان یاو دوستیدور. یاردم دوست ایشیدور. وفاسیز دوست ایرماس. ایل توق بولسا یورت آباد بولور. یورتنی سیویش ایماندادور.

4-topshiriq. Ushbu maqollarni ko‘chirib yozng.

یاردم دوست ایشی دور.
وفاسیز دوست ایرماس.

Izohli so‘zlar

سود	sud	foyda
وزرا	vuzaro	vazirlar
دوتا	duto	ikkita
درست	durust	durust, to‘g‘ri
شب و روز	shabu ruz	kecha-kunduz
انسانپرور	insonparvar	insonparvar
نمازشام	namozshom	kechki payt, shom namozi

Hoye havvaz

www.ziyouz.com kutubxonasi

Bu harf o‘zbek tilidagi *har, ham, hamdam, shahar* so‘zlarida *h* tovushini, so‘z oxirida arab va fors tillaridan o‘zlashgan so‘zlarda *a* unlisini ifoda qiladi. Masalan: *baraka, ma’raka, sajda, toza, xona, taxta* kabi.

ه harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Ho-ye havvaz	H	ـه	ـهـ	هـ	ه

-------------ـه ------------- ـهـ---------------هـ -------------ه ----------

lola	bahor	moh
لاله	بهار	ماه

Yoy harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 31- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Hoye havvaz** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quydagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.
Ota, ona, olsa, parda, shahar, foyda, qayda, qahva, dehqon, qizil, hamisha, shahzoda, qabila, vaqtida, moh, havo, hamma, nola, hamroh, bahor, oh.

3-topshiriq. Ushbu hikmatli so‘zlarni o‘qing va yod oling.

دوست یوزیدان بیلینور دشمن ایزیدان.
دوست پایمال بولسا دشمن شاد بولور.

4-topshiriq. Ushbu she’rni o‘qing, ko‘chirib yozing va yod oling.

بهار بولوب هوا ایلیق
آقار سوولار تینیق تینیق
قوشلار سایرار الوان الوان
بو روز نوروز شیرین زمان

5-topshiriq. Maqollarni arab grafikasiga o‘giring.
Har kim o‘z boshin qashlar.
Arzon kira shaharda ovora qilur (Gulxaniy).

www.ziyouz.com kutubxonasi

6-topshiriq. O‘tilgan harflar ishtirokida so‘z birikmasi va jumlalar tuzing. Ularning yozilishiga diqqat qiling.

Izohli so‘zlar

راه	roh	yo‘l
هوا	havo	havo
همراه	hamroh	yo‘ldosh, hamroh
هنر	hunar	hunar
هر	har	har
هم	ham	ham
بها	baho	baho

Kof

Bu harf o‘zbek tilidagi *katta, ko‘za, aka, uka, tok, chok kabi* so‘zlarida *k* tovushini ifoda qiladi.

ک harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Kof	K	ـک	ـکـ	کـ	ک

----------ـک ------------ ـکـ ------------کـ ------------ک ------

kitob	kabutar	nok
کتاب	کبوتر	ناک

Kof harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 25- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Kof** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quydagi gaplarni arab grafikasiga o‘giring.

Yoz bo‘ldi. Qushlar parvoz qilib keldilar. Qushlar foydalidur. Biz hammamiz qushlarni sevamiz. Qushlar do‘stimizdur.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing va mashq daftaringizga ko‘chiring.

بیلیم انسانیت کورکی دور. او مکتبدان باشلانور. کیم کوپ اوقوسا دانا بولور. نادانلار اوز فایده سین هم توشونماسلار. دانالار ایتیبدورلارکیم : کیم که دانا بولسا اوشل توانا بیلیمدان پیر قلبلی بولادی برنا.

4-topshiriq. Maqollarni arab grafikasiga o‘giring.

O‘y o‘ylagan qul tek turmas.
Yamonning kuchi yapaloqqa etar.
Eshikni ursam, devor titraydi.
Katta kema qaydin yursa, kichik kema andin yurar (Gulxaniy).

Izohli so‘zlar

توانا	tavono	har ishni qila olguvchi
برنا	barno	yosh, go‘zal
پیر	pir	qari, keksa, qariya

Gof

Bu harf o‘zbek tilidagi *go‘zal, gul, o‘git, chang* so‘zlarida *g* tovushini ifoda qiladi.

گ harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Gof	G	ـگ	ـگـ	گـ	گ

----------ـگ ------------ گـ ------------ـگـ ------------گ -------

barg	gilos	sag
برگ	گیلاس	سگ

Gof harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 26- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Gof** harfining har bir ko‘rnishini to‘rt qatordan yozing.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2-topshiriq. Quydagi gaplarni arab grafikasiga o‘giring.

Birovlarga ozor bermoq katta gunohdur. Toma toma ko‘l bo‘lur. Nafsni tiyish salomat bo‘lmoq garovidur. Ota - ona so‘zi farzandga muqaddasdir.

3-topshiriq. O‘qing, ko‘chirib yozing va yod oling.

آتانگا بولماگیل ارزنده بندی
بندیدین آزاد بول هنر فرزندی
والی لیک ایستاسانگ دانالیق قیدیر
کیم که دانا بولسا اوشال والی دور
بیلیم بیرلان بولور آدمدا ایمان
بیلیم بیلان دیونی هم اولدیرماق آسان

4-topshiriq. Ushbu matnni ko‘chirib yozing va o‘qing.

تیراک

اکبر تیراک ایکدی. تیراک تیز کوندا برگ یازدی. تورت ییلدا تیراک کاتتا بولوب سایاسیدا دم آلیشگا امکان بولدی. مسافرلار اونینگ سایاسیدا اوتوروشیب دم آلیب تیراک ایککان اکبرگا تشکر ایتدیلار. اکبر هم اوز ایشیدان شادمان بولدی.

5-topshiriq. Quydagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Agar, dong, bong, tong, shukr, Akmal, Karim, danak, garov, egri, lagan, sigir, kamol, govmish, ketob, gurunglashmoq, gunoh, guliston, nogoh, ogoh, goh.

6-topshiriq. Quydagi maqollarni arab yozuviga o‘giring.

Dushman ne demas tushga ne kirmas («Boburnoma»).
Er boshiga ish tushsa, etik bilan suv kechar,
Ot boshiga ish tushsa, suvliq bilan suv kechar.
Yoshlikda olgan bilim toshga o‘yilgan naqsh kabidir.
Itga bersang oshingni itlar talar boshingni.
Uydagi savdo bozorga rost kelmas.
Bek uldurki, olmagay bergay,
Qaro uldurki, sochmagay tergay (Gulxaniy).

Izohli so‘zlar

سگ	sag	it
بندی	bandi	bog‘langan

www.ziyouz.com kutubxonasi

والی	voli	rahbar, hukmron
گلاب	go‘lob	gulob, gul suvi
دیو	dev	dev
گل	gul	gul

Xe

Bu harf o‘zbek tilidagi *xona, xat, axir, taxt* so‘zlarida *x* tovushini ifoda qiladi.خ harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Xe	X	ـخ	ـخـ	خـ	خ

----------خ ------------- خـ -------------ـخـ -------------ـخ -------

taxt	paxta	daraxt
تخت	پخته	درخت

Xe harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 9- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Xe** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2-topshiriq. Quydagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Taxta, xona, axbor, xabar, xargush, shox, paxta, daraxt, xalq, paxtazor, xazina, paxtakor, tuxum.

3-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing.

پخته اوزبیک خلقینینگ بایلیگیدور پخته دان کوب نارسالار پیدا بولور پخته نی آق آلتون دیب اتاشور پخته اوزبیکستان نینگ همه ییریدا ییتیشتیریلادی او خلقیمیز فراوانلیگی یورت آبادانلیگی اوچون هم یاخشی لاب پرورش قیلینماغی لازم دور. پخته میز فخریمیزدور

www.ziyouz.com kutubxonasi

4-topshiriq. Ushbu matnni ko‘chirib yozng.

١. اوزاقلاشگان قرینداشلارگا یقین بولیشگا کوشش قیل

٢. هر بیر کیرگان خانه دا سلام ایتیشنی اونوتما

٣. تانگی اویقو اولوشنی کم قیلادور

٤. استاد شاگرد اوچون مقدس انسان دور

5-topshiriq. Maqollarni arab grafikasiga o‘giring.

Yaxshi xotin yigit nomin ko‘tarar,
Yomon xotin yigit nomin yo‘qotar.
Yaxshi xotin yo‘q narsangni bor etar,
Yomon xotin keng uyingni tor etar.
Onasiga ozor bergan,
Parcha nonga zor bo‘lar.
Otasiga ozor bergan,
El ichida xor bo‘lar.

Izohli so‘zlar

تلخ	talx	achchiq
سودوار	sudvor	foydali
کوشش	ko‘shish	harakat, kushesh
بدکار	badkor	yomon ish (qiluvchi)

Jim

Bu harf o‘zbek tilidagi *jo‘ja, jiyda, sajda* so‘zlarida *j* tovushini ifoda qiladi.

ج harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Jim	J	ـج	ـجـ	جـ	ج

----------ـج ------------ جـ ------------ـجـ ------------ج -------

jiyron	jo‘ja	masjid
جیران	جوجه	مسجید

Jim harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 6- ilovada berilgan.

www.ziyouz.com kutubxonasi

1-topshiriq. **Jim** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.
Toj, boj, jabr, najot, tijorat, jamol, Jalol, kaj, xarj, ganj.

3- topshiriq. Ushbu matnni o‘qing.

بیتتی خزینه نینگ بیری

آتا بابالاریمیز پرنده لارنی بیتتی خزینه نینگ بیری دیمیشلار. بو گپ راست دور. بیر دانه تخم بیر دانه جوج ه بولادور. جوجه کاتتا بولوب تاووق یا خوراز بولادور. البته بو ایش کوپ زخمت بیرلاندور. بیزنینگ قیشلاقدا انا شوندای بیر کارخانه بار. اودا جوج تاووق خوراز و باشقه پرنده لار بسیار دور. جوجه لار پرورشیگا هم نارسالار بار. مینینگ آتاملار او ییردا خذمت قیلادور. مین هم بوش وقتلاریمدا آتامگا یاردم بیرامان.

4- topshiriq. Ushbu hikmatlarni o‘qing va ko‘chirib yozing.

١. جهان نینگ تیکانسیز گل لاری هنرمندلاردیر.
٢. جهالت اولومدور بیلیم تیریکلیک.
٣. یاشلیکدا بیز شاگرد اوزگالار استاد
سونگرا استاد بولوب دل ایتارمیز شاد

5- topshiriq. Berilgan maqollarni arab grafikasiga o‘giring.

Bitar ishni boshiga, Yaxshilar kelur qoshiga.
Jili-jili so‘zlasang, ilon o‘z inidin chiqur.
Qo‘ynudin to‘kulsa qo‘njig‘a.
Tikon o‘z joyida kun ko‘rar (Gulxaniy).

Izohli so‘zlar

جبر	jabr	jabr, zulm
تجارت	tijorat	savdo, tijorat
فلج	falaj	nogiron, falaj

www.ziyouz.com kutubxonasi

کج	kaj	egri
گنج	ganj	boylik
تلخ	talx	achchiq
سودوار	sudvor	foydali
بدکارلیک	badkorlik	yomon ishni qilish

Ch**im**

Bu harf o‘zbek tilidagi *choy, och, charim* kabi so‘zlarda *ch* tovushini ifoda qiladi.

چ harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Chim	Ch	ـچ	ـچـ	چـ	چ

----------ـچ ------------ چـ -------------ـچـ -------------چ -------

chol	echki	chumchuq
چال	ایچکی	چومچوق

Chim harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 7- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Chim** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.
Soch, och, tinch, sinch, chumoli, bichora, daricha, chumchuq, qilich, cho‘mich, chekich, chopon, choriq, chumoli, quloch, qochoq, uchmoq.

3- topshiriq. Quyidagi gaplarni arab grafikasiga o‘giring.
Bu chumchuq chiroylidur. Bular chumchuqlardir. Ulardan biri don teradur. Qolgan chumchuqlar uchib ketdilar. Qolgan bir chumchuq ham uchib ketdi.

4- topshiriq. Ushbu hikmatli so‘zlarni ko‘chirib yozing va yod oling .

اگرچه تربیت کورماسا آدم
ایشک بولوب قالور یوزگا کیرسا هم
بیتمیز بولساگر قولاق و کونگیل

www.ziyouz.com kutubxonasi

ایشک خچیردا هم بار بوندایین دل

5-topshiriq. Quyida berilgan jumlalarni eski yozuvga o‘giring.

Sen alifdek to‘g‘ri bo‘lsang, hech balo yo‘qdur sanga.
Lom alifdek egri bo‘lsang, har balo bordur sanga.
Bilumlik bilagi ingichka barchani farosat bila sinar.
Bor maqtansa, yarashur. Yo‘q maqtansa, chopilur.
Safol chinni bo‘lmas, Begona ini bo‘lmas.
Bo‘zchi belboqqa yalchumas (Gulxaniy).

Izohli so‘zlar

سلاح	saloh	qurol
حاشیه	hoshiya	hoshiya

«Eski o‘zbek tili va yozuvi» fanidan mashg‘ulotlar olib borilayotganda o‘zbek tiliga xos bo‘lmagan tovushlarni ifodalovchi harflarga duch kelinadi. ز ذ ظ ض harflari, **T** tovushini ت ط harflari, **S** tovushini ث س ص harflari, **H** tovushini esa ح ه harflari ifoda etishi bu harflar yordamida arabiy so‘zlarni yozishda qiyinchiliklar tug‘diradi. Chunki bu harflar o‘zbek tili artikulyatsiyasiga mos kelmaydi.

Arab alifbosida hamma harf ham o‘zbek tilidagi mavjud tovushlarga mos kelmaydi. Jumladan, arab tildagi **se**, **sod**, **sin** harflarining artikulyatsiyasi turlicha bo‘lib, o‘zbek tiliga arab tilidan o‘zlashgan so‘zlarda mazkur tovushlar farqlanmasa-da, arab tilida ularni talaffuz qilishda quyidagi holatlarni kuzatamiz.

Bulardan ت ه ز س harflarigina o‘zbek tilidagi tovushlarga yaqin keladi. Qolgan sakkizta harf faqat arab tilidan o‘tgan so‘zlardagina o‘tgan so‘zlardagina uchraydi. Ular bizdagina bir xil tovushdek tuyulsa-da, aslida arab tilida talaffuzi jihatidan keskin ravishda farqlanadi. Bu harflar o‘zbek va fors tillariga arab so‘zlari bilan birga kirib kelganligi sababli, ular shu tillarning tovush sistemasiga bo‘ysungan hamda o‘zining talaffuzda farqlanuvchi xususiyatlarini yo‘qotgan.

O‘zbek tilida bu harflar ifoda etgan tovushlar orasida hech qanday farq ko‘zga tashlanmaydi. Lekin tilimizning lug‘at sostaviga kirgan arabcha so‘zlarda arablar qaysi harfni qo‘llagan bo‘lsalar, biz ham shu so‘zni yozishda o‘sha harfni ishlatamiz.

E s l a t m a : Faqat eski o‘zbek yozuvi sifatida qo‘llanib kelingan arab yozuvi 1921 yili isloh qilingan paytdagina bu qoidaga rioya qilinmadi. Isloh talabiga muvofiq imkon darajada yozuvda unli va undosh harflar to‘la yozilgan.

Xo‘sh, qaysi so‘zda o‘sha harflardan qay birini ishlatamiz? Buni ilg‘ab olish juda mushkul, muayyan bir so‘zda yuqoridagi harflardan qay biri ishlatilishini faqat

www.ziyouz.com kutubxonasi

yodda saqlash orqaligini bilish mumkin. Chunki qayd etilgan tovushlarning barchasi o‘zbek tilida bir xilda talaffuz qilinadi.

Hoye – hutti

Bu harf o‘zbek tilidaga arab tilidan kirib o‘zlashgan so‘zlarda qo‘llanadi va bo‘g‘iz *h* tovushini ifodalaydi. Masalan: *halim, hakim, hukamo, mahkam, solih, sahro* kabi so‘zlardagi *h* tovushi hoye huttiy harfi bilan yoziladi.

ح harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Ho-ye huttiy	H	ـح	ـحـ	حـ	ح

----------ـح ------------ حـ ------------ـحـ ------------ح -------

harf	bahr	saloh
حرف	بحر	سلاح

Hoyi huttiy harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 8- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Hoye - hutti** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Hukm, haram, darhol, rahmon, Muhammad, hakim, hokim, hurmat, ahvol, mahkam, mahkum, mahkama, husayn, mahalla, hukumat, mahbub, mahbuba, muhabbat, haqiqat, hukmdor, muhokama, marhamat.

3- topshiriq. Quyidagi hikmatlarni arab grafikasiga o‘giring.

1) Oxirat ishlaridan boshqa barcha ishlarda shoshmaslik xayrli ishdur.
2) O‘limdan avval hayot, tiriklik qadrini bilib o‘zgalarga marhamatli bo‘l.
3) Gunohlarning eng yomoni nohaq odam o‘ldirmoqdur.
4) O‘tgan yilgi ishlarni sarhisob qilib, yomonlarini takror etma.
5) Hisobli do‘st ayrilmas va do‘stlarni ranjitmas.

4- topshiriq. Ushbu hikmatli so‘zni o‘qing va yod oling.

حق یولیندا کیم سینگا بیر حرف اوقوتمیش رنج ایلا
ایلاماک آسان ایماس حقین ادا مینگ گنج ایلا

www.ziyouz.com kutubxonasi

5- topshiriq. Berilgan matnni o‘qing.

رحمت

رحمت ایتماق هر بیر یاخشی ایش اوچون خیرلی سوزدور. کیم که مرحمتلی بولسا اونینگ قلبی دان رحمت سوزی چیقور. اینگ کیچیک ایش و یاردم اوچون رحمت دیماق کونگیل گا آرام بیرور ای فرزندلار کمک قیلگان کیشی گا بو سوزنی ایتماق لازم و کوپ یاخشی ایشدور

Izohli so‘zlar

شبح	shabah	nishon
بحر	bahr	dengiz
احوال (حال)	ahvol	ahvol, hol so‘zining ko‘pligi
محكمه	mahkame	hukm qilinadigan joy, mahkama
حاكم	hokim	hukm qiluvchi, hokim, rahbar

Ayn

ع (**ayn**) harfi. Arab va barcha somiy tillar uchun xos tovush bo‘lib, halqumda talaffuz qilinuvi shovqinli portlovchi undosh tovushini ifoda qilgan. U bo‘g‘izning mushaklari nihoyatda taranglashib, jipslashgach, pauzadan so‘ng birdaniga bo‘shashuv oqibatida nafas kuch bilan tashqariga otilgan lahzada talaffuz qilinadi. Bunda tovush paychalari to‘lqinlanib harakatga keladi. Yumshoq tanglay ko‘tarilgan, burun bo‘shlig‘iga o‘tish yo‘li yopiq bo‘ladi. Bunday tovush o‘zbek tilida yo‘q. Uning to‘g‘ri talaffuz qilish ko‘nikmalarini hosil qilish barcha emfatik tovushlar artikulyatsiyasidagi kabi mushkuldir.

Bu harf o‘zbek tiliga arab tilidan krib o‘zlashgan so‘zlarda ishlatiladi. Uning arab tilida bir necha funktsiyasi mavjud. Ularning ayrimlarigina o‘zbek tiliga kirib o‘zlashgan.

Ayn harfi quyidagi xususiyatlarga ega:

1. **Ayn** harfi so‘z boshida kelgan tilimizga o‘zlashgan so‘zlarning ayrimlaridagi **a** tovushini ifodalaydi.

عمل	amal	عجب	ajab
عقل	aql	عصا	asso

www.ziyouz.com kutubxonasi

2. Arab tilidan o‘zlashgan ba’zi bir so‘zlarda esa **ayn** harfi so‘z boshida i unli tovushini ifodalaydi.

علم	ilm	عشق	ishq
عمارت	imorat	عيد	iyd

3. Arab tili orqali o‘zbek tiliga o‘zlashgan ayrim so‘zlarda **ayn** harfi so‘z boshida kelib, **u** yoki **o‘** tovushlarini ifodalaydi.

عمر	umr	عبيدالله	Ubaydullo

4. Ayn harfi so‘z boshida **alif** harfi bilan birikib cho‘ziq **o** unlisini ifodalaydi.

ع+ا ⇦ ع + ا ⇦ عا

عادل	odil	عالم	olim
عاقل	oqil	عاشق	oshiq

5. O‘zbek tiliga o‘zlashgan ba’zi arabiy so‘zlarda **ayn** harfi so‘z boshida o‘z xususiyatini yo‘qotgan, lekin tarixiy traditsional printsipga ko‘ra ular yozuvda arab tilidagi shaklida yoziladi.

عصا	aso	hassa	عيد	iyd	hayit

Mazkur so‘zlar asrlar davomida o‘z talaffuz xususiyatini yo‘qotib, o‘zbek tilining talaffuz qoidalariga moslashgan.

6. Ayn so‘z ichida yopiq bo‘g‘indan keyin kelsa, keyingi bo‘g‘inni oldingisidan ajratib turadi. Bu xususiyat lotin youviga asoslangan yangi o‘zbek alifbosida tutuq belgisi (‘) bilan ifodalanadi.

بدعت	bid’at	bid’at	صنعت	san’at	san’at

7. Hozirgi zamon o‘zbek tilidagi arab tilidan o‘zlashgan ayrim so‘zlarda so‘z oxirida keluvchi ayn harfi talaffuz qilinmaydi va yozilmaydi. Lekin bu so‘zlar eski o‘zbek yozuvida, ya’ni arab grafikasida ifodalanadigan bo‘lsa, **ayn** harfining yozilishi shart.

طالع	tole(‘)	منع	man(‘)
تابع	tobe(‘)	نفع	naf(‘)

www.ziyouz.com kutubxonasi

ع harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
‘ayn	’	ـع	ـعـ	عـ	ع

----------ـع ------------ ـعـ ------------عـ -------------ع -------

sham	soat	asal
شمع	ساعت	عسل

Ayn harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 32- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **ayn** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Umr, ayb, fe’l, azim, olim, olam, oliy, a’lo, na’ra, odat, soat, asal, orif, faol, ka’ba, ma’ruf, arab, la’nat, me’mor, shu’aro, ibodat, inoyat, sha’bon.

3- topshiriq. Berilgan jumlalarni eski o‘zbek yozuviga o‘giring.

1) Ayb ish qilmoq nomaqbuldir, ammo qilgan aybni rad etmoq gunohdur.

2) Umr hayrli ishlar avqotidur.

3) Faqirlarga in’om, xayr va hadya ishi adolat mezonidur.

4) Amir Temur dunyoning mohir me’morlarini jam qilib, Samarqand va Buxoro shaharlarida ajoyib obidalar bunyod etganlar.

4- topshiriq. Ushbu matnni o‘king va ko‘chirib yozing.

عمر علم اورگانور او مدرسه گا قاتنایدور عمرجان نینگ اوقوش کتابی بار دوران عمرجان نینگ اوکاسی بولوب او هم مدرسه گا بارور ای فرزند علم اهلیدین بولگیل

Izohli so‘zlar

علم	ilm	ilm
عالم	olim	olim
دفاع	defo’	mudofaa
شروع	shuru’	boshlash

www.ziyouz.com kutubxonasi

نزاع	nizo’	nizo, janjal
مجموع	majmu’	to‘plam, kompleks
موضوع	mavzu’	mavzu, tema

G‘ayn

Bu harf o‘zbek tilidagi *g‘oz, g‘or, og‘ir, tog‘, bug‘* so‘zlarida *g‘* tovushini ifoda qiladi.

غ harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
G‘ayn	G‘	ـغ	ـغـ	غـ	غ

----------ـغ ------------ ـغـ ------------غـ ------------غ -------

tog‘	g‘uncha	g‘anim
تاغ	غنچه	غنیم

G‘ayn harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 22- ilovada berilgan.

1-topshiriq. G‘ayn harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Tug‘, dog‘, yog‘, ag‘o, ag‘lab, g‘anim, g‘ubor, mug‘ul, og‘ir, ug‘ul, g‘arib, shag‘al, lag‘mon, nag‘ma, bug‘u, g‘oyib, dag‘al, o‘g‘ri, tog‘a, to‘g‘ri, rag‘bat, tog‘ora, g‘urbat, bug‘doy, yomg‘ir, dag‘dag‘a, g‘animat, sog‘inch, farog‘at, g‘ani.

3- topshiriq. Ushbu matnni ifodali o‘qing va yod oling.

عقل مدحی

خدا نعمتلارین عالی سی ادراک
عقلنی مدح ایتار کیم که دلی پاک
عقل یول کورساتوب دلنی ایلار شاد
هر ایککی عالمدا عقل لی آباد
عقل تورموش ایرور بونی یادلاب آل
عقلدین غمگینلیک شادلیک اوکتملیک

www.ziyouz.com kutubxonasi

عقلدین بارلیگو یوقلیگو کملیک
کیشی ایش قیلارکان بی عقل و ادراک
بولور قیلمیشی دین یورک بغری پاک

4- topshiriq. Ushbu matnni o‘qing va ko‘chirib yozing.

سخاوت

آفتاب سیار دور کیم سخاوت پیشه و جان منبعی بولگان حرارتینی عالم موجوداتی اوچون برابر تقسیم قیلور هر بیر کیمسه هم اوز قلب حرارتینی جانلی و جانسیز موجوداتگا قویاش دیک اولاشماغی درکار انینگ سخاوت حرارتینی بارچا بیدیک قبول ایتسا یاکه برچه بیردیک اونینگ حرارتیدین بهره آلسا شول کیمسه حقیقی خلق فرزندی نامیغا مشرف بولغای

Izohli so‘zlar

زاغ	zog‘	qarg‘a
مغرب	mag‘rib	g‘arb
اغا	ag‘o	og‘a, do‘st, birodar
اغلب	ag‘lab	orqa tomonda
غنیم	g‘anim	dushman
غنی	g‘ani	boy, badavlat

Sod

ص (sod) «s» harfi - tanglay oldida talafuz qilinuvchi tish orti emfatik (og‘iz to‘ldirib) sirg‘aluvchisi, shovqinli jarangli undoshni ifoda qilgan. Uning artikulyatsiya olish asnosida nutq a’zolarining holatlari oddiy tish orti sirg‘aluvchisi «**sin**» ning talaffuziga o‘xshaydi. Boshqacha aytganda til uchi pastki tizmasining ichki tomoniga biroz tegib turadi. Tilning o‘rta qismi qattiq tanglayga qarab ko‘tariladi va havo o‘tishi uchun tor tirqish hosil qilinadi. A’zolarning ana shunday holatlarida havo sirg‘alishidan sod harfini ifodalovchi tovush talaffuz qilinadi. Biroq shuni esdan chiqarmaslik kerakki, emfatik talaffuzda oddiy undosh talaffuzdagiga nisbatan havo o‘tish yo‘li anchagina tor bo‘ladi; til va boshqa barcha a’zolar

www.ziyouz.com kutubxonasi

nihoyatda taranglashadi; til orqasi yumshoq tanglayga qarab to‘liq tortiladi; havo sirg‘alib kuch bilan tashqariga otiladi. Bunday tovush o‘zbek tilida yo‘q.

Bu harf o‘zbek tilidagi arab tilidan o‘zlashgan sodiq, sidq, sandiq, sahro kabi so‘zlarida *s* tovushini ifoda qiladi.

ص harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Sod	S	ـص	ـصـ	صـ	ص

----------ص ------------ صـ ------------ـصـ ------------ـص -------

sabr	fasl	shaxs
صبر	فصل	شخص

Sod harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 17- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Sod** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Sayyod, qasd, hasrat, qasos, suhbat, sabo, sohil, sodiq, sabr, sado, sahro, misr, sarf, vasf, sifat, sahi, surat, tasvir, sobun, san’at, sanduq, qasida.

3- topshiriq. Ushbu matnni o‘qing.

فصل لار

فصل لار تورت نوع دور بهار یاز کوز و قیش بهار
فصل لارنینگ ابتداسیدور بول فصل دا جهان سبز بولور تمام
جانوارلار جنبوشگا کیلغایلار نوروز عالم شول فصلدا کیلور
بعد فصل یازدور بول فصل ایسسیغ بولوب اونینگ اینگ
ایسسیغ اوقاتینی چله هم دیبدور لار سونگ کوز فصلی دور.
بول فصل دا همه میوه لار پیشادور دهقان خرمان جمع
قیلادور بعد قیش فصلی دور بو فصل دا هوا بسیار ساووق

www.ziyouz.com kutubxonasi

بولور انینگ ساووق قیسمینی چله یعنی قیرق کونلیک هم دییدیلار تورت فصلنی جمع ایلاب بیر ییل دیرلار

4- topshiriq.   Berilgan maqollarni arab grafikasiga oʻgiring.
Sabrning tagi sari oltun. (Gulxaniy)
Sabrni besabrdan oʻrgan.

Izohli so‘zlar

صیاد	sayyod	ovchi
بعد	ba’d	so‘ngra
نقره	nuqra	kumush
نوع	nav’	xil, tur
اوقات	avqot	vaqt so‘zining ko‘pligi, vaqtlar
جنبش	junbush	junbuj, harakat
غواص	g‘avvos	suzuvchi

Zod

ض (zod) «d» harfi - emfatik tanglay oldi tovushi, shovqinli, jarangli Tish orti portlovchisini bildirgan. U barcha sifatlari bilan «**d**» fonemasiga mos kelgani holda birgina farqi bor. U ham bo‘lsa, nutk a’zolarining ortiqcha kuch bilan taranglashuvidir. Boshqacha qilib aytganda, uning artikulyatsiyasi paytida til uchi tanglay oldiga tortilib, qattiq jipslashadi, Ayni shu lahzada havo oqimi shiddat bilan tashqariga otiladi va zod fonemasi talaffuz qilinadi. Artikulyatsiya paytida burun bo‘shlig‘ini tanglay bilan bog‘lovchi tirqish yopiq bo‘ladi. Shu sababli havo oqimi faqat og‘iz bo‘shlig‘i orqali tashqariga yo‘l oladi. Bunday tovush o‘zbek tilida yo‘q.

Bu harf o‘zbek tiliga arab tilidn o‘zlashgan *zarar, arz, zarb* so‘zlaridagi *z* tovushini ifoda qiladi.

ض harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Zod	Z	ـض	ـضـ	ضـ	ض

www.ziyouz.com kutubxonasi

----------ض ------------ ضـ ------------ـضـ ------------ض ------
-

farz	qozi	zarar
فرض	قاضی	ضرر

Zod harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 24- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Zod** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Ziyo, qazo, fazl, zoe’, qozi, a’zo, zarur, za’if, zarar, mazmun, za’ifa, fazilat, taqazo, ziddiyat.

3-topshiriq. Kuyidagi so‘zlarni o‘qing va topshiriq daftaringizga ko‘chirib yozing.

صیاد قصد حصرت وصل قصاص ضیا ضرب ضرر
حاضر غضب قضا رضا عرض قاضی صاحب صبا صباحت
صدا صحرا رخصت صبح قصاص شخص احتراص ضرب
ضرر حاضر حضزت عرض ضربدار رضا صبر صادق
صدق قصد

4- topshiriq. Ushbu matnni o‘qing.

معاش

معاش هر بیر محنت اهلی نینگ ایش حقی اوچون
تولاودور کیم که محنت قیلسا شو قدر کوپ معاش آلور بیز
شاگردلار نینگ هم معاشی میز بار معاشیمیز آلغان بهالاریمیز
میزانیدور اگر شاگرد یعنی اوقووچی کوپ اوقوسا شونچ
یوقاری بها یعنی معاش آلور تحصیل صنعتی گا یوقاری بها
بیریلور مختصر مضمون شول که دانالار نصیحتلاریدا ایتورلار

علم آلماق زمانلار تقاضاسی
ضیا آلسون آدم نینگ اعضاسی

www.ziyouz.com kutubxonasi

یاش و قری اوچون بو ایش ضروردور
ضایع قیلسانگ وقتینگ بسیار ضرردور

5- topshiriq. Ushbu matnni ko‘chirib yozing.

تمام پیر یوزینی ارض دیرلار اندا بشریت استقامت قیلور انینگ تورت تامانی شمال مغرب مشرق و جنوب دیرلار اندا بیحساب دریا لار اولکان تاغ لار کاتتا موزلیکلار موجود دور ارض دومالاق شکلدادور ارضداگی بارچه نارسه لار بیر بیری بیلان بیر اعضا کبی باغلانکاندور مضمون شول که بارچه انسانلار ضرور حالتدل انگا کمک بیرماقلاری لازمدور

Izohli so‘zlar

ارض	arz	er planetasi
ضرب	zarb	urish, ko‘paytirish
مشرق	mashriq	mashriq, sharq
استقامت	istiqomat	istiqomat, yashash
اندا	anda	u erda, unda
انینگ	aning	uning

To

ط (**to yoki itqi**) «t» harfi - til oldi emfatik, shovqinli jarangsiz, jarangsiz, tish orti sirg‘aluvchi tovushini ifoda qilgan. Uning artikulyatsiyasi emfatik **zod** fonemasiga to‘la mos bo‘lgani holda jarangning yo‘qligi bilan farqlanib, nutq a’zolarining holati oddiy Tish orti jarangsiz portlovchi «**te**» talaffuzidagi kabidir. Farq shuki, til uchi tanglay oldiga tortilganda, qattiqroq jipslashadi. Til orqasi yumshoq tanglaydan imkon borichi uzoqlashadi va shu lahzada havo oqimi shiddat bilan otilib chiqadi. Artikulyatsiya lahzasida burun bo‘shlig‘ining yo‘lagi yopiq bo‘ladi. Shu sababli havo oqimi faqat bo‘g‘iz bo‘shlig‘i orqali to‘g‘ri sirtga yo‘l oladi. Bunday tovush o‘zbek tilida yo‘q.

Bu harf o‘zbek tilida uchraydigan *tolib, taraf, tib, matlab* kabi arab tilidan o‘zlashgan so‘zlaridagi *t* tovushini ifoda qiladi.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ط harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
To	T	ط	ط	ط	ط

----------ط ------------ ط -------------ط -------------ط -------

xattot	matlab	tolib
خطاط	مطلب	طالب

To harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 19- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **To** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Satr, tayr, toq, ‘atr, talab, nuqta, sulton, qatra, ‘attor, tillo, *tole’*, ***tabib, tanbur, satl, matlab, tabaqa, tabi’at, talabdor.***

3- topshiriq. Ushbu matnni o‘qing.

طوطی

طوطی گوزل قوش دور او کوپراق هندوستان دا افریقا قطعه سیندا یاشایدی طوطی اوزگالار سوزی گا تقلید قیلادور

4- topshiriq. Ushbu matnni ko‘chirib yozing.

منصور و طاهر اکا و اوکا دور لار طاهر مکتبدا تحصیل کورادی منصور طلبه دور او مدرسه دا اوقییدی طاهر و منصور مهربان آدابلی و باخوش طلبه لاردور

5 - topshiriq. Ushbu matnni o‘qing matnni daftaringizga ko‘chirib yozing.

حکایت

www.ziyouz.com kutubxonasi

بیر کیشی طبیب نینگ آلدیغا باردی و ایدی قارنیم آغریدور دوا قیلغیل طبیب سورادی که بو کون نیمه ییب ایردینگ اول کیشی ایدی کویغان نان ییب ایردیم طبیب انینگ کوزیغه دوا قیلماقنی خواهلاب ایردی اول کیشی ایدی ای طبیب! قارین آغریغانیغا کوزنینگ نیمه نسبتی باردور طبیب ایدی اول سینینگ کوزینگغا دوا قیلماق کیرک زیراکه اگر کوزینگ درست بولسا ایردی کویگان نان ییماس ایردینگ

6-topshiriq. Matnni arab grafikasiga o‘giring. O‘zlashma so‘zlarning yozilishiga e’tibor qarating.

A.Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» asaridan.

TAMA

Tama deb birovdan bir narsa umidvor bo‘lmakni aytilur. A'zo javorihlari salomat, kuch va quvvatli kishilarga tama qilmak va harom, ojiz va notavon, kuchsiz kishilarga mubohdur.

Tama balosiga giriftor bo‘lgan kishilarda nomus va hayo degan yaxshi sifatlar bo‘lmaydur. Hozirgi zamonda oramizda tama noni bilan qorin to‘yg‘uzadurgan kishilarning hisobi uo‘qdur. Agar bilarning biridan: «birodar, saning oyoq-qo‘ling butun, taning sog‘, tama qilmak sanga harom emasmi?», - deb savol qilinsa, «qanday qilay, ota-bobomning kasbi tilanchilik edi, man ham tama orqasidan ovqat qilurman», - deb tama’ni kasbga isnod berub, turluk-turluk bahonalar bayon qilur.

Shariatda munday kishilarga tama orqasidan kasb qilmaklari mamnu'dur. Alhosil, tama noni ila suyagi qotgan, ish va kasbga bo‘yin qo‘umau, dangasa va yalqovlikka o‘rgangan va odat qilgan kishilarning o‘zlaridan yaxshilik umidi o‘lmadig‘i kabi bolalaridan ham yaxshilik kutub bo‘lmaydur. Rasuli akram nabiyyi muhtaram sallollohu alayhi vasallam afandimiz: «Kishi qo‘linda bo‘lgan narsaga qiziqma! Tamadan saqlan! Zeroki, tama o‘zi hozir bir faqrdur. Namozingni ado qil! So‘ngindan uzr istarga to‘g‘ri keladurgan ishlardan saqlan», - demishlar.

BAYT

Vo‘lmagil mubtalo duchor tama,
Aylar insonni xor-u zor tama.
Yo‘q qilub himmat-u qanoatni,
Oladur oldan ixtiyor tama.
Noni minnat uchun egur bo‘yning,
Qiladur ko‘zni intizor tama.
Yuzdan otkay hayo-u sharmingni,

www.ziyouz.com kutubxonasi

G‘ayrating kuydurar nori tama.
Hirsi dunyo qiladi Qorundek,
Hotam isming yutar mori tama.

Izohli so‘zlar

نقاط	no‘qot	nuqtalar, joylar
طالع	tole’	taqdir
طير	tayr	qush
مطلب	matlab	so‘rov

Zo

ظ (**zo yoki izg‘i**) «z» harfi - tanglay oldi undoshlaridan shovqinli, jarangli Tish orti sirg‘aluvchisini ifoda qilgan. Talaffuz qilinish uslubi **sod** fonemasi bilan mos keladi. Yagona farq «**zo**» jaranglidir. Fonema artikulyasi asnosida barcha aktiv va passiv ishtirok qiluvchi nutq a’zolarining qattiq taranglashuni esdan chiqarmaslik kerak. Bu xildagi undosh o‘zbek tilida yo‘q.

Bu harf o‘zbek tilidagi *zohir, zulm* so‘zlaridagi *z* tovushini ifoda qiladi.

ظ harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Zo	Z	ـظ	ـظـ	ظـ	ظ

----------ظ ------------- ظ -------------ظ -------------ظ -------

hofiz	mazlum	zulm
حافظ	مظلوم	ظلم

Zo yoki izg‘i harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 20- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Zo** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Zulm, nazar, nazm, zuhr, zohir, nizom, Nazira, zulmat, ‘azamat, ‘azim, muzaffar, nazorat, mazluma, manzura.

3- topshiriq. Ushbu hikoyatni o‘qing.

www.ziyouz.com kutubxonasi

حکایت

بیر نقاش بیر شهرغا باریب اول بیردا طبیبلیک آغاز قیلدی بیر نیچا کوندین کیبین بیر کیشی انینک وطنیدین مذکور شهرغا باریب نقاشنی کوروب سورادیکه امدی نیما ایش قیلورسین دیب ایتدی او جواب بیردی طبیبلیک اول کیشی یانا سورادی نیکا نقاش ایتدی بول سببدینکه اکر طبیبلیکدا خطا قیلسام توپراق انی یاپار دیدی

4- topshiriq. Maqollarni arab grafikasiga o‘giring.
Sungan bo‘yunni qilich kesmas.
Yumruq yukunub biyik bo‘lmas,
Echku yugurub kiyik bo‘lmas (Gulxaniy).
Yaxshiliq qil, suvga sol,
Suv bilmasa, baliq bilur,
Baliq bilmasa, xoliq bilur.
Yov ketgan so‘ng qilichingni erga chop.

5-topshiriq. Berilgan matnni arab grafikasiga o‘giring.

A.Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» asaridan.

ZULM

Zulm deb birovning joniga yoki moliga zarar yetkurmakni aytilur. Janobi haq butun yer yuzidagi insonlarni huquqda musoviy-barobar qilub yaratmishdur. Mansab va davlatga, kuch va quvvatga mag‘rur bo‘lub, birovning haqig‘a taarruz va tajovuz qilmak zulmdur.

Kattalikning izzati zulm va taaddida emas, shafqat va marhamatdadur. Kichiklikning lazzati nafrat va qarshulikda emas, sadoqat va hurmatdadur. Shul xususda Shayx Sa’diy:

G‘ami zeri doston bexo‘r, zinhor,
Betars az zabardastiye ruzgor.

Tarjimasi: Quvvatsizlar g‘amin ueb yur hamisha,
Quvvatlilardan etgil xavf pesha.

Izohli so‘zlar

الفاظ	alfoz	so‘zlar
تحصیل	taxsil	o‘qish

www.ziyouz.com kutubxonasi

باخوش bo xush ziyrak

عظیم ‘azim ulkan

Se

ث (se) «s» harfi - tanglay oldi sirg‘aluvchi, jarangsiz, shovqinli undoshini ifoda qilgan. U ustki va ostki tishlar o‘rtasida talaffuz qilinadi. Bunday tovush hozirgi zamon o‘zbek tilida yo‘q. Uning artikulyatsiyasida til uchini tishlar orasiga shunday joylashtirish kerakki, u yuqoridagi tishlarga mahkam jipslashib tursin. Shunda til uchi bilan pastki tishlar orasida kichik tirqish qoladi. Nutq a’zolarining shunday holatida ث **se** fonemasi kuch bilan talaffuz qilinadi.

Bu harf arab tilidan o‘zbek tiliga o‘zlashgan *meros, voris, misol, masala* so‘zlaridagi *s* tovushini ifoda qiladi.

ث harfi muttasil harf bo‘lgani uchun har ikkala tomonidan keladigan harflar qo‘shilish yoki qo‘shilmasligini hisobga olgan holda ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Se	S	ـث	ـثـ	ثـ	ث

----------ـث ------------ ثـ ------------ـثـ ------------ـث -------

suls	asar	sarvat
ثلث	اثر	ثروت

Se harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 5- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Se** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.
Sano, suls, misl, nasr, nesor, sobit, osor, asno, savob, sabot, samara, masal, musbat, ‘usmon, sarvatmand.

3- topshiriq. Ushbu hikmatlarni o‘qing va yod oling.

شیر کارین قیلالماس ثور هیچ اصلا
گر او شیردیک بولسا باشدا یوز بلا

عاقل فرزند میراث تیلاب آتا هنرین

www.ziyouz.com kutubxonasi

عمر باری هیچ خار بولماس تاپیب ثمرین
بو گلشن ایچرا یوقدور بقا گلیگا ثبات
عجب سعادت ایرور قالسا یاخشیلیک بیرلا آت

4- topshiriq. Maqollarni arab grafikasiga o‘giring.
Yalg‘on aytsa bo‘lur, aytg‘uchi dono bo‘lsa.
Yaxshilar topib so‘zlar, yamonlar qopib.
Aqrabning muddaosi nish urmoqdur.
Chaynamayin eganlar, kovshamayin ketarlar (Gulxaniy).

Izohli so‘zlar

ثور	savr	ho‘kiz
ثلج	salj	qor
ثمر	samar	foyda
بقا	baqo	doimiylik
سانیه	soniya	sekund

Zol

ذ (zol) «z» harfi - tanglay oldi sirg‘aluvchi shovqinli jarangli undoshni ifoda qilgan. Uni to‘g‘ri talaffuz qilish uchun nutq a’zolarini **se** artikulyatsiyasidagi kabi holatga keltiriladi. Talaffuzdagi yagona farq tovushning ishtirokidir. Hozirgi zamon o‘zbek tilida bu tovushga muqobil keluvchi tovush yo‘q.

Bu harf o‘zbek tiliga arab tilidan o‘zlashgan zokir, zikr, zarra kabbi so‘zlarida z tovushini ifoda qiladi.

ذ harfi munfasil harf bo‘lgani uchun faqat bir tomon ya’ni o‘ng tomondan keladigan harflarning qo‘shilish yoki qo‘shilmasligiga qarab ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
Zol	Z	ذ	ذ	ذ	ذ

----------ذ ------------ ذ -------------ذ -------------ذ -------

zavq	tazkira	Zokir

www.ziyouz.com kutubxonasi

ذوق	تذکیره	ذاکر

Zol harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 11- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **Zol** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.

Zol, zehn, bazr, ozuqa, zot, zarrot, zavq, tazkira, zikr, mazkur, Zokir, muzokara, zarra.

3- topshiriq. Matnni o‘qing. Yot so‘zlarning yozilishiga e’tibor bering.

احمد ذهنلی بالا او اوزینینک درسلارینی ذوق بیلان باجارادی ذاکر احمدنینک قدردان دوستی اوندا علی شیر نوائی نینک مجالس النفائس تذکیره سی بار ذاکر و احمد مذکور تذکیره نی ذوق بیلان اوقیردیلار مین او بیلان اوشبو تذکیره داکی بعضی مجلسلار توغریسیدا مذاکره قیلاردیم

4- topshiriq. Berilgan matnni arab grafikasiga o‘giring.

A.Avloniyning «Birinchi muallim» kitobidan.

YOMONLIQ JAZOSI

Bir kishining Qosim ismli bir o‘g‘li bor erdi. Ota va onasining so‘zig‘a kirmasdan har xil yomon ishlarni qilur erdi. Bolalar birla urushub, yoqalashub, kiyimlarini yirtub kelur erdi. Uyda onasi mehmon uchun asrab qo‘ygan taomlarini yegan vaqtda, onasi:

- «Qosim o‘g‘lim! Taomni sen yedingmi?» - desa, — «Men yeganim uo‘q, mushuk yegandur», - der edi. Bora-bora otasining pulini ham o‘g‘urlab oladurgon bo‘ldi. Otasi bilib, «O‘g‘lim, pulni kim oldi?» -desa, - «Onam olgandur», - deb onasini o‘g‘ri qilur edi. Bir kuni otasi ustol ustig‘a bir tanga pul qo‘yub, o‘zi uxlagan kishi bo‘lub yotdi. Qosim kelub, sekin tangani olib og‘ziga soldi. Shul vaqt otasi ushlab olmoqchi bo‘lganda tangani yutub yubordi. Tanga borub Qosimning xalqumig‘a tiqilib, jon berdi.

Ey bolalar! Ko‘rdingizmi, yomonning yomonligi o‘z boshig‘a yetdi.

Je

Bu harf o‘zbek tiliga fors tilidan o‘zlashgan so‘zlarda sirg‘aluvchi *j* tovushini ifoda qiladi.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ژ harfi munfasil harf bo‘lgani uchun faqat bir tomon ya’ni o‘ng tomondan keladigan harflarning qo‘shilish yoki qo‘shilmasligiga qarab ular bilan bog‘lana oladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida
J̲e	**j**	ژ	ژ	ژ	ژ

----------ژ ------------ ژ ------------ژ ------------ژ -------

ajdar	mujgon	jola
اژدر	موژگان	ژاله

Je harfining so‘zlardagi ko‘rinishlari 14- ilovada berilgan.

1-topshiriq. **J̲e** harfining har bir ko‘rinishini to‘rt qatordan yozing.

2- topshiriq. Quyidagi so‘zlarni arab grafikasiga o‘giring.
J̲ola, muj̲gon, aj̲darho, janda, muj̲da, najot.

4- topshiriq. Ushbu matnni ko‘chirib yozing.

حکایت

بیر کیشی طبیب نینگ آلدیگا باردی و ایتدی حرمتلی طبیب جنابلاری قارنیم آغرییدور مینگا یاردم بیرسانگیز طبیب اوندان سورادی: بوگون نیما ییگان ایدینگیز؟ اول کیشی ایتدی: کویگان نان ییگان ایدیم بو گاپنی ایشیتگان طبیب کوزینگیزنی دوالاماق لازم ایکان دیدی طبیبنینگ سوزیدان تعجبگا توشگان بیمار اونگا دیدی ای طبیب جنابلاری! قارین آغریغیگا کوزنینگ قندای باغلیق جایی بار طبیب دیدی: اول سیزنینگ کوزینگیزنی دوالاماق کیراک اگر کوزینگیز درست بولگاندا ایدی هرگز کویگان نان ییماس ایدینگیز

Izohli so‘zlar

ژاله	jola	shabnam
نژاد	najod	avlod
مژده	mujda	yaxshi xabar

www.ziyouz.com kutubxonasi

مژگان	mujgon	kiprik
ژنده	janda	juldur kiyim

Arab alifbosiga diqqat qilgan boʻlsangiz, bizning tilimizdagi bir tovushni ifodalash uchun ikki, uch va hatto toʻrt harf mavjudligini koʻrasiz. Masalan: t tovushini ت (te) va ط (to) harflari, h tovushini ه (hoyi havvaz) va ح (hoyi huttiy) harflari, z tovushini ذ (zol), ز (ze), ض (zod) va ظ (zo) harflari, **s** tovushini ث (se), س (sin), ص (sod) harflari ifodalaydi.

Arab tiliga doir bir oʻzakdan yasalgan yasama soʻzlar oʻzbek tilida keng qoʻllanadi. Mazkur harflar bilan bogʻliq muammolarni hal etish, savodxonlik darajasini oshirish maqsadida arab tilidagi bir oʻzak asosida yasalgan oʻzbek tiliga oʻzlashgan oʻzakdosh soʻzlarga toʻxtalish zarur. Bunday soʻzlar va ularda ishtirok etayotgan tovushlarni ifodalovchi harflar quyidagi jadvalda oʻz ifodasini topgan.

talaba **talab qilmoq**	**طلب**	***alima*** **bilmoq**	**علم**	***nazara*** **qaramoq**	**نظر**
talab	طلب	ilm	علم	nazar	نظر
tolib	طالب	olim	عالم	manzur	منظور
matlab	مطلب	ta’lim	تعليم	manzara	منظره
matlub	مطلوب	muallim	معلم	munozara	مناظره
matluba	مطلوبه	ma’lum	معلوم	nazorat	نظارت

savvara tasvirlamoq	صور	*zakara* eslamoq	ذكر	*hakama* boshqarmoq	حكم
surat	صورت	zikr	ذكر	hukm	حكم
musavvir	مصور	mazkur	مذكور	hokim	حاكم
tasvir	تصوير	Zokir	ذاكر	hakim	حكيم
tasavvur	تصور	tazkira	تذكيره	mahkum	محكوم

1-topshiriq. Berilgan soʻzlarni koʻchiring, yozilishi tartibini eslab qoling.

طلب طبابت لطف خط شرط ظلم ظفر مظلوم نظارت نظام حافظ لفظ وعظ تلفظ.

2-topshiriq.Quyidagi soʻzlarni oʻqing va mashq daftaringizga koʻchiring.

www.ziyouz.com kutubxonasi

طومار طغيان طنبور طبيعت طرف وطن مطبوعات فقط خط ظلمت ظالم ظفر مظفر نظر تعظيم وعظ الفاظ تلفظ انتظام مناظره.

3-topshiriq. Alisher Navoiyning quyidagi hikmatlarini o‘qing, mashq daftaringizga ko‘chirib yozing.

آز-آز اورگانيب دانا بولور
قطره - قطره ييغيليب دريا بولور.

اگر كيسه دين ظاهر اولسا يامان
كورار هر نيكيم ظاهر ايتدى همان.

بيلماگانين سوراب اورگانگان عالم
عارلانيب سوراماگان اوزيگا ظالم

4-topshiriq. Quyidagi so‘zlarni o‘qing, qanday harflar bilan ifodalanishini yodda tuting:

صفر صفا صبا قصر فصل صرف صورت صلابت فصاحت فاصق ضيا ضمير مضمون فرض فضل فضا فيض فايض طاوس طاقت طالب سلطان شيطان شرط ظلم ظالم مظلوم ظاهر ظريف نظر نظارت اظتراب منظره مناظره عوض علم عالم عقل عمارت عطا عرض عروض عرب عطر عشق عمر شعر شاعر فعل معرفت جمع نفع حكم احكام حاكم محكوم محكمه حكمت محرم حقيقت محنت حرام محروم حال احوال ثانى ثابت ثنا ثمر باعث حديث ثانيه مثقال مثال عثمان مراث وارث بحث وثيقه مثنوى ذات ذاتدار ذاكر ذكر ذوق ذكاوت ذيل عذر مذكور مذحب عذاب غذب ذهن.

5-topshiriq. Quyidagi matnlarni arab yozuviga o‘giring. Arabiy va forsiy so‘zlarning yozilishiga e’tibor bering.

A.Avloniyning «Birinchi muallim» kitobidan.

XURUS ILA BO‘RI

www.ziyouz.com kutubxonasi

Bir bo‘ri daraxt ustinda o‘ltirgon xurusni ko‘rub, tutub yemak uchun daraxt ostiga keldi. Hiyla birla bechora xurusni daraxtdan tushurmoqchi bo‘lub: «Eu, xurus o‘rtog‘! Man sanga bir yaxshi xabar kelturdim. Hayvonlar ila qushlar arosinda sulh bo‘ldi. Bir-biriga zulm qilmasga, biri ikkinchisin tutub yemasga qaror verildi. Kel birodar, rastga tush! Bir-birimizga do‘st bo‘lib, birga o‘ynashaylik», dedi. Xurus bo‘rining so‘ziga aldanadurg‘on darajada nodon va ahmoq bo‘lmaganligindan bo‘riga boqub, dediki:

- Do‘stim, so‘zing rostdur, to‘g‘ridur. Lekin bir oz sabr qil, sandan boshqa ikki it ham sulh xabarin ketururlar. Alar ham kelsunlar. Hammamiz birga o‘ynashurmiz, — dedi. Vo‘ri xurusdan bu so‘zni eshitgan zamon dumini orqasig‘a qo‘yub qocha boshladi. Xurus: «No, birodar, nima uchun qochursan, orada sulh bor-ku?» - desa, bo‘ri:

- Oh do‘stim! Bu zolim itlar sulhni buzgong‘a o‘xshaydur, - deb qochub ketdi. Xurus orqasindan «quq... quqqu...» deb qichqirub qoldi.

Aql egasi hiylaga aldanmagay,
Hiylagarning hiylasi boshin yegay.
Do‘st ila dushman so‘zining farqi bor,
Fahm etar har kimki, bo‘lsa hushyor.

	ا
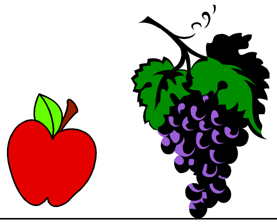	الف قدی آنام قدی سرو شمشاد و صنابر الله سوزی آنا سوزی شو حرفدان باشلانگان
	ب
بابور بیدل بیرونی لار ب حرفیدان باشلانار اولار نامین تیلگا آلسام حکمتدان بال لار تامار	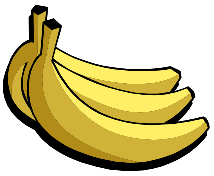
	پ
	پروردگار دیدی بابام

www.ziyouz.com kutubxonasi

قولین آچیب دعاگا
آب رحمت فراوان بیر
هم شاه و هم گداگا

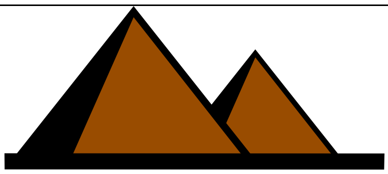

ت

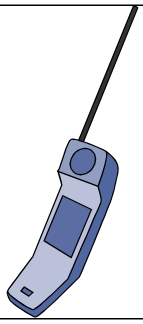

تاریخ تینمای تعلیم بیرای
تاتوولیک طعام توزی
او یوق بولسا بارچا خلققا
آچیقدور تاریخ سوز

ث

ثمر بیرار بابالارنینگ
شیرین شکر پندلاری
عمل قیلور اونگا دانا
اوغیل قیز و فرزندلار

ثریا

ج

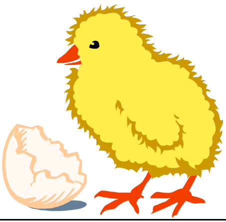

جفا قیلیب مردم آزاری بولما
گلزار بول و گلزارتیکانی بولما
آزی کوپ مهر قیل قالدیر یاخشی نام
ایلاج بولسا هیچ کیمگا بیرماگین دشنام

چ

چراغیم دیر بابالار
علم اورگان بیل هنر
اولارنینگ هر ایککیسی
یوقدان بارنی اوندیرار

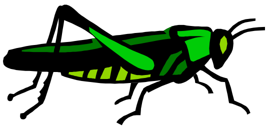

ح

حق سوزیدا بو حرف

www.ziyouz.com kutubxonasi

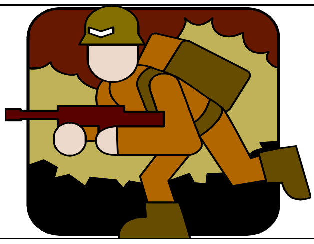	حقیقت دا هم باردور حق اوچون تاپینگانلار همیشه بختیاردور

خ

خبر آلینگ قرینداشدان آشنه دان بیراق توتینگ اوزنی کبیر و هوادان نهال میوه بیرار بولسا قویاش سوو یاشلار اوسار رحمت آلقیش دعادان	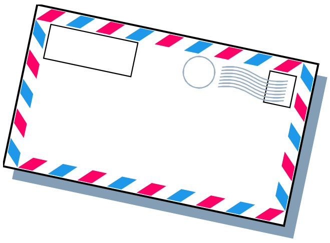

د

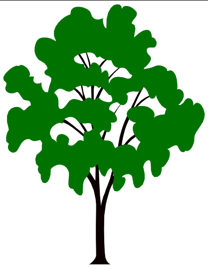	دوستینگ مهربانموسین هم مهر قیل تا ابد باغلانور شوندا ایککی دل دوستلار کوپایدی حمایتلار هم قولینگ آچیق بولسا بولسا شیرین تیل

ذ

ذاتینگدا علیشیر تیمور سینا بار خوارزمی فارابی یسوی بسیار اوزلیگینگنی ایزلاب تاپگین بول بردم قانینگدا اولوغلار عمانلاری بار	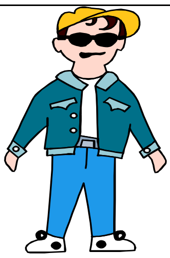 ذاکر

ر

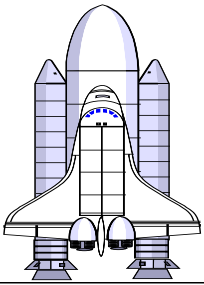	رحم دل لیک انسانلار فضیلتی آزار بیرماق یامانلارنینگ حصلتی یاخشی نیما یامان نیماتوشونیب آدم بولسانگ آلگین یاخشی نصیحتنی

ز

www.ziyouz.com kutubxonasi

زلزله دان اويلار خرابه بولور
وقت اوتماايين قايتا باشدين تيكلانور
اويلاماى قيلينگان هر ايش تدبيرى
اونلاب ايماس يوزلاب ييللار بيلينور

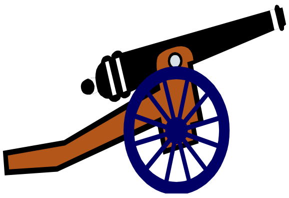

ژ

ژاله پيراق يوزيداگى شبنمدور
تانگ سحرلار تورگيل عالم كوركامدور
كوپ اوخلاگان كيشينينگ نصيبه سى كم ولور
او دنگاسا بيپروا و بيغمدور

س

سعى حركت قيل دوستگينم
يورگان دريا ديديلار
اوتيرگانلار مثالى خس
دردگا آشنا ديديلار

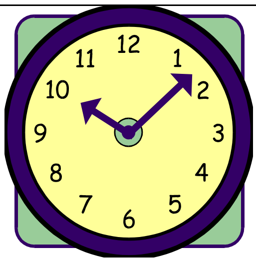

ش

شوم نيتلار مقصدى بير توماندور
فسق و فساد عداوتلى گلخندور
ياخشى بيلان همدم بول و شاد ياشا
ياخشيلارنينگ قلبى دايم چمندور

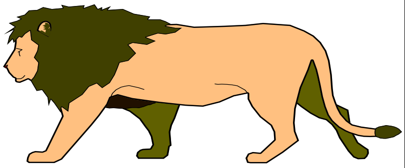

ص

صبر و قناعتدا حكمتلار بسيار
طاعت عبادتدا دللار بيغبار
عالم گنجين الور علم اورگانگان
بابالاردين قالگان شونداى مثل بار

ض

www.ziyouz.com kutubxonasi

 ضمیره	ضعیفلارگا فقط مردلار مددکار نامردلاردا بولماس عهد و قرار همدا عار شول سببدان خلق ایچرا نقل بولمیش فقط مردلار ایلدا تاپار اعتبار
ط	
طبیعت طاوس دیک گوزل نهایت اونگا شیدا بولینگ قیلینگ حمایت باغبان همتی دان بیر باغ یارالسا بهرمند بولارمیش اهل ولایت	
ظ	
	ظالم ایشی جفادور مردنینگ ایشی وفادور ظالم بولما خسیس بولما هر ایککیسی بلادور
ع	
علم تفکرنینگ عقل چراغی عمل شو چراغنینگ شیرین دوداغی عقل شو بولاقنینگ چشمه منبعی عدالت شولارنینگ کورکم چارباغی	
غ	
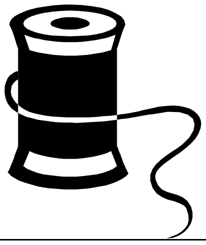	غضب یامان نارسا عقلنی آلور غضبدان سونگ آغیر اسارت قالور غضب بیلان کیم که کونگلین خوشلاسا باشیگا مینگ مینگلاب غوغالار سالور

www.ziyouz.com kutubxonasi

ف

فرزندیم دیر آتا آنا عمر باری
فرزند زوقی بیلان خانه لار آباد
حدمت قیلیب سین هم آتا آنانگا
بورچینگ ادا ایت قلبلارین ایلا شاد

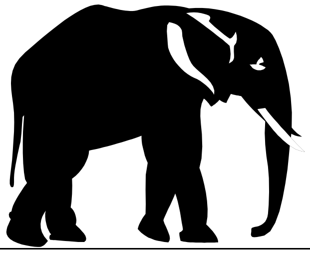

ق

قویاش دیک مهربان آناجانگینام
قلبی تاغلاردایین آتاجانگینام
خاک پایین گردین سورای کوزلارگا
تصدقی بولسین شیرین جانگینام

ک

کوز فصلی خرمانی بیلان چیرایلی
قیشچی قار بورانی بیلان چیرایلی
بهارجان بغیشلار جمله جهانگا
یاز فصلی بوستانی بیلان چیرایلی

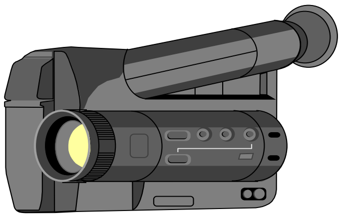

گ

گله قویوق بولوتلار
آرالیم مشتاق سیزگا
جالا قویسانگ تینمایین
امید هیمتینگیزگا

ل

لابر بیلان دلنازه
سحر آچار دروازه
آناسی اویغانگونچا
حاولی لار تاپیا تازه

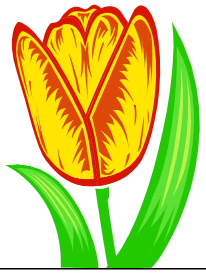

www.ziyouz.com kutubxonasi

م

مینینگ اولکم اوزبیکستان
مثلی جنت یارالگان
آدملاری مثلی خاطم و لقمان
دانا سخی سانالگان

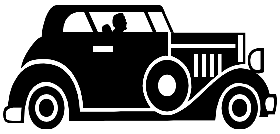

ن

ناننی اعزاز ایلا نگ قیلمانگیز اوول
نان شیریندمر نان عزیزدور شکر بال
برچا نعمتلارنینگ ارزنداسیدور
ییردا کورسانگ کوزگا سورت و قولگا آل

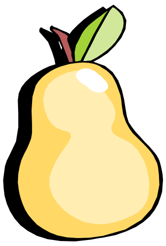

و

وطن سوزی مقدسدور انسانگا
اونینگ مدحی سیغماس هیچ بیر داستانگا
کیلینگ او هم مهریمیزدان یاشناسین
خوب یاراشسین نامی اوزبیکستانگا

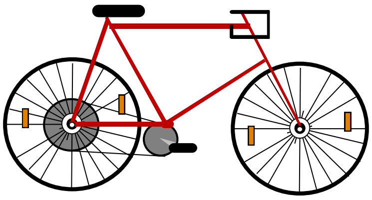

ه

هنر اورگان علم آل یاش چاغینگدان
سیرلارین بیل آش مشقت باغیدان
کون کیلورکیم استا استاد بولغایسین
سونگ تیرورسین میوه محنت باغیدان

ی

www.ziyouz.com kutubxonasi

ایش قیلور محنت قیلور ایمانی بار
قومیگا شفقت قیلور وجدانی بار
بیلیدا کوچ قوت قولیدا بار بولیب
ایشلاماگان نی جسمیدا شیطانی بار

LIGATURALAR

Arab alifbosidagi **kof**, **gof** va **lom** harflaridan so‘ng alif kelganda birga qo‘shilib o‘ziga xos qo‘rinishga ega bo‘ladi. Bunday harflar **ligaturalar** deb yuritiladi. O‘zbek tilida bu shakldagi harflarni ba’zi o‘quv adabiyotlarida **qo‘shaloq harflar** deb ham yuritiladi.

lo, la	ل+ا⇐لا	go, ga	گ+ا⇐گا	ko, ka	ک+ا⇐کا

Shuningdek, gof harfi lom harfi bilan yonma-yon kelganda qo‘shaloq holda yoziladi. گ+ل⇐گل (Gof harfi aksar hollarda yuqoridagi chiziqchasiz yoziladi.)

Ular so‘zlarda quyidagi ko‘rinishlarda aks etadi:

گلنار لای کاتب ایگار گلزار گل لابر لاچین کوکلا گللا
بالالار لاله زار لاله قیزغالداق لابر

Izohli so‘zlar

دلارام	dilorom	dilga orom beruvchi, Dilorom
قلاب	qallob	aldamchi
دلاور	dilovar	botir, qo‘rqmas
اسلام	islom	islom
بالا	bolo	yuqori, baland

Nun va gof harflari birikmasi

Arab alifbosiga asoslangan eski o‘zbek yozuvida ң (ng) sonor tovushi hozirgi yozuvdagi kabi ikkita harf ن va گ yordamida birikma shaklida qo‘llangan. Ң tovushi ishtirok qilgan so‘z va qo‘shimchalar نگ tarzida yozilgan va o‘qilgan. Masalan:

تانگ سونگ مینگ بانگ چانگ دانگ رنگ-برنگ
نهنگ آهنگ بادرینگ شدرنگ آنگ؛

www.ziyouz.com kutubxonasi

- نینگ: خوارزم خلقینینگ بیوقوفلیقی؛ بیزنینگ جماعتیمیز.
- نگ : بیرینگ کیلینگ آلینگ چیزینگ کورینگ.

1-topshiriq. *Lom-alif, kof-alif va gof-alif* harfiy birikmalarini har birini mashq daftaringizga bir necha qatordan yozing.

2-topshiriq. Berilgan so‘zlarni eski o‘zbek yozuviga o‘giring.

Bugun, butun, ko‘rik, eshik, terak, gulzor, gugurt, gard, gulchi, gulari, agar, elak, dalil, kelin, kabutar, barg, norin, nodir, gap, kapalak, kamalak, kiprik.

3-topshiriq. Berilgan harflarni alifbodagi o‘rni bo‘yicha joylaщtiring:

ت ث خ ه ژ ی ا ذ و ک م ج ل ن گ ح ز

4-topshiriq. Berilgan gaplarni o‘qing, ligaturalarni aniqlang va mashq daftaringizga ko‘chirib yozing.

لابر گلزارگا باردی او بیر چیرایلی بولیب انوایی گللارگا بای
ایدی لابر او بیردان کوپ گل تیردی لابر گلزاردان تیرگان بارچا
گللارینی اوییگا آلیب کیتدی

5-topshiriq. Berilgan matnni o‘qing va undan ikkinchi shaxs egalik va qaratqich kelishigi ishtirok qilgan jumlalarni mashq daftaringizga yozing.

A.Avloniyning «Birinchi muallim» kitobidan

ARSLON ILA AYIQ

Bir kun Arslon ila Ayiq ikkisi do‘st bo‘lub, ov qilmoqchi bo‘ldilar. Sahroga chiqub, yugurub-yelub bir kiyikni tutdilar.

Yemakchi bo‘lub turgan vaqtlarinda oralarinda urush paydo bo‘ldi. Arslon: - Man kattaman, manga ko‘brog‘ berursan. Ayiq: - Man kichik bo‘lsam ham sandan ko‘b harakat qildim, yugurdim, yeldim. San bir joyda qarab turding. Sergo‘sht yerni man yerman, deb urush boshladilar. Shul darajaga yetdilarki, ikkisi ham o‘lar holatga yetub, yerga yiqilub, qimirlashga majol qolmadi. Bularning holidan bir necha bo‘rilar xabardor bo‘lub, kelushub tayyorgina kiyik go‘shtini ueb, suyagini qo‘yub ketdilar. Bu ikki janjal qilgan bechoralar bir-birlariga der edilarki, agar bizlar urushmagan bo‘lsak edi, ikkimizning ham qornimiz to‘ygon bo‘lur edi. Mana, urushgonimiz uchun ikkimiz ham og‘zimizdagi oshimizdan ayrilduk, deb afsus qilub, oxirda surgolib borub, molimizning so‘lakayi deb, quruq suyakni chaynadilar.

Urushgonlar suyakni zo‘rg‘a chaynar,
Tamoshachi suyaksiz etni poylar.
Ketub qaymog‘i, sut qolg‘au o‘ziga,

www.ziyouz.com kutubxonasi

Sut ham shirin ko‘ringay och ko‘ziga.

SATR USTI BELGILARI

Yuqorida so‘z yuritilgan fatha (zabar), kasra (zir) va zamma (pish) ham arab satr ostki va ustki belgilari tarkibiga kiradi, lekin ular faqat yozuvda aks etmagan qisqa unli tovushlarni ifodalashda qo‘llaniladi. O‘qish, yozish va to‘g‘ri talaffuz qilishga yordam beruvchi Yana bir necha belgilar ham borki, ular ham yozuvda juda kam hollardagina qayd etiladi. Bunday belgilarga quyidagilar kiradi:

1. Tashdid (تشديد) ـّ . Tashdid ikkilantirish degan ma’noni anglatib, so‘z tarkibidagi undoshlarning ustiga qo‘yiladi. Tashdid belgisi tushgan undosh kuchaytirilgan va ikkilantirilgan holda talaffuz etilishi lozim. Bu belgi ko‘pincha tilimizga arab va fors tillaridan o‘zlashgan so‘zlarga qo‘yiladi. Yozuvda yonma-yon kelgan bir undoshni ikki bor takrorlash arab alifbosi qoidasi bo‘yicha mumkin emas. Arab yozuvida qo‘sh undoshli so‘zlar kelganda o‘sha undoshning biri yozilib, uning ustiga tashdid belgisi qo‘yiladi va shu orqali so‘zda ikkita bir xil tovush borligi anglashiladi. Masalan:

نقاش naqqosh محله mahalla

عطار attor مكار makkor

Ba’zi hollarda tashdid belgisining ustiga fatha yoki zamma belgilari qo‘yilishi ham mumkin (ـَّ ـِّ ـُّ). Bu esa har ikkalasini ham o‘qish zarurligini bildiradi. Buning uchun avval tashdid ostidagi undoshni takrorlab so‘ngra tashdid ustidagi harakatni o‘qish lozim. Masalan:

اول avval تبسم tabassum

محمد Muhammad محبت muhabbat

Tarkibida qo‘sh undoshi mavjud bo‘lgan turkiy so‘zlar, jumladan, o‘zbekcha so‘zlar arab grafikasida yozilganda, tovushlarning miqdoriga ko‘ra yozamiz. Masalan:

ساككيز sakkiz قاتتيق qattik

So‘zlarga ba’zan qo‘shimchalar qo‘shilganda o‘zakdagi undosh bilan birga qo‘shaloq undosh hosil qilishi mumkin. Bunday hollarda ular yozuvda to‘liq yoziladi. Masalan:

تاققا toqqa بيلاككا bilakka

www.ziyouz.com kutubxonasi

2. Tanvin (تنوين) ـً . Bu ham arab satr usti belgilaridan biri bo‘lib, faqatgina arabiy so‘zlardagina ishlatiladi va yozuvdagi shakli quyidagi ko‘rinishlarda bo‘ladi. اًtanvin fatha, اٍtanvin kasra va اٌ tanvin zamma. Tanvin ko‘pincha so‘z oxirida kelib, taglik vazifasida olingan alif harfining ustiga ikkita zabar ko‘rinishidagi chiziqcha qo‘yish orqali hosil qilinadi. Tanvin belgisi talaffuzda an tovush birikmasini beradi. Masalan,

مثلاً masalan　　　　تخميناً taxminan

Arab tilidan o‘zlashgan so‘zlar tanvin belgisini olib, ravish so‘z turkumiga kiradi. Tanvin belgisi yozuvda tushib qolishi mumkin, lekin talaffuzda saqlanadi. Shu sababli so‘z oxrida tanvin belgisiga taglik vazifasini bajarib kelayotgan alif o tarzida o‘qilmaydi.

3. Sukun (سكن) ـْ. Sukun arabcha so‘z bo‘lib, to‘xtab turish, tinchlik, orom degan ma’nolarni bildiradi. Bu belgi ba’zan sokin deb ham yuritiladi. Uning asosiy vazifasi bo‘g‘inning yopiq ekanligini bildirishdir. Sokin belgisi undosh harf ustiga qo‘yiladi va shu undoshdan so‘ng unli yo‘q ekanligini bildiradi. Masalan:

فرْزند farzand　　　　مملكت mamlakat
مجلس majlis　　　　مصلحت maslahat

4. Hamza belgisi (همزه). Bu belgi o‘zining vazifasiga asosan quyidagilardan iborat:

a) ikki unli qator kelganda ularni ajratish uchun yoziladi. Masalan:

شرائت sharoit　　　　غرائب g‘aroyib
عجائب ajoyib　　　　عائله oila

b) bo‘g‘inni ajratish uchun qo‘llanadi. Masalan:

مسؤليت mas’uliyat　　　　تأسيس ta’sis
مثئله mas’ala　　　　تأكيد ta’kid

v) forsiy izofiy birikmalarda agar aniqlanmish qisqa *i* unlisi bilan tugallangan bo‘lsa, hamza belgisi shu harfning ustiga qo‘yiladi.

شجره ترک Shajarai turk　　　　نقطه نظر nuqtai nazar

5. Vasla (وصله). Bu belgi arabiy izofalarda ishlatilib, al aniqlik artikli ustiga qo‘yiladi. Vasla so‘zi arabcha so‘z bo‘lib, qo‘shish degan ma’noni bildiradi. Demak, vasla belgisi qo‘yilgan al aniqlik artikli to‘la holda o‘qiladi. Agar al aniqlik artikli ustida vasla belgisi qo‘yilmasa, biz faqatgina artiklning a harfini o‘qib, keyingi

www.ziyouz.com kutubxonasi

kelayotgan so‘zning birinchi tovushini ikkilantirib o‘qiymiz. Bu haqda shamsiy va qamariy harflar va izofa bo‘limlariga qarang. Masalan:

دار الّفنون dorul funun كمال الّدين Kamoliddin

Yuqorida tilga olingan belgilar yozuvda ifoda etilmasligi mumkin, lekin bu belgilarning xususiyatlarini to‘liq o‘zlashtirmog‘imiz lozim.

حرکت لار

بیزلار آنچا نامیمیز بیر حرکت
اویان بویان سیلجیشدا کوپ برکت
یاخشی اورگان ابجد خان قیل اعتبار
بیر قرآن کور سونگرا دییین مینگ رحمت

زبر

من زبرمن حرف اوستیدا یوررومن
سوز باشیدا ع ا دا تورارمن
«A» دیب آغیز آچماسانگیز کورگاندا
تانیمادی دیب«A» «A» لاب کولارمن

زیر

زیردور آتیم حرف آستیدا تیرگاکمن
نی ایتیر چاغدا کیراکمن
«E, I» کلام الله کتابیدا خوب ضرور
هم تاووشمن هم حرف آستی بیزاکمان

پیش

شمایلیم واو حرفیدان آلینگان
«O‘» «U» لازم بولسا ایشگا سالینگان
حرف اوستیدا تورار جاییم پیش نامیم
بلکه سیزگا پیچ دیب نامیم چالینگان

سکون

من ساکن من سیوارمان اونداشلارنی
اورتاسیدا یات یوق قریینداشلارنی
اوقیش چاغی بیر کورگاندا توختالینگ
زنجیر کابی باغلانگان قانداشلارنی

www.ziyouz.com kutubxonasi

تشدید

بیرنی ایککی قیلیش وظیفم
بیر خیل اونداش بار جایدا مینینگ کولبام
قیره قیره شکلیم توشسا یازوودان
عیبسیزدا بیتتا اونداش بولور کم

وصله

نامیم وصله ال اوستسدا جاییم بار
بیر مقصدیم انیقلیک تکرار تکرار
عربیدا اککی سوزنی بیر قیلیب
کوپ قیلامان بو سوزلارنی معنادار

1-topshiriq. Quyidagi so‘zlarga fatha, kasra, zamma va satr ustki belgilarini quyib o‘qing.

مقند منجم مداح تعجب مشقت تلفظ کله ترقییات غدار تردد
تبر طنز مره ذره بطال تفکر تصور معلم مقلد رسام مکار
بره شفاف کذاب منت سله رقاص تشبث مؤلف تصدق.

2-topshiriq. Tubanda berilgan so‘zlarni eski o‘zbek yoziviga o‘giring va satr osti va usti belgilarini qo‘ying. Shu so‘zlarning ishtirokida gap tuzing.

Baqqol, siddik, takallum, farrosh, arra, tasadduq, darra, tashabbus, hammol, zilat, taalluq, xurram, tasavvur, sattor, takubbur, g‘alla, raqqos, rddiya, zarra, oppoq, hatto, hurriyat, hammom, dallol, sala, shaddod.

3-topshiriq. Mazkur so‘zlarni hozirgi o‘zbek yozuviga o‘giring.

تأسف تأریخ انشات مؤرخ تأکید غرائب مؤلف تاثر تامین
عجائب تأمل مأمور عائله قرائت تألف

4-topshiriq. Quyidagi so‘zlarni o‘qing vasla belgisini tegishli o‘rinlarga qo‘yib ko‘chiring.

عجائب المخلوقات دار الفنا دار البقا طالب العلم
محاکمه اللغتین فوایدالکبار سعادت الاقبال نوادر الشباب

www.ziyouz.com kutubxonasi

5-topshiriq. Berilgan so‘zlarga tegishli harakatlar va satr ustki belgilarini qo‘ying va so‘zlarni mashq daftaringizga ko‘chirib yozing.

مصور ميسر ضمنا لسان العرب تكلم تنفس ترقيات جلاد
عفت باطنا تكبر علت مشقت تبرک قصص الانبيا منور
عبد اللطيف عبد الله مناظره

RAQAMLAR

Raqamlar - arab. رقم – son, nomer)—sonlar ifodalanadigan shartli belgilar. Eng qadimda sonlar so‘zlar orqali ifodalangan. Xalqlarning ijtimoiy-xo‘jalik hayoti rivojlanishi bilan mukammalroq belgilarga va hisoblash sistemalarini ishlab chiqishga ehtiyoj tug‘ildi.

Eng qadimgi raqamlar bobilliklar va misrliklarga mansubdir. Misr ieroglif raqamlarida (mil. av 3000-2500 yilda paydo bo‘lgan) sonlarni ifodalash uchun maxsus rasm-belgilar, keyinroq ieratik va demotik yozuvlari paydo bo‘ldi.

Bobil raqamlari (mil. av. 2000 yil boshi) asosan 1, 10, 60 va 100 ni bildiruvchi mixxat belgilari bo‘lib, boshqa barcha raqamalar shular asosida ifodalangan. Misr ieratik yozuvidan Yaqin va O‘rta Sharqdagi barcha yozuvlar va Yunon-Ioniya yozuvi, shu bilan birga alifboga asoslangan raqamlar kelib chiqdi. Bosma yunon alifbosi slavyan-kirillitsa va harfiy raqamlarga asos soldi.

Hozirgi raqamlarning timsollari (nol bilan birgalikda) Hindistonda 5-asrga yaqin yuzaga kelgan. Bungacha Hindistonda kharoshti raqamlari va u bilan deyarli bir vaqtda brahmi raqamlari bo‘lgan. Brahmi raqamlaridan hind gvalior raqamlari kelib chiqdi. Gvalior raqamlari esa arab raqamlariga asos solgan.

Arab raqamlari ikki turli sharqiy va g‘arbiy (g‘ubor) raqamlardan iborat. Sharqiy arab raqamlari Misr va undan sharqdagi arab mamlakatlari, Eron hamda Afg‘onistonda qo‘llaniladi. G‘arbiy arab raqamlari (g‘ubor) esa Misrdan g‘arbdagi arab mamlakatlarida qo‘llaniladi. Evropada 9-asrdan boshlab g‘ubor raqamlari tarqaladi va tezda ommalashadi. Sharq mamlakatlarida esa g‘ubor raqamlari 19-asrgacha ham keng tarqalmadi.

Qadimgi raqamlardan faqat Rim raqamlari hozirgacha qo‘llanadi

Hozirgi zamon raqamlarining evolyutsiya jadvali.

www.ziyouz.com kutubxonasi

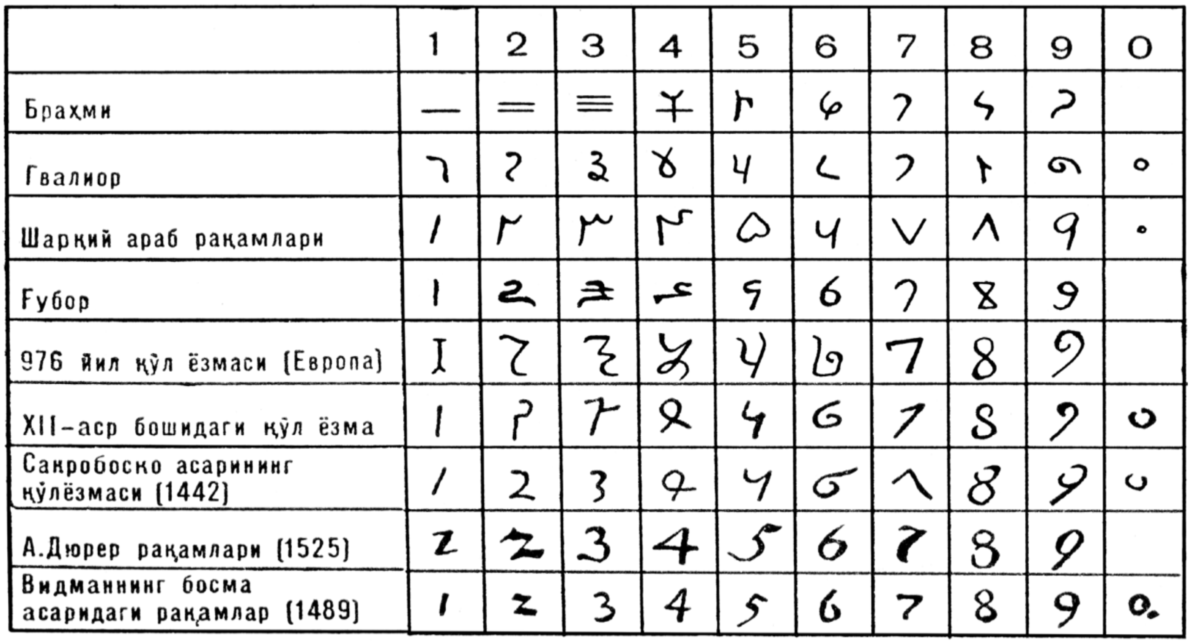

Arab raqamlari – o‘nta matematik belgi: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. Bu raqamlar bilan istalgan katta yoki kichik sonni yozish mumkin. Arab raqamlarining ishlatilishida mashhur o‘zbek matematigi Abu Abdullo Muhammad ibn Muso Xorazmiyning muhim hissasi bor.

Arablar Iroq, Misr va Suriyani istilo qilishguncha yunon alifbosiga asoslangan raqamlardan foydalanganlar. VI-asrdan boshlab arab alifbosi harflari bilan ifodalanuvchi raqamlar qo‘llanilgan. Muhammad Xorazmiy Hindistonda kashf etilgan o‘n raqamdan iborat pozitsion sistemani o‘rganadi, soddalashtiradi, kengaytiradi va birinchi marta arab tilida bayon etadi. Xorazmiy «Arifmetika»si bilan birga bu hind raqamlari arab Sharqiga kirib keladi. Xorazmiyning bu asari arabchadan lotinchaga tarjima qilinib, X-asrda Ispaniyaga, XII-asrda Evropaning boshqa mamlakatlariga tarqaladi va hanuzgacha jahonda mazkur raqamlar arab raqamlari nomi bilan yuritiladi. Arab raqamlarini jahonga tarqatgan Muhammad Xorazmiy ekaniligi haqida Abu Rayhon Beruniy o‘zining «Hindiston» asarida aytib o‘tgan.

Eski o‘zbek yozuvida hozir arab raqamlari deb atalayotgan (aslida hind raqamlari bo‘lsa ham, ommaga arab raqamlari nomi bilan singib qolgan) raqamlardan foydalanilgan. Bu raqamlarning ba’zi shakllari hamda ko‘plikni ifoda etish tartibi hozirgi yozuvimiz raqamlari va uning tartibidan katta farq qilmaydi.

Agarda sonlar raqamlar bilan ifodalansa, sonlar chapdan o‘ngga qarab yoziladi va o‘qiladi. Raqamlarni yozish jarayonida avval ko‘pliklarni va oxirida birliklarni yozish lozimdir. Masalan:

1 dan 10 gacha bo‘lgan sonlar			**11 dan 20 gacha bo‘lgan sonlar**		
١	بیر	bir	١١	اون بیر	o‘n bir
٢	ایککی	ikki	١٢	اون ایککی	o‘n ikki

www.ziyouz.com kutubxonasi

٣	اوچ	uch	١٣	اون اوچ	o‘n uch
٤	تورت	to‘rt	١٤	اون تورت	o‘n to‘rt
٥	بیش	besh	١٥	اون بیش	o‘n besh
٦	آلتی	olti	١٦	اون آلتی	o‘n olti
٧	ییتتی	etti	١٧	اون ییتتی	o‘n etti
٨	ساککیز	sakkiz	١٨	اون ساککیز	o‘n sakkiz
٩	توققیز	to‘qqiz	١٩	اون توققیز	o‘n to‘qqiz
١٠	اون	o‘n	٢٠	ییگیرما	yigirma

O‘nliklar			Yuzliklar		
١٠	اون	o‘n	١٠٠	یوز	yuz
٢٠	ییگیرما	yigirma	٢٠٠	ایککی یوز	ikki yuz
٣٠	اوتتیز	o‘ttiz	٣٠٠	اوچ یوز	uch yuz
٤٠	قیرق	qirq	٤٠٠	تورت یوز	to‘rt yuz
٥٠	ایللیک	ellik	٥٠٠	بیش یوز	besh yuz
٦٠	آلتمیش	oltmish	٦٠٠	آلتی یوز	olti yuz
٧٠	ییتمیش	etmish	٧٠٠	ییتتی یوز	etti yuz
٨٠	ساکسان	sakson	٨٠٠	ساککیز یوز	sakkiz yuz
٩٠	توقسان	to‘qson	٩٠٠	توققیز یوز	to‘qqiz yuz
١٠٠	یوز	yuz	١٠٠٠	مینگ	ming

Yozuvda sonlar so‘zlar va raqamlar bilan ifoda etilishi mumkin. Harflar bilan yozilgan sonlar o‘ngdan chapga qarab yozib boriladi va o‘qiladi. Masalan:

تینگری تعالی نینگ عنایتی بیلان و حضرت آن سرور کائنات نینگ شفاعتی بیلان و چهار یار با صفالاری نینگ همتی بیرلان سه شنبه کونی رمضان آیینینگ بیشیدا تاریخ ساککیز یوز توقسان توققوزدا فرغانه ولایتی دا اون ایککی یاشتا پادشاه بولدوم (ظهرید الدین محمد بابور " بابورنامه دان ")

Agarda sonlar raqamlar bilan ifodalansa sonlar chapdan o‘ngga qarab yoziladi va o‘qiladi. Raqamlarni yozish jarayonida avval ko‘pliklarni va oxirida birliklarni keltirish bilan ifoda qilinadi. Masalan:

www.ziyouz.com kutubxonasi

1997 tarzidagi raqamlar xuddi shunday, ya’ni ١٩٩٧ tarzida yoziladi. Hozirgi o‘zbek tilida 2, 7, 8, 9, 30, 50 sonlari tarkibidagi o‘rtada kelgan undosh ikkilanadi: *ikki*, *etti*, *sakkiz*, *to‘qqiz*, *o‘ttiz*, *ellik* kabi. Eski o‘zbek tilida esa yozuvda bir belgi bilan berilgan bo‘lib, o‘rniga qarab, ikki xil talaffuz qilingan: *iki//ikki*, *yeti//yetti*, *sekiz//sekkiz*, *toquz//toqquz*, *otuz//ottuz*, *elik//ellik* kabi.

80-90 sonlari *sekiz, toquz* sonlariga *on* (o‘n) sonining qo‘shilishi yo‘li bilan hosil bo‘lib, (sekiz+on, toquz+on), *seksen*, *toqsan* shakllari keyingi davrlarda vujudga kelgan. *Sekiz on*, *to‘quz on* shakllari «Devonu lug‘otit turk»da ham ko‘rsatilgan (Qarang: MK, I tom, 410-b.).

Eski o‘zbek tilida sanoq sonlarning kattalari *tuman (*تومان*)*, *lak (*لک*)* bo‘lib, oldida kichik miqdordagi sonlar qo‘llangan. *Lak* «Boburnoma» asari tiliga xos: *Uch to‘rt lak olub qo‘yarlar* (BN, 332). *Bir lak afg‘on yig‘ilibdur* (BN, 468). *Tuman* so‘zi esa barcha ijodkorlar asarlari tilida qo‘llangan: *Bir tuman xalq qirildi bari* (ShN, 37). *Yuz tuman barqi balo urdung manga* (Nav. LT, 83).

Eski o‘zbek tilida murakkab sanoq sonlar komponentlari orasida *dag‘i//taqi* bog‘lovchi bo‘lishi hollari ham uchraydi. Masalan, *Yigirmi dag‘i bir* (ShN, 223). *Yilg‘a ming sakkiz yuz-u, to‘qson edi* (Furqat, 2, 26).

1-topshiriq. Birlik va o‘nlik sonlarni arab raqamlari bilan yozing.

2-topshiriq. 1, 5, 8, 9, 12, 16, 17, 23, 24, 26, 29, 31, 35, 38, 83, 97, 98 sonlarini arab raqamiga va yozuviga o‘giring.

3-topshiriq. Namunaga muvofiq murakkab sonlarga 10 ta misol yozing.

Namuna: 1987 - ١٩٨٧ - بیر مینگ توققیز یوز ساکسان ییتتی

4-topshiriq. Parchani o‘qing, sonlarning yozilishi va o‘qilishiga diqqat qiling. Qaysi asardan olinganligini aniqlang.

... قورغانینینگ شرق جنوبی جانبیدا بیر موزون تاغ
توشوبتور براکوه غا موسوم بو تاغنینگ قله سیدا سلطان
محمودخان بیر حجره سالیبتور اول حجره دین قوییراق اوشبو
تاغنینگ تومشوغیدا تاریخ توقوز یوز ایکیدا مین بیر ایوانلیق
حجره سالدیم اگرچه اول حجره موندین مرتفع دور

... خبردا کیلمیش قوشلوق آشیغا تورت یوز قانگلی یانا
ایمیشلار ییتتی یوز قانگلی اون خرج بولور ایردی تاقی
ایمیشلار تال ییغاچلار ییغیب سبد توقوب کیلیم کیب سبد

www.ziyouz.com kutubxonasi

ساتار ایردی یاریم بهاسین صدقه قیلور ایردی یاریم بهاسی غا
ارپا ایتماک نی آلیب ییور ایردی

4-topshiriq. Berilgan matnni o‘qing, sonlarning yozilishi va o‘qilishiga diqqat qiling.

ابو الغازی بهادرخان "شجره ترک" دان

ایران بیرلا تورآندا اوتکان چینگیزخان اوغلانلارینینگ آتلارینا آیتیلغان تاریخلاردین اوشبو زمان فقیرنینگ آلدیندا اون سکیز مجلد حاضر تورور اما بیزنینگ آتا و آقالاریمیزنینگ بیپروالیقی و خوارزم خلقی نینگ بیوقفلیقی بو ایکی سبب بیزنینگ جماعتیمیزنی عبدالله خان نینگ اتالاری بیرلان بیزنینگ اتالاریمیز نینگ آیریلغان بیریدین تا بیزگا کیلگونچا تاریخلارینی بیتمای ایردیلار بو تاریخنی بیر کیشیگا تکلیف قیلالی تیب فکر قیلدوق هیچ مناسب کیشی تاپمادوق ضرور بولدی اوزیمیز ایتدوق ترک نینگ مثلی تورور اوکسوس اوز کندیگین اوزی کیسار تیگان آدم زمانیدین تا بو دمگاچا اولچاقلی تاریخ ایتیلغاندورکیم حسابینی تنگری بیلور هیچ پادشاه و امیر و هیچ حکیم و دانشمند اوز تاریخینی اوزی ایتغان ایرماس تورور بیزنینگ یورتیمیزنینگ هواسیندین و اهل خوارزم نینگ بی بضاعتلیگیدین هیچ زماندا بولماغان ایش بولدی ایمدی کونگلینگیزگا کیلماسون کیم فقیر طرف توتوب یالغان ایتقان بولغایمان و یا اوزومنی غلط تعریف ایتکان بولغایمان بو فقیرغا خدای تعالی عنایت قیلیب کوپ نمرسا بیرگان تورور خصوصا اوچ هنر بیرگان تورور اول سپاهیگرچیلیک نینگ قانونی و یوسونی کیم نیچوک آتلانماق و یورووماق و یاوغا یاساق یاساماق کوپ بیرلان یورگاندا نیچوک قیلماق آز بیلان یورووگاندا نیچوک قیلماق دوستغا دشمنغا نیچوک سوزلاشماک ایککینچی مثنویات و قصاید و غزلیات و مقطعات و روباعیات و بارچا اشعارنی فهملاماکلیک

www.ziyouz.com kutubxonasi

عربی فارسی و ترکی لغت لارنینگ معنی سینی بیلماکلیک اوچونچی آدم عهدیندین تا بو دمگاچا عربستاندا و ایران دا و توران دا و مغلستان دا اوتکان پادشاهلارنینگ آتلاری و عمرلاری نینگ و سلطنتلاری نینگ کم و زیادین بیلماکلیک بیر دقتدا فهملاماکلیکدا و تاریخ بیلماکلیکدا فقیردیک کیشی شاید عراق دا و هندستاندا بولسا بولغای یوق تیسام یالغان بولغای اما سپاهی نینگ یوسونی بیلماکدا بو چاقدا مسلمان و کافردا بیز کوروب و ایشیتاتورغان بیرلاردا و یورتلاردا یوق توروور بیر یوزی کینگ توروور ایشیتماگان بیرلاریمیزدا بولسا عجب ایرماس ایمدی مقصدیم قالماغالی تاریخ هجری مینگ تاقی بیتمیش تورت دا بیز بو کتابنی ابتدا قیلدوق و تاقی شجره ترک تیب آت قویدوق و تاقی توقوز باب قیلدوق اولگی باب آدمدین تا مغولخانگاچا ایککینچی باب مغولخان دین چینگیزخان گاچا اوچونچی باب چینگیزخان نینگ توققانیدین اولگونیگاچا تورتینچی باب چینگیزخان نینگ اوچونچی اوغلی اوکدای قاآن نینگ و انینگ اولادی نینگ و چینگیزخان نینگ اوغلانلاری نینگ نسلیدین هر کیم مغول یورتیندا پادشاهلیق قیلغان بولسا انینگ ذکری بیشینچی باب چینگیزخان نینگ ایکینچی اوغلی چغتایخان نینگ اولادیدین ماور النهر و کاشغار یورتیندا پادشاه لاق قیلغانلارینینگ ذکری آلتینچی باب چینگیزخان نینگ کیچیک اوغلی تولی خان نینگ اولادیدین ایران مملکتیندا حکومت قیلغانلاری یيتینچی باب چینگیزخان نینگ اولوغ اوغلی جوجی خان نینگ اولادیندین دشت قیپچاق دا پادشاه لیق قیلغانلارینینگ ذکری ساکیزینچی باب جوجی خان نینگ اوغلی شیبانی خان نینگ اولادیندین ماوراء النهر و قرم و قازاق و توران دا خان بولغانلاری نینگ ذکری توقوزینچی باب تاقی شیبانی خان اولادیندین خوارزم مملکتین دا پادشاه لیق

www.ziyouz.com kutubxonasi

قیلغانلارینینگ ذکری بو توقوز باب عجاعب توشدی آنینگ اوچون حکمالار ایتیب تورورلار هیچ نمارسانینگ مرتبه‌سی توقوزدین یوقاری بولماس نهایتی توقوز تورور

IMLO VA TINISH BELGILAR

Eski o‘zbek yozuvidan foydalanishda hamma uchun umumiy bo‘lgan imlo qoidalari mavjud emas edi. Uzoq davrlik tajribadan kelib chiqqan odat va ana’nalar avloddan avlodga o‘tib qoida kuchini saqlab kelgan.

Eski o‘zbek yozuvida turkcha-o‘zbekcha so‘zlar imlosiga nisbatan fonetik asos (printsip) talablari kengroq joriy qilingan bo‘lsa-da, imloda tarixiy-ana’naviy asosga juda katta o‘rin berilgan. Yozma adabiy manbalar orqali tilga behisob arabcha, forscha leksik qatlamlarning kirib kelishi tarixiy-ana’naviy mavqeining ortib borishiga sabab bo‘lgan.

Eski o‘zbek tilida so‘z shaklini orfografik an’analar bo‘yicha to‘g‘ri ifodalash uchun so‘zning tabiatiga uning ko‘rinishiga e’tibor berish talab qilinadi. Biz yozuv orqali ifoda qilmoqchi bo‘lgan so‘z tarixiy-etimologik jihatdan qanaqa so‘z? Turkcha-o‘zbekchami yoki o‘zlashma so‘zmi? Agar turkcha-o‘zbekcha so‘z bo‘lsa, uni fonetik asosda (aytilishiga qarab) qisqa unlilarni ham tegishli harflar bilan ifodalab yozish mumkin:

کیپریک kiprik توزوک tuzuk

کوپریک ko‘prik بیلیم bilim

Xo‘sh, hozirgi o‘zbek tilida, eski o‘zbek tilida iste’molda bo‘lgan turkiy, forsiy va arabiy so‘zlarni bir-biridan qanday ajratamiz? Buni maxsus qoidasi bo‘lmasa-da, o‘zbek tilidagi turkiy qatlamga mansub so‘zlar, asosan, *bosh, ost, qizil, ko‘k, bir, kel, yoz, ur (o‘qib chiqdi, kela qol* kabi etakchi va ko‘makchi fe’llardan iborat tarkibli fe’llar, qo‘shma fe’llar *sotib oldi, olib keldi, kelib ko‘rdi* va b.*)* kabi bir bo‘g‘inli bo‘lishi, ikkita undosh (ost, ust kabi so‘zlardan tashqari) yoki ikkita unlining qator kela olmaslik xususiyatiga ko‘ra farqlashimiz mumkin. Bundan tashqari, o‘zbek tilidagi son so‘z turkumi, tub fe’llar, olmoshlar (*hamma, ba’zi* olmoshlari, birgalik va bo‘lishsizlik olmoshlarini hosil qiluvchi *hech* va *har* so‘zlari, shuningdek, eski o‘zbek tilida keng iste’molda bo‘lgan *kamina, faqir, banda* kabi olmoshlar bundan mustasno), sifat so‘z turkumi va boshqa mustaqil va yordamchi so‘z turkumlariga oid bo‘lgan bir bo‘g‘inli so‘zlar turkiy, o‘zbekcha so‘zlar sanaladi va arab alifbosiga asoslangan eski imloda tarkibidagi tovushlarning miqdoriga ko‘ra to‘liq yoziladi.

Ot	Sifat	Son	Olmosh	Ravish	Fe’l	Yordamchi so‘z turk.
آتا تاغ	قیزیل کوک	یتتی اون	مین او	بورون ایلکاری	اوقی کیل	یانا بیلان

www.ziyouz.com kutubxonasi

تاش	ساریق	ییگیرما	بو	ایرتا	بار	اوجون
یاز	قارا	ایللیک	شو	تانگ	تور	آست

Shuningdek, turkiy tillarga xos ot, fe’l va boshqa so‘z turkumlariga oid grammatik kategoriyalar, so‘z yasovchi va boshqa affikslar ham to‘liq yoziladi.

Ot	Sifat	Son	Ravish	Fe’l
ایشچی	کوکیمتیر	بیشتا	اونلاب	ایشلا
ایدا	سارغیش	ییتتینچی	توتدیک	اویلادی
اویلار	آپپاق	یتتاولان	آزراق	چیزدیم
باشینگ	یاپیق	اونتاچا	کوپلاب	چیققاچ

Agar so‘z arab, fors tillaridan o‘zlashgan bo‘lsa, bunday so‘zlar tarixiy-etimologik asosda, ya’ni o‘sha tilning o‘zida qanday yozib kelingan bo‘lsa, shu tarzda yoziladi. Masalan, *rassom* ma’nosidagi «*musavvir*» so‘zini yozish talab qilinganda biz uni مساویر tarzida yozib qo‘ysak ham o‘qib tushunish mumkin, ammo bunda imlo buziladi, *oktyabr* so‘zini hozirgi yozuvda *o‘ktabir* deb yozib qo‘ygandek qiziq holat yuz beradi. Chunki, «musavvir» so‘zi tarixda مصور yozib kelingan.

So‘zning tarixiy-ana’naviy tamg‘asini qanday qilib tanib olish kerak?

O‘rganuvchi xodim bu masalada ko‘proq odat va ana’naga e’tibor beradi, lug‘atlarga tayanib ish ko‘radi.

Turkcha-o‘zbekcha so‘zlarning fonetik qurilishi haqida yuqorida ma’lumot berib o‘tildi. Turkcha-o‘zbekcha so‘zlar qolipiga mos kelmaydigan, ularga zid ko‘rinishda bo‘lgan so‘zlarni o‘zlashma so‘zlar, deb faraz qilamiz va ularning imlosini lug‘atlardan qarab bilishimiz va to‘g‘ri yozishimiz zarur.

O‘zlashma so‘zlardan arab tiliga mansub so‘zlar imlosi og‘irroq. Eski o‘zbek tilida keng qo‘llangan «**ata**» «**ato**» so‘zlariga e’tibor qaratsak. Bu so‘zlarning she’riyatdagi o‘rni yaqin bo‘lishi va shunga ko‘ra ular o‘zaro yaqin o‘qilishi mumkin, ammo imlosi butunlay farq qiladi: اتا (**ata**) – turkcha-o‘zbekcha so‘z, عطا (**ato**) – arabcha-bag‘ishlash, atab qo‘yish ma’nosidagi so‘z. بالیغ (**balыg‘**) bilan بالیغ (**bālыg‘**) bir xil talaffuz qilinadi, lekin ular ikki tilga mansub mustaqil shaklli va ikki xil ma’nodagi so‘zlardir. Shuningdek, ***Inson***, ***Ibrohim*** so‘zlarini biz «**i**» bilan aytamiz, lekin bu so‘zlar ابراهیم انسان shakllarida alif bilan yoziladi.

Hoyi havvaz va **alif**, **yo** va **vov** harflarining eski o‘zbek tili va yozuvida qo‘llanishi va vazifalariga ko‘ra arab va fors tillarida qo‘llanishidan farq qiladi. Eski o‘zbek yozuvida ularning imlosi bilan bog‘liq quyidagi shakllari mavjud:

HOYI HAVVAZ HARFI IMLOSI

www.ziyouz.com kutubxonasi

1. Hoyi havvaz harfi arab tilida «**h**» tovushini va so‘z oxirida kelganda esa ustiga ikki nuqta qo‘yilib, «**t**» tovushini ifoda qiladi va u **to marbuta** nomi bilan yuritiladi (bu haqda quyida batafsil ma’lumot berilgan). Bunday o‘zlashma so‘zlar o‘zbek tilida ham majud bo‘lib, «**a**» tovushi bilan tugaydi va asliga muvofiq hoyi havvaz harfi bilan yoziladi. Maslan: عامه معركه بركه (aslida بركة) kabi.

2. Hoyi havvaz harfi fors tilida so‘z boshida va so‘z o‘rtasida «**h**» tovushini, so‘z oxirida esa qisqa «**e**» tovushini ifoda qiladi. Masalan:
ham – هم , shahar – شهر , xona – خانه , noma – نامه kabi.

3. O‘zbekcha so‘zlarda **hoyi havvaz** arabcha va forscha so‘zlardagi singari undosh tovushni ifodalash vazifasida qo‘llanmaydi. Chunki o‘zbek tilida «**h**» undoshining o‘zi yo‘q. Demak, o‘zbek tilidagi «**h**» undoshi bilan kelgan so‘zlar arab yoki fors tilidan o‘zlashgan so‘zlar blib, bu undosh umuman turkiy tillar uchun xos emas. Bu haqda M.Qoshg‘ariy o‘zining tilshunoslikka bag‘ishlangan «Devoni lug‘atut turk» asarida maxsus to‘xtalib o‘tgan.

Demak, hoyi havvazning unli tovushni ifodalash uchun qo‘llanishi borasida o‘zbek tilining fors tili bilan o‘xshashligi bor. Biroq **hoyi havvaz** bilan ifodalangan unlining tabiati va vazifalari jihatdan o‘zbek tili fors tilidan farq qiladigan xususiyatlarga ega. Hoyi havvaz forscha so‘zladagi qisqa «**e**» unlisini ifodalasa, uning o‘zbekcha so‘zlarda turkiy singarmonizmga muvofiq o‘z oxirida orqa qator (qattiq) – **a** yoki old qator (yumshoq) – **ä** unlisi o‘rnida ishlatilavergan. Masalan: ancha – انجه, necha – نيجه, kecha – كيجه , barcha – بارجه , boshqa – باشقا , qisqa – قيسقه , qayda – قايده , uzra - اوزره , uza -اوزه , ichra – ايجره , birla – بيرله, bila – بيله , nima – نيمه kabi.

Yozma manbalardan ma’lum bo‘lishicha, arab grafikasi asosidagi turkiy xalqlar yozuvining dastlabki davrlaridagi hoyi havvaz harfi turkiy so‘zlarda umuman qo‘llanmagan. Bu hol XI asr yodgorligi «Qutadg‘u bilig»da ham aks etgan. Ushbu asarda hoyi havvaz harfi qo‘llanishi mumkin bo‘lgan hamma turkiy so‘zlar va qo‘shimchalardagi orqa qator «**a**» va old qator **ä** unlilari uchun alif qo‘llangan. Masalan: ancha – انچا, necha – نيچا, kecha – كيچا , barcha – بارچا , boshqa – تاشقا, qisqa – قيسقا , qayda – قايدا , uzra - اوزرا , uza -اوزا , ichra – ايچرا , birla – بيرلا , bila – بيلا , nima – نيما kabi.

Yuqoridagi so‘zlar hozirgi tilimiz nuqta nazaridan tub so‘z sifatida tasavur qilinsa-da, ular tarixan yaasama so‘z sanaladi va morfemalarga ajraladi. Otlardagi kelishik, fe’llarning zamon, mayl, nisbat va shaxs-son va bo‘lishsizlik affikslari (qo‘shimchalari) ham alif bilan yozilgan. Masalan: yag‘ida – باغيدا, kunda – كوندا , saqыshta – ساقيشتا , so‘zda – سوزدا (o‘rin payt kelishigi qo‘shimchasi), chig‘ayqa – چيغايقا , tabug‘qa – تابوغقا (jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasi),

www.ziyouz.com kutubxonasi

og‘luma – اوغلوما , so‘zuma – سوزوما (jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasi), barma بارما, kelma – كيلما (fe’lning bo‘lishsizlik qo‘shimchasi), barsa – بارسا , kelsa – كيلسا (shart mayli qo‘shimchasi).

XII asr yodgorligi «Hibatul haqoyiq» asarida jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasining –**g‘a**, -**qa** shakllari alif bilan ham, hoyi havvaz bilan ham yozilgan. Tub so‘z sifatida tasavvur qilinadigan ancha – انچا, necha – نيچا, kecha – كيچا , barcha – بارچا , boshqa – باشقا, qisqa – قيسقا , qayda – قايدا , uzra - اوزرا , uza -اوزا , ichra – ايچرا , birla – بيرلا , bila – بيلا , nima – نيما kabi so‘zlarning hammasi asarda alif bilan yozilgan.

Hoyi havvazning turkiy so‘zlarda qo‘llanishi keyinchalik kengayib borgan. Masalan, XIV asr yodgorligi sanalgan «Muhabbatnoma» asarida *ancha, necha, kecha , barcha , boshqa , qisqa, qayda , uzra, uza, ichra, birla , bila , nima* kabi so‘zlar ham alif, ham hoyi havvaz harflari bilan yozilgan. Jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasining –**g‘a**, -**qa** shakllari qo‘yg‘a – قوى+غا , qapuqqa قاپوق+قا- tarzida alif bilan ham, to‘yg‘a – توى+غه, ulusqa – اولوس+قه tarzida hoyi havvaz bilan yozilgan. Boshqa qo‘shimchalar ham shu tarzda alif bilan ham, hoyi havvaz bilan ham yozila bergan. Demak, eski o‘zbek tilida jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasining qattiq o‘zakli so‘zlarga birikadigan shakllari ko‘pincha غه–, –قه ko‘rinishida havvaz bilan yozilgani holda, yumshoq o‘zakli so‘zlarga birikadigan shakli har doim كا – ko‘rinishida alif bilan yozilgan. Jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasining yumshoq o‘zakli so‘zlarga qo‘shiladigan bu varianti hoyi havvaz bilan yozilsa, fors tilidagi – **ke** -كه bog‘lovchisga o‘xshab qolishi va turli yanglishlarga olib kelishi mumkinligi xaqidagi mulohazaga kelish mumkin.

XV asrga kelib turkiy (o‘zbekcha) so‘zlar oxiridagi unli tovushni ifodalovchi vosita sifatida hoyi havazning qo‘llanishi yanada kengaygan. Biroq bu davrrda ham, yuqorida ta’kidlanganidek, o‘zbekcha so‘zlarda hoyi havvaz alif bilan vazifadosh bo‘lib qolgan.

Arab va fors tillaridan o‘zlashgan va eski o‘zbek tilida faol qo‘llangan qisqa «a» (arab tilidan o‘zlashgan so‘z oxiridagi tamarbuta ة dagi nuqtalar tushib qolib, ه hoyi havvaz ko‘rinishiga o‘tgan) unlisi bilan tugovchi so‘zlarga qo‘shimchalar qo‘shilganda, so‘z oxiridagi «a» unlisini «a» tarzda o‘qilishini ta’minlash maqsadida qo‘shimchalar ajratilib yozilgan. Bu esa hoyi havvaz harfining so‘z oxirida o‘ziga xos tarzda ifodalanishiga dalolatdir. Aks holda qo‘shimchalar qo‘shilganda uning so‘z o‘rtasidagi shakli tanlansa, «h» tovushiga aylanib qoladi. Ya’ni *xona, oila, baraka, feruza* kabi so‘zlarda «a» unlisi hoyi havvaz bilan ifodalanib, o‘zak va qo‘shimchalar ajratib yozilishi qoida tusiga kirgan.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Hoyi havvaz harfi kof harfidan keyin kelganda *-ki* deb talaffuz etiladi. U «i» shaklida talaffuz etilsa-da, yozuvda yo harfi bilan emas, balki hoyi havvaz harfi bilan yoziladi. Eski o‘zbek tilida *–ki* bog‘lovchisi aksariyat hollarda qo‘shma gap tarkibidagi ergash gaplarni bosh gapga bog‘lash uchun yoki gap tarkibida kiritma konstruktsiyalarning mavjudligiga ishora qilgan. Masalan:

الطبا دعبیدورکیم مریض مجازیدا مرضنی ضایل قیلغاندین سونگرا چون عدنا خلت جلد تختیدا قالور تردد و دالک بویورورلار که اول موادنی تحلیل بیلا دفع قیلغای – اول داغی بو فقیرغا بویوروب ایردی (علی شیر نوایی " حالات پهلوان محمد" 115)

اندین سونگرا اوچ ایبریق سو ایندی که چون اندین ایچدوک لذت و حلاوتدا دنیادا ایچگان سولارغا اوخشاماس ایردی (علی شیر نوایی "نسایم المحبت" 496)

Hozirgi va eski o‘zbek tillarida keng iste’molda bo‘lgan *chunki* bog‘lovchisi *chun* bog‘lovchisiga *–kim, -ki (*forscha *-ke)* ergashtiruvchi bog‘lovchisining qo‘shilishi yo‘li bilan hosil bo‘lgan. *Chunki* چونکه bog‘lovchisi Alisher Navoiy va Bobur asarlarida kam iste’molda bo‘lgan va sabab ma’no munosabatini ifodalagan.

ALIF HARFI IMLOSI

Alifbo sirasidagi har bir harf yoki belgi, odatda, ma’lum bir vazifani bajaradi. Shu bilan birga, ba’zi yozuvlarda ayrim harflarga bir qator vazifalar yuklatilgan bo‘ladi. Bundan tashqari, aynan bir harfning muayyan bir tildagi vazifalari bilan uning boshqa tilda bajaradigan vazifalari mos kelmasligi mumkin. Masalan, arab va fors tillarida qisqa «**a**» unlisi yozuvda aks etmaydi, ya’ni alif yozilmaydi. Biroq turkiy tillarda, jumladan, eski o‘zbek tilida «**a**» unlisi qisqa emas. U unli qattiq-yumshoqligi (orqa-old qatori)ga ko‘ra farq qilsa-da, ular yozuvda har doim alif harfi bilan yoziladi .

Undosh bilan boshlanadigan so‘zlarning birinchi bo‘g‘inidagi «**a**» unlisining yozuvda ifodalanmasligi arab alifbosidagi eski o‘zbek yozuvining dastlabki davrlaridanoq qoida tusiga kirgan. Masalan, arab yozuvida yaratilgan dastlabki turkiy adabiy asar hisoblanuvchi XI asr yodgorligi «Qutadg‘u bilig»da undosh bilan boshlanadigan ko‘pchilik so‘zlarning birinchi bo‘g‘inidagi unli tovushlar, shu jumladan, «**a**» unlisi yozuvda ifodalanmagan. Lekin yozma manbalardan ma’lum bo‘lishicha, XIII-XIV asrlardan bunday so‘zlarning birinchi bo‘g‘inidagi unlini ham yozuvda ifodalash odat bo‘la boshlagan.

Eski turkiy til davrida cho‘ziq va keng «**a:**» unlisining funktsional formasi uchun qo‘sh alif hamda alif madda qo‘llana boshlagan. Qo‘sh alif, alif madda shakli

www.ziyouz.com kutubxonasi

XI-XIV asrlarga oid turkiy yozma obidalar tili uchun xarakterlidir. Masalan: **a:t** – اات (MQ, I, 107) – *ism*; **a:ch** – ااچ (MQ, 1,108) – *och* (sifat), **a:q** – ااق (MQ, 1, 109) – *oq*; **a:tы** – آتی (QBN, 126B.) – *nomi*; **a:g'u** – آغو(QBN, 142-b.) – *og'u*; **a:z** – آز (HH,33) – *az*; **a:tlыg'** – آتلیغ (Tafsir, 26-b.) – *nomli*; **a:y** – آی (NF, 156-b) – *oy* kabi.

XV asr va undan keyingi davrlarga oid yodgorliklarda esa undosh bilan boshlanadigan so'zlarning birinchi bo'g'inidagi «a» unlisi ko'pchilik hollarda yozuvda ifodalangan, ya'ni bu o'rinda «a» unlisi uchun alif ko'pincha qo'llanilgan bo'lib, alif qo'llanganmagan hollar ham uchraydi.

Turkiy obidalarda orqa qator keng, orqa qator lablangan o'rta keng hamda tor unli tovushlar asosida tuzilgan qattiq talaffuzli turkiy so'zlarga *qan/-g'an; -laq/-lag'; -aq/-ag'; -qaq/-g'aq; -ma, -maq/-mag'; -qa/-g'a; -raq* kabi affikslar qo'shilgan va ular, o'z navbatida, alif bilan berilgan. Ularni o'qiganda va hozirgi yozuvga o'girganda, etimologik til orqa, quyi keng «a» unlisi sifatida ifodalash zarur bo'ladi. Turkiy yoki o'zlashgan qattiq o'zakli so'zlarga singarmonizm qoidasiga muvofiq qattik o'zakli kelishik qo'shimchalari *–ga/-ka-* گا/کا *; -da/-ta –* دا/تا *; -dan-/tan* دان/تان qo'shilgan, yumshoq o'zakli so'zlarga esa ularning yumshoq varianlari qo'shilgan bo'lsa-da, ular yozuvda farqlanmagan.

Bizga ma'lumki, eski o'zbek yozuvida uchraydigan turkiy so'zlar tarkibidagi unlilar **alif**, **vov** va **yo** harflari orqali ifoda etiladi. Lekin ko'pgina holatlarda unlilarni turlicha yozuvdagi talqiniga duch kelamiz. Ya'ni so'z oxiridagi **-da** qo'shimchasidagi **a** unli tovushini **alif** harfi orqali ifodalash o'rniga **hoye havvaz** orqali ifodalangan holatlarni ko'p kuzatamiz. Masalan:

بو وقت زمان سید سلطان امیر المؤمنین زمان لاری ده
فرغانه اقلیمینده آبادلیق دین آبادلیق غه قدم قویگان.

(Gulxaniy, «Zarbulmasal» asari, 81-sahifa)

Bu boradagi ma'lumotlarni yanada chuqurroq o'rganish maqsadida Alisher Navoiyning «Ilk devoni» va «Majolisun nafois» va Mahmud Qoshg'ariyning «Devoni lug'atit turk» asarlaridagi misollarni kuzatishimiz jarayonida **–da** qo'shimchasidagi **a** unlisini «alif» orqali yozilganini ko'ramiz. Masalan:

کیمسه بیرله توتما غیل الفت نوائی نیگا کیم
ایرولوردا منگا بولغان حالتی غه ارزیماس

(Alisher Navoiy, «Ilk devon», 57a sahifa, Toshkent 1968 yil, faksimil nashr)

www.ziyouz.com kutubxonasi

هم انگا و هم فقیرغه بو فقیر ترک و سارت اراسی دا
اندین تمام راق کیشی کورمایدورمین.

(Alisher Navoiy, «Majolisun nafois», 81-sahifa, Toshkent 1961 yil,)

میندا **menda** so‘ziga ahamiyat beradigan bo‘lsak, **mim zirli**, **nun sukunli**, **dol** esa **alifli** yozilgan. Bu so‘zdagi oxirgi tovush **a** bo‘lib, u **alif** harfi orqali ifoda etilgan. (Mahmud Koshg‘ari, «Devoni lug‘atit turk», I tom, 397-sahifa, 1960 yil)

So‘z oxiridagi **-ga** qo‘shimchasidagi **a** unli tovushi manbalarda **alif** harfi orqali ifodalanganligini ko‘rishimiz mumkin. Masalan:

عیبینگ گا باقیب اوزگا لار عیبینی یاشورسانگ خوب
ایردی.

(Gulxaniy, «Zarbulmasal» asari, 81-sahifa)

پارجه پرساری منگادور یار ضعفی پر ساری
کیم انگا صحت بولور بولغای منگا یوز آنجه غم

(Alisher Navoiy, «Ilk devon», 57a sahifa, Toshkent 1968 yil, faksimil nashr)

سلطان صاحب قران تاریخین انگا بویوریلدی اون ایککی
مینگ بیت قه یاقین ایتیب دور.

(Alisher Navoiy, «Majolisun nafois», 54-sahifa, Toshkent 1961 yil,)

So‘z oxiridagi **-g‘a** qo‘shimchasidagi **a** unli tovushi manba’larda **hoye havvaz** harfi orqali ifodalanganligini ko‘rishimiz mumkin. Masalan:

پادشاه بنی سلیم مردم لارینی آلدیغه چاقوردی.

(Gulxaniy, «Zarbulmasal» asari, 81-sahifa)

صاحب قران روزگاریغه روحلاریدین مدد و فیض بی
عدد ییتکورسون.

(Alisher Navoiy, «Majolisun nafois», 82-sahifa, Toshkent 1961 yil,)

Eski o‘zbek yozuvida unlilar so‘z o‘rtasi va so‘z oxirida **–da**, **-ga** qo‘shimchalari alif bilan ifoda etilar ekan boshqa, xususan, **–g‘a** qo‘shimchasi ham alif orqali yozilmog‘i lozim.

YO HARFI IMLOSI

Ma’lumki, yo harfi «**y**» undosh tovushini, «*i, e*» unli tovushlarini ifoda qiladi. Arab va fors tillarida qisqa «*i*» unlisi yozuvda aks etmaydi, ya’ni yo harfi yozilmaydi. Biroq turkiy tillarda, jumladan, eski o‘zbek tilida «*i*» unlisi qisqa emas. U doim yozuvda aks ettirilgan. Bu unli o‘zining singarmonistik varianti – qattiq (orqa qator, tor) «*ы*» va yumshoq «*i*» (old qator, tor)ligiga ko‘ra farq qiladi.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Undosh bilan boshlanadigan so‘zlarning birinchi bo‘g‘inidagi «*i (ы), e*» unlilarining yozuvda ifodalanmasligi arab alifbosidagi eski o‘zbek yozuvining dastlabki davrlaridanoq qoida tusiga kirgan. Masalan: *bir, kiyik, kiydi, qiyiq* so‘zlarida «*i (ы)*» unli tovushlar yozuvda ifodalanmagan. Lekin yozma manbalardan ma’lum bo‘lishicha, XV asr va undan keyingi davrlarga oid yodgorliklarda esa undosh bilan boshlanadaigan so‘zlarning birinchi bo‘g‘inidagi «*i (ы)*» unlisi ko‘p hollarda yozuvda ifodalangan.

Turkiy obidalarda orqa qator keng, orqa qator lablangan o‘rta keng hamda tor unli tovushlar asosida tuzilgan qattiq talaffuzli turkiy so‘zlarga *–qi/-qы//-ki/-gi; -mish/-mыsh; -lыq/-lik//-lыg‘/-lig* kabi affikslarning qo‘shilishi singarmonizm qonuniga ko‘ra muvofiq bo‘lgan: *qutlыq, qыshqы* kabi.

VOV HARFI IMLOSI

Vov harfi ikki unli «**u**,**o‘**» va bir undosh «**v**» tovushini ifodalash uchun xizmat qiladi. Arab va fors tillarida qisqa «**u**, **o‘**» unlisi yozuvda aks etmaydi, ya’ni vov yozilmaydi. Biroq turkiy tillarda, jumladan, eski o‘zbek tilida «**u**, **o‘**» unlisi qisqa emas. Bu unlilar singarmonistik variantlari - qattiq-yumshoqligi (orqa-old qatori)ga ko‘ra farq qilsa-da, ular yozuvda bir xil yoziladi.

Undosh bilan boshlanadigan so‘zlarning birinchi bo‘g‘inidagi «**u** yoki **o‘**» unlisining yozuvda ifodalanmasligi arab alifbosidagi eski o‘zbek yozuvining dastlabki davrlaridanoq qoida tusiga kirgan. Masalan, arab yozuvida yaratilgan turkiy adabiy asararlarda bir bo‘g‘inli so‘zlarda «**u**» unlisi yozuvda aks ettirilmagan. Masalan: *suv* - سو, *turk* - ترک, *sovuq* - ساوق kabi.

Turkiy obidalarda orqa qator keng, orqa qator lablangan o‘rta keng hamda tor unli tovushlar asosida tuzilgan qattiq talaffuzli turkiy so‘zlarga *-luq/-lug‘; -lүg/-lүk – g‘u/-gү; -mush/-mүsh* kabi affikslarning qo‘shilishi singarmonizm qonuniga ko‘ra muvofiq bo‘lgan. Masalan: *qayg‘u; barg‘u* kabi. *–mush/-mүsh* affiksi XIV-XV asrlarga iste’molda bo‘lgan va vov harfi bilan ifodalangan.

1- topshiriq. Matnni o‘qing. Eski o‘zbek tili imlosiga xos jihatlarni aniqlang.

مَولانا بیضایی محمود برلاس حِصاردین ایلچیلیک کا کیلگاندا بیله کیلیب ایردی اول بارغاندا خسته بولوب قالدی دار الشفاء دا محا فظتین قیلغاندین سونگرا صحت تاپیب ینه حصارغه باردی هماناکیم همول نواحی دین بولور (علی شیر نوائی "مجالس النفایس")

فقیر کیشی ایردی بازار ملکدا غزل فروش لوق دوکانی بار ایردی بیر صباح اول محله دین جمعی کیلدی کیم اوتگان کیچه مولانا قبولی بیزلارنی بیلاب وصیت قیلدیکیم بو کیچه عالم دین

www.ziyouz.com kutubxonasi

بارورسین تکفین و تجهیز جهتی دین هیچ نیمم یوقتور صباح دیوانیمنی فلان کیشیگا یعنی فقیر قاشیغا ایلتیب نیازیم یتکوروب التماس قیلینگکیم مینی سادات مصرخ کورستالی (۲۰ - بیت)

خلوت عالم اهلیغا انداق که مجلس بولور مجلس اهلی کثرتیذین طبع غه کلال و ذهن غه ملال یوزلانگاندیین سونگرا هر طایفه اوزخوردِ حالیغه کورا مخصوص لاری بیله خلوت اختیار قیلورلار چون مجالسالنفایس نینگ یتی مجلس نی طبع اهلی غوغاسی و نضم خیلی علالا سی بیله اوتکاریلدی سیکیزینچی مجلس سلطان صاحبقران مجلیسیدور که انی انداق که حقیدور بیان قیلماق ممکین ایرماس و اول دعویغه عقل کیم منصف حکم دور رخصت بیرماس نیچوک کیم بولسه شکسته وابسته بعضی پریشان و بعضی پیوسته ادا تاپتی ایمدی خلوت دا داغی بیر ایکی نقل اول خضرت نینگ غیر نظم لطایفیدین هم بیتیلسه یراق بولماغای (۲۵۱ - بیت)

اول جمله دین مولانا لطفی علیه الرحمه اوز زمانی دا خراسان ملکی دا ترکی و فارسیدا ملک الکلام ایردی بیر کون بهار ایّامیدا کیم بولوت عاشق کوزیدیک اشکبار و اول اشک قطراتیدین هر بیری معشوق و عاه سیدیک پر موهوم تار آشکار قیلور ایردی بو فقیرغ ا یولوقتی و دیدی کیم بو یاغین تارلاریمهسوس بولادور میر خسرو علیه الرحمه هندوچه اشعاریدا بیر عجیب غریب معنی ایتیب دور و اول بودور کیم محبوب بهار ایّامیدا بیر یان بارادورمیش بولغای و یاغین جهتی دین یر بالچیغ بولمیش بولغای و انیمگ ایاغی بالچیغدین تایلیب یقیلور چاغیدا غایت نازک لوکدین اایاغین رشته سین مددی بیله توتوب قوپمیش بولغای بو فقیر بو مغنی نی ایشیتکاچ حوش حال بولوب میر خسرونینگ بورقین خیالیغه آفرین لار اوقودوم و طبع اهلیدین باغبن تقریبی بیله هر کیم قاشیدا بو سوز نقل

www.ziyouz.com kutubxonasi

قیلیلدی منکا یوزلانکان خوش وقت لیغ انکا هم یوزلانیب میر خسرو نینک تعریفی دا بی اختیار بولدی بیر کون هم مذکور بولغان تقریب بیله سلطان صاحبقران عالی مجلس لاریدا بنده بو سوزنی عرض قیلدیم کیم بیر کون مولانا لطفی میر خسرودین بو نوع غریب معنی نقل قیلدی دیب خیالیمدا بو کیم اول حضرت نینک هم لطف طبع لاریغه خوش کیلیب تعریفیدا مبالغه قیلغوسیلاردور بنده کوب شعف بیله ایتقان اوچون فی الجمله تبسّم قیلیب ابنساط اظهاری فیلدیلار اما کوپ التفات واقع بولمادی سونکغی کون انداق معلوم بولدی کیم اول حضرت نینک مبارک طبع لاری یغه میر خسرو نینک بو خیالیدا اعتراض سورلانکان ایرمیش بولغای ینه حیرت دست بیردی کیم میر خسرونینک بو خیالیغه جمیع طبع اهلی تعرف و تحسین دین اوزکا هیچ نیمه ظاهر یلمادی لار آیا اول حضرت نی اعتراض قیلیب ایرکین لار عالی مجلسدا یر اوپوب عرض قیلدیم کیم اول اعتراض نی کوهر بار الفاظ دین ایشیتماک کیراکدور دیدیلارکیم اول اعتراض بودورور کیم اول یاغین قطره سی یوقاریدین قولی اینیب کیلادور مقرردورکیم رشته سی غه داغی همول حال دور رشته کیم میلی قویی بولغای انینک مددی بیله یقیلاذورغان اوزین سراماق محال دور اول حضرت بو اعتراض نی نقل قیلغاچ فقیر بیلدیم کیم مین و هر کیشی هم کیم بو معنی نی ایشیتیب احسین قیلیب دور بیز بارچه غلط قیلغان ایرمیش بیز قولاق توتوب اوز نقص طبعیم غه معترف بولدوم اندین سونک اول خضرت دیدی لار که بو بیت انداق واقع بولوبتبر که عترتض محبی یوقتو (۲۰۳ - بیت)

و (vov) HARFI O‘QILMAYDIGAN SO‘ZLAR

Fors tilidan o‘zbek tiliga kirib kelgan bir guruh so‘zlar turkumida و harfi yozilsa ham, talaffuzda tushib qoladi. Ularning barchasida و harfidan so‘ng **alif** ا harfi yoziladi. Masalan:

www.ziyouz.com kutubxonasi

خوارزم	**Xorazm**	Xorazm
خواب	**xob**	uyqu
استخوان	**ustixon**	suyak
خواننده	**xonanda**	xonanda, qo‘shiq kuylovchi
خوان	**xon**	o‘quvchi, o‘kiyotgan, kuylayotgan
غزلخوان	**g‘azalxon**	g‘azalxon, g‘azal o‘quvchi
خوشخوان	**xushxon**	yoqimli kuylovchi
درخواست	**darxost**	talab, so‘rov
خواهلاماق	**xohlamoq**	xohlamoq
خواجه	**xoja**	xo‘ja, ega, xo‘jayin
خواهش	**xohish**	xohish, istak
خوانش	**xonish**	kuy, ashula
خواهن	**xohan**	xohlovchi, xohlayotgan
نیکخواه	**nikxoh**	yaxshilik tilovchi
خوشخواه	**xushxoh**	yaxshilik tilovchi
خوابگاه	**xobgoh**	uxlash xonasi
دلخواه	**dilxoh**	ko‘ngil ochuvchi

E S L A T M A: ayrim so‘zlarda **vov و** harfidan so‘ng **alif ا** yozilmay, **yo ی** harfi yoziladi va talaffuzda **h** tovushidan keyin **i** deb o‘qiladi. Masalan:

خویش **xish** qarindosh-urug‘, yaqinlar

1-topshiriq. Ushbu baytlardagi **vov و** yozilib o‘qilmaydigan so‘zlarni toping.

آرزو قیلدیم وفا اهلین کورای دیب تاپمادیم
خواه زاهد خواه فاسق خواه سایل خواه شاه.

ای نوایی یارا یارا بولسا کونگلینگ یخشیدور
کیم تردّدسیز آلیشقای لار انی دلخواه لار.

2-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing va ko‘chirib yozing.

www.ziyouz.com kutubxonasi

داود خوشخوان

روایت قیلورلارکیم قدیم زمانلاردا بیر خوش آواز خواننده بولغان ایرکان انینگ نامی داود بولوب اول استاد خوانش قیلغانلاریدا حتی بلبللار هم خاموش بولور ایرکانلار انینگ خواهانلاری انگا غزلخوانلیغ دوره سیدا همیشه حمد و ثنا ایتور ایرکانلار شو سببلی انی داود خوشخوان دیب مدح قیلغان ایرکانلار قصه دان حصه شوکه اینتیلگانگا طالع یار

«BE» INKOR KO‘MAKCHISI

Fors tilidan kirib kelgan «**bi**» بی inkor ko‘makchisi eski o‘zbek yozuvi imlosida «**bi**» بی yozilsa-da, talaffuzda «**be**» deb o‘qiladi. Bu ko‘makchi so‘zning oldida keluvchi old qo‘shimcha bo‘lib, so‘zning ma’nosini inkor etadi. Yozilishda so‘zga qo‘shilib ham, qo‘shilmay ham yozilishi mumkin. Masalan:

بی بها	**bebaho**	bahosiz
بی آبرو	**beobro‘**	obro‘siz
بی حرمت	**behurmat**	hurmatsiz
بی اعتبار	**bee’tibor**	e’tiborsiz
بی مدار	**bemador**	madorsiz
بی مصلحت	**bemaslahat**	maslahatsiz

1-topshiriq. Ushbu matnni o‘qing va ko‘chirib yozing.

١. بی فایده سوزنی ایتما فایده سیز سوزدان قایتما
٢. بی وفا دوست دین تیاق یاخشیدور.
٣. بی تشویش یاش یوق بی محنت آش یوق.
٤. بی تمیزدا عار یوق بیزاریدا اویات یوق.
٥. بی سبب ایاقغا تیکان هم کیرماس.
٦ بی فایده کونده دین اوتین یاخشیدور.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ANIQLIK VA NOANIQLIK «YO» ی SI

Fors tilida biror predmet yoki shaxsning aniqlik va noaniqligini ko‘rsatish uchun ularga noaniqlik va birlik belgisi ی **(yo)** qo‘shilib, **i** deb talaffuz qilinadi. Bu ی **(yo)** ni fors grammatikasida یای وحدت **(yo – ye vaxdat)** yoki یای نکره **(yo – ye nakare)** deyiladi.

شهر	**shahar**	shahar
شهری	**shahri**	qandaydir bir shahar
روز	**ruz**	kun
روزی	**ruzi**	qandaydir bir kun
مرض	**maraz**	kasallik
مرضی	**marazi**	qandaydir bir kasallik

1-topshiriq. Ushbu baytni o‘qing va yod yozing.

آدمی ایرسانگ دیماگیل آدمی
آنینگ کیم یوق خلق غمیدین غمی.

2-topshiriq. Matnni o‘qing va uni eski o‘zbek yozuviga o‘giring.

A.Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» asaridan

HASAD

Hasad deb bir odamga janobi haq tarafindan berilgan ne'mat va davlatning zavolini tilamakni aytilur. G‘iybat, bo‘hton, su'izan kabi yomon xulqlar hasaddan tug‘ilur.

Hasad axloqi zamimalarning eng zararligidur. Janobi haq Qur'oni karimda «va min sharri hosiden izo hasad» deb hosidning sharrindan o‘ziga sig‘inmoqni amr etmishdur. Hukamolar hasadni otashga o‘xshatmishlar. «Otash o‘zidan-o‘zi yonub kul bo‘lgani kabi hasudlarning jasadi hasad o‘ti ila erub, mahv va barbod bo‘lur», — demishlar. Hasadning yomonlig‘ining sababi alloh taologa qarshu e'tiroz o‘ldig‘indandur. Zeroki, hasudning «Oh! Falonchining mol va davlati, izzat va saodati manda bo‘lsa, rohat va safoni man sursam edi» zimnindagi xayoloti harisonasi janobi haqning o‘lchab bergan rizqiga qanoatsizlig‘ining nishonasidur. Holbuki, janobi haq bir ne'matni birovga abas va bekorga ihson qilmaydur. Buning

www.ziyouz.com kutubxonasi

sir va hikmati o‘zining ilmi azaliysiga ma’lum shaylardandur. Banda hasad qilgani ila uo‘q, yordam qilgani ila bor qilolmaydur.

Alhosil, hasud doimo ua's va hasrat orasida umrguzaronlig‘ qilur. Qancha mol va dunyoga molik bo‘lsa, yana hasadindan farog‘at va rohat yuzini ko‘rmasdan dunyodan ketar. Rasuli akram nabiyyi muhtaram sallollohu alayhu vasallam afandimiz: «Mo‘min g‘ibta qilur, munofiq esa hasad qilur», - demishlar.

G‘ibta deb bir odamning daraja va molining zavolini orzu qilmay, «koshki men ham shunday bo‘lsam edi» orzusida bo‘lmoqni aytilur. Gibta esa mazmum emas, mamduh bir sifatdur.

Inson dunyoda yaxshi ishlarga g‘ibta qilub, o‘rhak olub, o‘zini saodati abadiyaga erishdirur. Hazrati Ali: «Hasad hosidning adovatindan, kibr va shaqovatindan paydo boladurgan axloqi zamimadur. Shuning uchun hasud doimo azobi ruhoniy ichinda yashar. Bu kishining saodatini ko‘rgan zamon hasad otashiga yonar. Hosidga mundan qattiq jazo bo‘lurmi?», - demishlar.

Suqrot hakim: «Hasadchi kishi bir on va bir zamon rohat va farog‘at yuzini ko‘rmas. Dunyoda qancha mehnat va musibat bo‘lsa, barchasi ul bechorani o‘rab olmishdur», - demish.

Arastu hakim: «Dunyoda hammadan hosidning yuki og‘irdur, chunki ul bechora butun dunyodagi shod va masrur odamlarning qayg‘ularini o‘z ustiga yuklab yuriydur», - demish. Rasuli akram nabiyyi muhtaram sallollohu alayhi vasallam afandimiz: «Hasad qiluvchilar, so‘z yurutkuvchilar, g‘aybdan xabar berguvchilar mandan, man ham onlardan emasman», - demishlar.

BAYT

Butun bo‘lmas hasudning parcha noni,
Kuyar hosidning doim jism-u joni.
Hasadchi xoh faqir o‘lsun va uo bou,
Hasad norila yongay ustuxoni.
Ochar doim kuyub maqsuda hosid,
Chiqar tandan aziz ruhi ravoni.

ESKI O‘ZBEK YOZUVIDA TINISH BELGILARINING QO‘LLANISHI

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Turkistonda gazeta-publitsistik janrining paydo bo‘ldi va unda e’lon qilingan mantlarda tinish belgilari qo‘llana boshlagan. Xususan, «Turkiston viloyati gazetasi», «Oydin» va boshqa davriy nashrlarda hozirgi tinish belgilarining ayrimlarini uchratish mumkin.

Tinish belgilari ommaviy ravishda 1921 yildan so‘ng qo‘llana boshlangan. Bu arab yozuviga asoslangan eski o‘zbek yozuvining isloh qilishi bilan bog‘liqdir.

1921 yili arab alifbosidagi o‘zbek yozuvi isloh qilingandan so‘ng o‘qish va yozishda engillik hosil qilish maqsadida hozirgi kunda mavjud bo‘lgan barcha tinish belgilari joriy etildi. Gaplardagi his-hayajon, so‘roq, darak ma’nolarini berish uchun

www.ziyouz.com kutubxonasi

nuqta, so‘roq, his-hayajon va boshqa belgilar yordamida ifoda etilgan va o‘quvchi tomonidan anglashilgan. Tinish belgilaridan so‘roq va vergul belgilari teskari ko‘rinish holatida yozilishi qabul qilindi: so‘roq belgisi - ؟ , vergul - ،

Qolgan barcha tinish belgilari hozirgi ishlatilish qoidalariga mos ravishda qabul qilinib, hozirgi kunda qaysi mamlakatda arab yozuvi ishlatilib kelinayotgan bo‘lsa, yozuvda, matbuotda barcha ko‘rinishlari ishlatilish qoidasiga binoan qo‘llanilib kelinmoqda.

IZOFA

Fors tilida izofa aniqlanmish bilan aniqlovchi o‘rtasidagi munosabatni ifodalovchi **i** tovushiga izofa deyiladi. Izofa arabcha so‘z bo‘lib, **qo‘shish**, **orttirish** degan ma’nolarni anglatadi.

Hozirgi zamon o‘zbek tilida ko‘plab izofali birikmalar uchraydi. Masalan: *dard-i bedavo, dard-i sar, tarjima-i hol, nuqta-i nazar*....

Ammo klassik adabiy tilimizda izofali birikma jonli grammatik birikma sifatida keng tarqalgan edi. Klassik adabiy tilimizda yozilgan yodgorliklarni, badiiy asarlarni o‘qib, tushunib olish uchun boshqa bir qator talablar bilan birga fors-tojik izofasini ham jonli grammatik shakl sifatida bilib olish kerak bo‘ladi.

Fors-tojik izofasini o‘rganishning bir qator murakkablik tomonlari bor. Bular quyidagilar:

1) Izofali birikma tarkibidagi so‘zlarning tartibi o‘zbek tilidagidek emas. Bunday birikmada aniqlanmish oldin keladi, aniqlovchi esa keyin keladi. O‘zbek tilida avval aniqlovchi, so‘ngra aniqlanmish keladi. Masalan:

dard-i bedavo	*nuqta-i nazar*
davosiz dard	*nazar nuqtasi*

2) Eski o‘zbek yozuvida aksariyat hollarda fors izofasi aks ettirilmaydi, ya’ni izofa yozuvda ko‘pincha biror bir belgi bilan ko‘rsatilmaydi.

Masalan, *oshiq-i zor* birikmasi arab yozuviga asoslangan eski o‘zbek yozuvida عاشق زار tarzida yoziladi. Bu misolda *oshiq* vaz *zor* so‘zlari o‘zaro birikib izofali birkma hosil qilgan. Izofa ko‘rsatkichi bo‘lgan **i** esa yozuvda ko‘rsatilmagan. Lekin yozuvda ko‘rsatilmasa-da o‘qilishi shart.

Aniqlanmish qanday tovush bilan tugallanganligiga qarab, izofa bir necha fonetik holatlarga ega bo‘ladi:

a) Agarda aniqlanmish undosh harflardan biriga tugallangan bo‘lsa izofa **zir** belgisi bilan ifodalanadi va **i** tarzida talaffuz etiladi. Fors tilida esa *–e* tarzida talafuz etiladi. **Zir** belgisi yozuvda tushib qoladi, lekin har doim talaffuzda saqlanadi.

برادر عزیز **birodari aziz** aziz do‘st

www.ziyouz.com kutubxonasi

درد سر	**dardi sar**	bosh og‘rig‘i
عاشق زار	**oshiqi zor**	zor (bo‘lgan) oshiq
درد بیدوا	**dardi bedavo**	davosiz dard

b) Agarda aniqlanmish **a** unli tovushi bilan tugallangan bo‘lsa, izofa ء **hamza** belgisi orqali ifoda etilib, **i** tarzida talaffuz qilinadi. **Hamza** belgisi yozuvda tushub qoladi.

والده محترمه	**volidai muhtarama**	muhtaram ona
ترجمه حال	**tarjimai hol**	tarjimai hol
نقته نظر	**nuqtai nazar**	nazar nuqtasi
آیینه جهان	**oynai jahon**	jahonning oynasi

v) Agarda aniqlanmish **o, u** unli tovushlaridan biriga tugallangan bo‘lsa, izofa ی-yo harfi orqali ifoda etilib, **i** tarzida talaffuz qilinadi.

روی زمین	**ruyi zamin**	er yuzi
آشنای مهربان	**oshnoi mehribon**	mehribon o‘rtoq
صدای تاشکند	**sadoi Toshkand**	Toshkent ovozi
بوی گل	**bo‘yi gul**	gul hidi (ifori)

1- topshiriq. Berilgan izofiy birikmalarni arab yozuviga o‘giring.

Sarv-i noz, shom-i hijron, oshiq-i beqaror, mardo‘m-i Farg‘ona, ofat-i jon, gusha-i junun, afsona-i hijron, nuqta-i nazar, ohu-i biyobon, ruy-i zibo, ahl-i ilm, lab-i xandon, may-i nob, sado-i Turkiston, sharh-i hol, kuy-i dil, abr-i navbahor, ahl-i din, fasl-i zemeston, luqma-i shirin, buy-i go‘l, balo-i nafs, shab-i yaldo, orom-i jon, parda-i nehon, xok-i aziz, bog‘-i eram, banda-i nochor, hosil-i umr.

2-topshiriq. Berilgan jumlalarni ko‘chirib yozing. Jumlalarda ishtirok etgan izofiy birikmalarni aniqlang va ularning imlo qoidalarini tushuntiring.

حفظ لسان دیب هر بیر ملت اوز آنا تیلی و ادبیاتینی
ساقلاماکنی ایتیلور (عبدالله اولانی " ترکی گلستان")

www.ziyouz.com kutubxonasi

خدای تعالی ایککی فرشته نی یوباردی الار کیلیب ایدیلار ای لقمان خواهلاسانگ پیغمبر بولغیل؟ خواهلاسانگ علم حکمت نی تعلیم بیرای (ربغوزی " قصص النبیادان")

مولانا شرف الدین علی یزدی دور مولانا نینگ صاحب کمال لیغی عالم اهلی قاشیدا مسلمدور (علیشیر نوایی "مجالس النفائس" دان)

... تاریخ هجری مینگ تقی ییتمیش تورتدا بیز بو کتابنی ابتدا قیلدوق و تقی شجره ترک تیب آت قویدوق و تقی توققوز باب قیلدوق (ابوالغازی بهادرخان " شجره ترک " دان)

3-topshiriq. Berilgan matnni koʻchirib yozing. Soʻzlarning toʻgʻri yozilishi va izofiy birikmalarga e’tibor bering.

اقسام جهالت

جهالت ایککی قسم دور که بیرینی "جهل بسیط" ایککینچیسینی " جهل مرکب" دیییلور جهل بسیط مرضی گا مبتلا بولگان کیشیلار بیر نارسانی بیلماسالار بیلماگانلیکلارینی اقرار و اعتراف قیلورلار شونینگ اوچون بونینگ دواسی آسان فقط بیلماک و اورگانماک یولیدا جهد و جدل قیلماک ایلا بولور جهل مرکب مرضی گا مبتلا بولگان کیشیلار بیر نارسانی بیلماسلار بیلماگانینی هم بیلماسدان بیلامان دیب دعوا قیلور بیزدا بوندای کیشیلار گا "اوزباشیمچه" و "اوزوی بیلارمان" اسمینی بیرورلار بو درد بیدونینگ علاجی جناب حق نینگ لطف و عنایتی ایلا حل اولونماسا توزالماغی مشکل و آغیردور (عبدالله اولانی " ترکی گلستان")

4-topshiriq. Oʻqing, izofiy birikmalarni toping va ularning imlo qoidalarini tushuntiring.

توغری سوزنی مردلارنینگ دولت مهربانی کوپ
یالغانچی لارنینگ ایرسا دیده گریانی کوپ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ایل تاج کبی باشگا کوتارسون دیسانگ
ایل قولین توتگیل و بول خاک پاسی

ای نوایی هیچ گلشن نینگ سینینگدیک خوشنوا
بلبلی یوق ایرکانین شاه سخندانیمغا ایت

5-topshiriq. O‘qing va yod oling.

آتا آنا خاک پای فرزندگا سرمایه توتیادور تا قیامت قدر

6-topshiriq. Berilgan matnni arab grafikasiga o‘giring va forsiy izofalarni aniqlang.

HILM

Hilm deb bo‘lar-bo‘lmas ishga achchig‘lanmaydurgan, arslon yurakli, yumshoq tabiatli bo‘lmoqni aytilur.

Hilm insonlarning tab’idan xusumat, adovat, g‘azab, hiddat kabi yomon xulqlarni yo‘q qiladurgan har kimcha maqbul bir sifatdur.

Hilm ilmi axloq yuzasidan insonga eng kerakli narsadur.

Nafsning rohati, qalbning matonati, fikrning salomati, vijdonning halovati halim tabiat bo‘lmoq ila hosil bo‘lur. Chunki halim kishilar har qancha quvvat va qudrat sohibi bo‘lsa ham, o‘zidan ojiz kishilarga shiddat ila muomila qilmas. Fikri salomat kishilarning qalbi halim, tab'i karim o‘lur. Zeroki, vujudimizdan paydo bo‘ladirgan afo‘l va harakotimizning manbai havas va orzudur. Bu havas va orzuga faqat hilm ila g‘olib kelurmiz va bu vasila ila to‘g‘ri yo‘lga kirub, yaxshi xulq sohibi, din va millat xodimlaridan bo‘lurmiz. Dunyoda chin inson bo‘lmak uchun havasning qo‘liga nafsning jilovini bermaydirgan, bo‘lar-bo‘lmas narsalardan achchig‘lanmaydurgan, sovuqqonli, yumshoq tabiatli, muloyim so‘zli, halim va sabrli bo‘lmak lozimdur.

Zotiga, hilmiyati mavsuf qilsa har kishi,
Ikki olamda bo‘lur rohat, halovatda ishi.

Rasuli akram nabiyyi muhtaram afandimiz: «Alhilmu sayyidal axloq - Hilm xulqlarning sayyididur», - demishlar.

Suqrot hakim: «Shiddat ila muomala qilgan kishilarga man viqor va halimlik ila muqobila qilurman, chunki hilm shiddatni, xusumatni past qilur. Lekin kishini ojiz va xorlik darajasiga tushuradurgan halimlikdan man bezor», - demish.

Bu so‘zga qaraganda sahovatning ifroti isrof o‘ldig‘i kabi o‘rinsiz yerda hilm iste'mol qilmak insonning viqor va e'tiborini paymol qilur. Shuning uchun hilmiyat hududidan - chegarasidan chiqmay, g‘azab, hiddat kabi yerlarda hilm iste'mol qilub, nafsning haroratini past qilmolidur. Lekin tepsa tebranmaydurgan, turtsa ting‘ etmaydigan bo‘lub, g‘ayrat, shijoat o‘rinlariga ham muloyimlik ishlatuv

www.ziyouz.com kutubxonasi

halimlik hududidan oshib, bo‘shlik, anqovlik dunyosiga chiqmakdur. Bunday halimlikdan qochmak, hazar qilmak kerak.

Halimlikni qilsang agar ixtiyor,
Bo‘lur xalqi olam sanga do‘st-u yor.
Bo‘lur mevalik shoxni boshi past,
Halim o‘lg‘usi oqili hushyor.

Izohli so‘zlar

جهاننما	**jahonnamo**	jahonni, dunyoni ko‘rsatuvchi
صاحب	**sohib**	ega, xo‘jayin
دختر	**duxtar**	qiz bola
پدر	**padar**	ota
زيبا	**zebo**	chiroyli, go‘zal
رو	**ru**	yuz, chehra
زمين	**zamin**	er
ديده	**dida**	ko‘z, diyda
گريان	**giryon**	yig‘layotgan, yig‘loqi
خاک	**xok**	tuproq, xok
پا	**po**	oyoq
سخندان	**suxandon**	chiroyli so‘zlovchi, suxandon
ابر	**abr**	bulut
زمستان	**zimiston**	qish, qorong‘u
يلدا	**yaldo**	eng uzoq, qorong‘u tun

ARAB IZOFASI

Arab izofasidagi so‘zlarning tartibi ham xuddi fors-tojik tilidagi singaridir, ya’ni arab tilida ham aniqlanmish avval keladi, aniqlovchi esa keyin keladi. Eski adabiy tilimizda arab izofali birikmalari forscha birikmalariga qaraganda ancha kam. Arab izofasining ko‘rsatkichi **–ul** dir. Bu ko‘satkich hamma vaqt yozuvda o‘z aksini topadi, lekin talaffuzda hamma vaqt ham **ul** tarzida o‘qilavermaydi.

1. Agar aniqlovchining birinchi harfi (tovushi)

ا ب ج خ ح ع غ

www.ziyouz.com kutubxonasi

ف ق ک م و ه ی

harflaridan biri bilan boshlangan bo‘lsa, ***ul*** izofa ko‘rsatkichi aniq talaffuz etiladi. Masalan: *zarb-ul masal* ضرب المثل izofiy birikmasidagi *masal* so‘zining birinchi tovushi **m** bo‘lganligi uchun izofa **ul** tarzida aniq talaffuz qilinishi kerak.

2. Agar aniqlovchi so‘zning birinchi harfi (tovushi) bilan boshlansa,

س ز ر ذ د ث ت
ن ل ظ ط ض ص ش

ul izofasining oxiridagi ***l*** tovushi aniqlovchi so‘zning birinchi tovushiga singadi, ya’ni assimilyatsiya hodisasi ro‘y beradi. Masalan:

lison-al tayr (qush tili) لسان الطير birikmasi yozilgan, lekin *lison-ut tayr* deb o‘qish kerak.

Aniqlovchi so‘zining birinchi harfi (tovushi) izofaning ***l*** harfini o‘ziga singdirib olmasa, bunday harflar ***huruf-ul-qamari*** (oy harflari) deyiladi. *Mahbub-ul-qulub* birikmasida **q** tovushini ifoda etuvchi **qof** harfi oy harfi bo‘lganligi uchun izofa ko‘rsatgichi **ul** assimlyatsiyaga uchramagan.

Izofali birikmada izofa ko‘rsatgichi bo‘lgan **ul** tovushini o‘ziga singdirgan harflar *hurufush-shamsi* (quyosh harflari) deb ataladi.

QAMARIY VA SHAMSIY HARFLAR

Arab alifbosidagi harflar حروف القمرى **ho‘ruf-ul qamar** (**oy harflari**) va حروف الشمسى**ho‘ruf-ush shams** (**quyosh harflari**) deb ataluvchi ikki guruhga bo‘linadi.

Quyidagi 14 harf حروف الشمسى **ho‘ruf-ush shams** deyiladi:

س ز ر ذ د ث ت
ن ل ظ ط ض ص ش

Qolgan harflar esa حروف القمرى **ho‘ruf-ul qamar** deyiladi.

Agar **al** aniqlik artiklidan keyin kelgan so‘zning birinchi harfi حروف الشمسى**ho‘ruf-ush shams** «quyosh harflari» guruhsidagi harflardan biri bilan boshlansa, **al** artiklidagi ل **lom** talaffuz etilmay, undan keyingi harf tashdid bilan o‘qiladi.

نصر الدين	**Nasr-al-din**	Nasriddin
لغت الترک	**lug‘at-al-turk**	turkcha lug‘at

www.ziyouz.com kutubxonasi

Agar ال **al** artiklidan keyin kelgan so‘z «oy harflari» حروف القمری **ho‘ruf-ul qamari** guruhsidagi harflarning biri bilan boshlansa, ال **al** artikli qo‘shilib kelgan so‘zning tugallangan tovushiga ko‘ra **ul** yoki **al** birikmalari tarzida talaffuz qilinadi.

الخوارزمی	**al-xorazmi**	Xorazmiy
طویل المدت	**tavil-ul-muddat**	uzoq muddat
متسوی الحقوق	**mutasavi-ul-huquq**	teng huquqli

Yozuvda ko‘pincha وصله **vasla** belgisi tushib qoladi va alifning o‘zi yozilib, وصله **vasla** borligiga ishora qiladi.

السلام	**as-salom**	salom
البیرونی	**al-Beruni**	Beruniy
دار الفنون	**dor-ul-funun**	universitet

1-topshiriq. Quyidagi birikmalarni ko‘chirib yozing va ularni to‘g‘ri talaffuz qilishga o‘rganing.

قلیل المدت	**qalil-ul-muddat**
ضرب المثل	**Zarb-ul-masal**
میزان الاوزان	**Mizon-ul-avzon**
عبد الله	**Abd-ul-loh**
فخر الدین	**Faxr-al-din**
دار الحکومه	**dor-ul-hukuma**
میزان الحراره	**mizon-ul-harora**

2- topshiriq. Berilgan izofiy birikmalarni arab yozuviga o‘giring.

Dor ul-ilm, Muhokamat ul-lug‘atayn, Qissas ul-anbiyo, tolib ul-ilm, G‘aroib us-sig‘ar, Navodir ush-shabob, lison ul-arab, Majolis un-nafois, dor ul-fnun, nazm ul-javohir, Muntahab ul-lug‘at, malik ul-kalom, rohat ul-qulub, Mantiq ut-tayr, Muntahab ut-tavorix, Mizon ul-avzon.

3-topshiriq. Berilgan jumlalarni ko‘chirib yozing. Jumlalarda ishtirok etgan izofiy birikmalarni aniqlang va ularning imlo qoidalarini tushuntiring.

www.ziyouz.com kutubxonasi

مولانا لطفی علیه الرحمه اوز زمانی نینگ ملک الکلامی
ایردی فارسی و ترکی دا نظیری یوق ایردی
(علیشیر نوایی "مجالس النفائس" دان)
حضرت لقمان حضرت علیه السلام نی وقتلاریدا بار ایردی
(ربغوزی " قصص النبیادان")
چون لسان الحانی بیلا ترنم توزوب مین قوش تیلی
اشارتی بیلا حقیقت اسرارین مجاز صورتیدا کورگوزوب مین
(علیشیر نوایی "محاکمة اللغتین" دان)
جهانگیر شاه روح میرزا جمیع ماور النهر ولایتینی اولوغ
اوغلی اولوغبیک میرزاغا بیریب ایدی اولوغبیک میرزادین
اوغلی عبد اللطیف میرزا آلدی
(ظهیر الدین محمد بابر " بابرنامه" دان)
چون میزان الاوزان بحرلاری دا غواص بولدوم اول معیار
بیلا نصیر طوسی عذرین قولدوم
(علیشیر نوایی "محاکمة اللغتین" دان)

4-topshiriq. Berilgan matnni o‘qing va ko‘chirib yozing.

استعدادلی طلبه

فضل الدین مدرسه گا بارغان چاغیدا ۱۳ یاشدا بولوب طلبه لار آراسیندا اوتکیر ذهنی بیرلان اوزگا طلبه لار گا نمونه ایردی. ریاضیات جغرافیا و فلکیات علملاریدا اوز بیلیم درجه سی بیرلا حتی استادلارینی هم تعجبگا سالار ایردی نظم رشته سیدا استاد لتفی و نوایی نی کوپ سویار و الارغا تقلید ایلاب غزل لار یازیب الارنی مهارت لاریغا حمد و ثنا اوقور ایردی کمال الدین بهزادگا تقلید ایلاب گاهی تصویرلار کشید قیلار ایردیکیم مدرسه استادلاری انینگ چیزغان تصویرلارینی کوروشوب آفرینلار ایتور ایردیلار شول سببدین اکثر طلبه لار

www.ziyouz.com kutubxonasi

انینگ استعدادیغا هوس بیرلا بعضی لاری حسد هم قیلور ایردیلار

Izohli so‘zlar

قلیل المدت	**qalil-ul-muddat**	qisqa muddatli
ضرب المثل	**zarb-ul-masal**	maqol, hikmatli so‘z
میزان الاوزان	**mizon-ul-avzon**	vaznlar o‘lchovi
عبد الله	**abd-ul-loh**	Allohning quli
فخر الدین	**faxr-al-din**	dinning faxri
دار الحکومه	**dor-ul-hukuma**	hukumat uyi
میزان الحراره	**mizon-ul-harora**	termometr
طویل المدت	**tavil-ul-muddat**	uzoq muddat
متسوی الحقوق	**mutasavi-ul-huquq**	teng huquqli
دار الفنون	**dor-ul-funun**	universitet

ISLOH QILINGAN ESKI O‘ZBEK YOZUVI

Asrlar davomida qo‘llanib kelgan arab alifbosi xalq ommasining savod chiqarish uchun birmuncha qiyinchilik tug‘dirardi. Shuning uchun ham o‘zbek ziyolilari oldida alifboni soddalashtirish yoki boshqa osonroq imloni qabul qilish masalasi ko‘ndalang turardi.

Nihoyat, 1921 yilda arab yozuvi isloh qilindi. Ya’ni yozuv oldingisiga nibatan birmuncha soddalashtirildi. Ommaning osonroq savod chiqarish uchun muayyan qulaylik yaratildi.

Isloh talabiga muvofiq, yozuvda barcha harflar ifodalandi, arab tiliga xos bo‘lgan tovushlarni ifodalofchi ayrim harflar (ظ ط ص ض ذ ث) yozuvdan butunlay chiqarib tashlandi. Ular o‘rniga esa talaffuzi jihatidan o‘zbek tilidagi tovushlarga yaqin bo‘lgan harflar qo‘llaniladigan bo‘ldi. Eski yozuvdagi ص(sod), ض (se) harflari o‘rniga isloh qilingan alifboda (sin) harfi, ظ (zo), ض(zod), ذ (zol) harflari o‘rniga ز (ze), ط (to) tharfi o‘rniga ت (te) ishlatila boshladi. Masalan:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Isloh qilingan yozuvda	Eski yozuvda	Hozirgi ko‘rinishi
سابیت	ثابت	Sobit
سابیر	صابر	Sobir
زاکیر	ذاکر	Zokir
زه ربه	ضربه	zarba
زالیم	ظالم	zolim
تاقه ت	طاقت	toqat

Ma’lumki, eski yozuvda qisqa unlilar yozuvda ifodalanmas edi. Isloh qilingan arab alifbosida esa ular yozuvda to‘la aks etadigan bo‘ldi. Hatto ular uchun maxsus harfiy belgilar ham ishlab chiqildi.

Isloh qilingan yozuvda	Eski yozuvda	Hozirgi ko‘rinishi
ئه	ا	a
ئا	آ	o
ئوُ	او	u
ئ	او	o‘
ئی	ای	i
ئه	ای	e

Misollar:

Isloh qilingan yozuvda	Eski yozuvda	Hozirgi ko‘rinishi
ئه نده	اندا	anda
ئاباد	اباد	obod
ئوُچوُن	اوچون	uchun
ئوته ر	اوتار	o‘tar
ئیش	ایش	ish
ئتیک	ایتیک	etik

Eski yozuvda **و** (**vov**) harfi uch xil tovushni, ya’ni **v**, **o‘** va **u** ni ifodalab kelar edi. Isloh qilingan yozuvda esa ular bir-biridan farqlanib turuvchi harfiy belgilar bilan yoziladigan bo‘ldi. Hatto **v** undoshi uchun maxsus belgi qabul qilindi. Masalan:

Isloh qilingan yozuvda	Eski yozuvda	Hozirgi ko‘rinishi
ئه ۋه ز	عوض	Avaz

www.ziyouz.com kutubxonasi

وه ته ن	وطن	vatan

Eski yozuvdagi ی (**yo**) harfi isloh qilingan yozuvda uch xil ifodalanadi:

Isloh qilingan yozuvda	Eski yozuvda	Hozirgi koʻrinishi
ببلبم	بيليم	bilim
تِبل	تيل	tilim
باي	باى	boy

Eski yozuvdagi نگ (**ng**) yoki ینگ (**ing**) tovushi birikmalari isloh qilingan alifboda ك yoki گ harfiga muvofiq kelgan, masalan:

Isloh qilingan yozuvda	Eski yozuvda	Hozirgi koʻrinishi
تاک	تانگ	tong
يوُرينک	يورينگ	yuring

1- topshiriq. **a** va **o** unlilari ishtirok etuvchi soʻzlardan topib, isloh qilingan eski oʻzbek imlosida yozing.

2- topshiriq. **u** va **oʻ** unlilari ishtirok etuvchi soʻzlardan topib, isloh qilingan arab yozuvida yozing vua ular yordamida gap tuzing.

3-topshiriq. **i** va **e** unlilari ishtirok etuvchi soʻzlardan toping va ular yordamida gap tuzing va isloh qilingan eski oʻzbek imlosida yozing.

4- topshiriq. نگ (ng) harf birikmasi bilan tugovchi soʻzlardan topib, isloh qilingan alifbo asosida yozing.

5- topshiriq. v undoshining alohida hamda bogʻlangan holda yozilish shakllariga beshtadan misol toping va ularni isloh qilingan arab alifbosi asosida yozing.

6- topshiriq. Quyidagi soʻzlarni isloh qilingan eski oʻzbek alifbosi asosida yozing:

baland, matonat, qalandar, tang, maktub, talaba, chuqur, tiling, koʻngil, xato, elak, olim, insof, zafar, oʻqish, taraqqiyot, tuzum, talant, chang, muhokama, fazilat, munozara, javob, oting, hasrat, marosim, vafo, samara, iqlim, husn, nafas, qalb, kunduz, olqish, toʻngʻich, oʻrin, bong, havas, fasl.

7- topshiriq. Berilgan matnni oʻqing va koʻchirib yozing.

حه قيقه ت قه له مى

(مؤخبير ه له ر گه باغشلاب)

قوللاردا تنمه ی ئوينار

www.ziyouz.com kutubxonasi

حه قيقه تچى قه له‌مك.
ئوُ ميد كوُيينى تيكله ر
قه لبكده يوق ئه له مک.
حه قيقه تنى يازاسين
بارلقنى سين كيزه سين.
زالم كوكلن ئيزه سين
ئيركن يوللار چيزه سين.

قه له مكده زور ئوُميد
هه ر واقت چاقناب تاشادر.
كوكلده گى زور بيلگى
ئسته ک تاغن ئاشادر.

ABJAD HISOBI

Arab yozuvi o‘zining go‘zalligi, xushxatligi bilan jahon xalqlarining e’tiborini doimo jalb qilib kelgan. O‘tmishda bu yozuv tarixiy yodgorliklar, ulkan inshoatlar, osori atiqalar uchun naqsh, bezak vazifasini ham bajargan. Bulardan tashqari uning yana bir muhim vazifasi bor, u ham bo‘lsa arab alifbosining raqam, son ma’nosini ifoda etish bilan bog‘liqligidir.

Manbalardan ma’lum bo‘lishicha, arablar (meloddan 2000 yil ilgari) o‘z alifbolarini tuzishda qadimgi yozuvlar bo‘lmish finikiya va oromiy yozuvlaridan harflar nomlarini va ular bilan birga har bir harfning raqamiy tengligini ham olganlar. Demak, abjad hisobining tartibi finikiya va oromiy yozuvlaridan kelib chiqqan. Lekin ular alfavitida harflar soni yigirma ikkita bo‘lib, to‘rt yuzdan keyingi sonlarning ifoda qilinishida oxirgi harf «tav» (arablarda «taun»)ga oldingi harflardan birini qo‘shib besh yuzdan minggacha bo‘lgan son ifodalarini hosil qilganlar (Masalan: tavqof, tavresh, tavshin kabi). Arablar bu usulni biroz takomillashtirdilar. Ular oltita harf ixtiro qilib «saxaz» va «zazag‘» so‘zlarini yasadilar. Bu atamalar besh yuzdan minggacha bo‘lgan son ifodalarini hosil qilishga yordam berdi. Shu tariqa arablarda yigirma sakkiz harfni o‘zida jamlovchi sakkiz atama hosil bo‘lgan. Bular quyidagilar:

ضظغ	ثخذ	قرشت	سعفص	كلمن	حطى	هوز	ابجد
1000900800	700600500	400300200100	90807060	50403020	1098	765	4321

Mazkur atamalar muayyan bir ma’noni anglatmaydi, ular harflar mujassami xolos. «Abjad hisobi» ana shu atamalarning birinchisi nomiga qo‘yilgan. Harflar vositasida son tushunchasini ifoda etish usuli esa «abjad hisobi» deb atalgan. Bu usul

www.ziyouz.com kutubxonasi

harflar sirasini yod olishda qulay bo‘lgani sabab maktablarda maxsus o‘qitilgan va abjad o‘qiyotgan bolalar «abjadxon» deb atalgan.

Abjad hisobi alifbo sirasini o‘zlashtirishdagina emas, balki riyoziyot ilmida hisob-kitobni amalga oshirishda ham keng qo‘llangan. Ko‘paytirish jadvalini ifodalash uchun harf nomlarini olib birlashtirib atama yasaganlar va bu atamalar chapdan o‘ngga qarab o‘qilgan. Masalan:

«bab» - ب x ا = ب 2x1=2

«babdu» - ب x ب = د 2x2=4

«bajvin» - ب x ج = و 2x3=6

«badhu» - ب x د = ح 2x4=8

Ko‘rinadiki, ikkinchi ustunda joylashgan harflarning yig‘indisidan ham «abjad» so‘zi yasalmoqda. Abjad hisobining mazkur usuli qadimda «hisobi jimal» deb ham yuritilgan.

Eski o‘zbek yozuvidagi forslar va turklar tomonidan keyinchalik kiritilgan to‘rt harf - ژ؛ چ؛ گ؛ پ borasida abjad hisobi amalga oshirilayotgan matnda ushbu harflar ishtirok etayotgan bo‘lsa hisobda ularning shakldoshlari (ز ج ک ب)dan istifoda etilgan.

Abjad atamalarining ma’nosi haqida adabiyotlarda turlicha fikrlar mavjud. Chunonchi, «Abjad (boz kard) ya’ni boshlandi: havvaz (darpayvast) – muttasil bo‘ldi; huttiy (suxangu shud) – so‘zlovchi bo‘ldi; sa’fas (az u omuxt) undan o‘rgandi; qarashat (tartib kard) – tartibga soldi; saxaz (nigoh dosht) – saqlandi; zazag‘ (tamom kard) – tamomlandi degan ma’nolarni anglatgan.

Abjadning kelib chiqishi haqida ham qat’iy bir fikr mavjud emas. «Abjadni hukamolar tartib berganlar, hijo harflarining hammasi unda to‘plangandir va ma’nisi yashiringandir» yoki «Abjad mashhur kishilar nomidan olingan» qabilidagi farazlar yuradi.

Manbalarda keltirilishicha, arablar qadimda abjad atamalaridan hafta kunlarini nomlashda ham foydalanganlar.

Abjad hisobining ixcham, lo‘nda va qulayligi uning she’riyatda ham keng qo‘llanishiga sabab bo‘ldi. Biron muhim xodisa, voqealarning sodir bo‘lgan vaqtini, qo‘lyozmalarning yozib tugallangan yilini, mansabdor shaxslarga bag‘ishlab yozilgan qasida va tarixlar sanasini berishda sonlar harflar bilan ifodalangan. Bu usul muayyan sanani she’riyatda ixcham holda ifodalashni ta’minlashi barobar, ularni esda tutishni ham osonlashtirgan. O‘zbek va sharq she’riyatining asosiy an’analaridan hisoblangan qator she’riy san’atlar asosini ham ana shu abjad hisobi tashkil qilgan. Xatto bu usuldan foydalanib maxsus asarlar yaratilganki, ularning ayrim namunalari bizgacha etib kelgan.

Manbalardan ma’lum bo‘lishicha, abjad hisobi musiqa san’atida ham muvaffaqiyat bilan qo‘llanilgan. XV asrda yashab ijod etgan mashhur musiqashunos Zaynobiddin bin Mahmud al-Husayniy Navoiyning topshirig‘i va unga atab yozilgan

www.ziyouz.com kutubxonasi

«Qonuni ilmiy va amali musiqiy» («Musiqaning ilmiy va amaliy asoslari») asarida cholg‘u asboblaridan baland va past tovush hosil bo‘lish sabablari, intervallar va ularning nisbiy munosabatlari kabi masalalarni yoritishda abjad usulidan foydalangan.

Abjad hisobidan boxabar bo‘lishlikning hozirgi davrda ham ahamiyati katta. Ajdodlarimizdan bizgacha etib kelgan qo‘lyozma manbalar bilan shug‘ullanadigan har bir shaxsning yozma yodgorliklar yaratilgan yoki nusxa ko‘chirilgan yillarini aniq belgilashida hamda abjad hisobi bilan bog‘liq muayyan she’rlar va harfiy san’atlarning ta’rixini aniqlashda abjad hisobidan yaxshi xabardor bo‘lishi talab qilinadi.

1-topshiriq. Mazkur raqamlarni ifoda etuvchi harflarni topib o‘zaro ulab, o‘qisangiz Sa’diy Sheroziy va Alisher Navoiy ijodiga taalluqli bo‘lgan baytlarni aniqlashga muvaffaq bo‘lasiz.

1. 10, 600, 300, 10, 30, 1, 200, 20, 10, 400, 10, 4, 50, 1, 20, 200, 31, 2, 1, 200, 60, 50, 1, 60, 400, 1, 20, 10, 50, 20, 2, 600, 400, 10, 50, 20, 50, 10, 300, 6, 4, 1, 400, 1, 3, 1, 200, 60, 50.

2. 10, 7, 7, 400, 10, 30, 1, 600, 1, 50, 20, 20, 1, 40, 4, 10, 90, 10, 8, 1, 400, 400, 10, 30, 1, 60, 1, 50, 20, 20, 10, 10.

2-topshiriq. Quyidagi maqollarni o‘qing, ko‘chirib yozing va ular ifoda etgan raqamlarni aniklang:

بیلاگی زور بیرنی ییقار
بیلیمی زور مینگنی ییقار
سونینگ آقیشیگا قارا
خلقنینگ خاهیشگا قارا
آدملار عقلی نینگ چیراغی بیلیم
بلادان سقلانیش یزاغی بیلیم

ABJAD HISOBI VA U BILAN BOG‘LIQ HARFIY SAN’ATLAR

O‘zbek mumtoz adabiyoti she’riy san’atlarning bebaho konidir. She’rga o‘zgacha jilo, chuqur ma’no, joziba, ziynat, musiqiylik kabi qator xususiyatlar baxsh etuvchi badiiy san’atlarni adabiyotshunoslar ikkiga – ma’naviy va lafziy san’at turlariga bo‘lib o‘rganib kelganlar. Lekin eski o‘zbek yozuvi harflari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan yana bir guruh harfiy san’atlar ham mavjudki, hozirda ularni ham alohida tasniflash lozim. «Chunki harfiy san’atlarning amaliyot doirasi kengligidan tashqari, sanoq ko‘pligi va funktsional xizmatining muhimligi bilan ham maxsus o‘rganishga arzigulikdir» O‘tmishda adabiyot namoyondalari mazkur san’at turining asosi bo‘lmish arab harflarining grafik shakllaridan badiiy san’at sifatida keng istifoda etganlari ma’lum. Lutfiy, Atoiy, Sakkokiy, Jomiy, Navoiy, Boburlar,

www.ziyouz.com kutubxonasi

keyinchalik Mashrab, Munis, Ogahiy, Muqimiy, Furqatlar lirik qahramonning zohiriy va botiniy qiyofasi hamda ruhiyati bilan bog‘liq holatlarni tasvirlashda arab alifbosining ن ج ع ص د ا kabi harflaridan, nuqta va xarakterli ayrim so‘zlardan mohirlik bilan foydalanganlar. Xatto bu san’at turi husni xat uslublari nomlarini, xattotlik bilan bog‘liq jarayonlarni tasvirlashda ham muvaffaqiyat bilan qo‘llangan:

Xushnavisekim shabu ro‘z kunad mashqi funun,

Gardanash «dol u» (د), sarash «vov u» (و), tanash gardad nun (ن).

Ya’ni, hushnavis xattotlar ertayu kech gardanlarini «dol», boshlarini «vov», tanalarini «nun» shaklida egib xat mashqi bilan mashg‘ul bo‘ladilar.

Gulistoni sari ko‘ying sifatin bob-bob, ey gul,
Xati rayhon ila jadval chekub gulzora yozmishlar.

Baytda husni xat turlaridan «xatti rayhoniy»ga ishora mavjud.

Alisher Navoiyning mana bu misralarida esa oshiq ahvoli ruhiyasi harflarning grafik shakllari orqali juda ajoyib ifodalangan:

«Jon»imdagi (جان)dagi «jim» (ج) ikki «dol» (د)ingga fido,

Andin so‘ng «alif» (ا) toza niholingga fido.

«Nun» (ن)i dog‘i anbarin hilolingga fido,

Qolgan ikki nuqta (..) ikki xolingga fido.

Bu singari harfiy san’atlarning turlari xilma-xil bo‘lib, ular abjad hisobi, yil hisobi, ta’rix, muammo, tuyug‘, tajnis, muvashshax, lug‘z, chiston kabi janr va san’atlar bilan chambarchas bog‘liq. Ayniqsa, harfiy san’atlardan musahhaf, istixroj va qalb kabi san’atlar muammo aytish va uning echimi qoidalari bilan bevosita bog‘liq.

YIL HISOBI. TAQVIM

Manbalardan ma’lum bo‘lishicha, dastlabki yil hisobi misrliklarga taalluqlidir. Mamlakatda yuz berib turadigan qurg‘oqchiliklar misrliklarni qattiq qayg‘uga solgan. Ular Nil daryosining suvini bekorga isrof bo‘lib dengizga oqib ketmasligining chora-tadbirlarini izlaganlar. Nihoyat Misr kohinlari 21 yoki 22 iyun – yoz kechasining eng qisqa kuni sahar paytida koinotda Sirius yorug‘ yulduzining paydo bo‘lishini va buning natijasida Nil daryosining tosha boshlashini aniqlashga muvaffaq bo‘lganlar. Siriusning bu yildan keyingi yilga qadar paydo bo‘ladigan kunlari 365 kun ekanini hisoblab, uni o‘ttiz kundan iborat o‘n ikki bo‘lakka bo‘lganlar, qolgan besh kunini yil oxiriga qo‘shimcha ilova qilganlar. Shunday bo‘lsa ham yulduzning namoyon bo‘lishi har to‘rt yilda bir sutkaga kechikkan. Ular kunlarni yana qayta boshdan hisoblab chiqib bir yil 365 kun, olti soatga teng, degan xulosaga kelganlar. Lekin taqvimni o‘zgartirmay o‘z xolicha qoldirganlar. Bu tuzatishni oradan ancha vaqt

www.ziyouz.com kutubxonasi

o‘tgach (meloddan avval 46-yilda) Rim imperatori Yuliy Tsezar amalga oshirdi. Bunda bir oy o‘ttiz, ikkinchi oy o‘ttiz bir, faqat bir oy – fevral yigirma sakkiz kun qilib olindi. Ana shu qisqa oy – fevralga to‘rt yilda bir marta bir kundan qo‘shiladigan va shu yil kabisa (orttirlgan) yili deb ataladigan bo‘ldi. Bu tuzatish natijasida bir yil 365 kun, olti soat emas, balki 365 kun besh soat, qirq sakkiz daqiqa, o‘n to‘rt soniyadan iborat bo‘lib, bu farq to‘rt yuz yilda uch kecha kunduzni tashkil qiladi va taqvimni orqada qolishiga sabab bo‘ladi.

1582 yili Rim papasi Grigoriy XIII tomonidan taqvimga yana yangi tuzatish kiritildi. Evropa mamlakatlari asta-sekin shu taqvimga o‘ta boshladilar. Faqat Rossiyagina Yuliy taqvimidan istifoda etishda davom etdi. 1918 yilga kelganda Yuliy va Grigoriy taqvimi orasidagi farq o‘n uch kunga etgan edi. Maslahat bilan ana shu o‘n uch kun tashlab yuboriladigan bo‘ldi va 1918 yilning o‘ttiz birinchi yanvaridan keyin bira to‘la 14 fevralga o‘tishga qaror qilindi. Qarangki, yangi taqvim ham unchalik aniq emas ekan. Daqiqa va soniyalar yig‘ilib uch ming uch yuzinchi yildan keyin bir sutkaga etar ekan. Hozirda olimlarimiz yanada aniqroq va mukammalroq taqvim yaratish yo‘lida izlanyaptilar. Biz hozirda foydalanayotganimiz taqvim ana shu tariqa yuzaga kelgan.

MELODIY YILI

Melodiy yil hisobining boshlanishi Iso payg‘ambarning tavalludi bilan bog‘liq. Shu sabab isaviya, xristianlik yil hisobi deb yuritiladi. Xristianlik tarqala boshlagan ilk davrda bir qancha yil hisoblari mavjud edi va ulardagi har xillik tufayli turli noqulayliklar tug‘ilgan. Buni bartaraf etish uchun yangi yil hisobi tuzishga ehtiyoj sezildi. Manbalarda keltirilishicha VI asrda Rim monaxi Dionskiy hech bir dalil-hujjatsiz Iso payg‘ambarning tavalludini bundan besh yuz yil oldin sodir bo‘lgan deya, e’lon qilgan va shundan yil hisobi yuritishni taklif etgan. XVIII-XIX asrgacha Evropadagi ko‘pgina davlatlar melodiy yil hisobini qabul qilganlar. Rossiya Pyotr I ning farmoni bilan 1700 yil birinchi yanvardan boshlab melodiy yil hisobiga o‘tgan. O‘rta Osiyoda bu ish XIX asrning II yarmidan amalga oshirilgan.

Melodiy yili planetamizning Quyosh atrofida bir yil aylanish davri 365, 25 kecha-kunduz hisobidan olingan. Ortiqcha 0,25 kecha-kunduz hisobiga esa har to‘rt yilda fevral oyiga bir kun qo‘shib yigirma to‘qqiz kun hisoblangan. O‘sha yili, yuqorida ham aytib o‘tganimizdek, 366 kunga teng bo‘lib kabisa yili deb atalgan.

HIJRIY YIL HISOBI

Hijriy yili musulmonlar yili bo‘lib, 622 melodiy yilidan, ya’ni Muhammad payg‘ambarning Makkadan Madinaga hijrat qilgan davridan boshlanadi. Hijriy yili ikki xil yil hisobiga ega. **Birinchisi – hijriy qamariy yil** hisobi bo‘lib, oyning er atrofida aylanish davri 29,5 kecha-kunduz hisobidan olingan. Hijriy yil hisobi ham o‘n ikki oydan iborat bo‘lib, olti oyi yigirma to‘qqiz, olti oyi o‘ttiz kundan iborat

www.ziyouz.com kutubxonasi

bo‘ladi. Bir yil 354 kunni tashkil qiladi. Kabisa yilida o‘n ikkinchi oy o‘ttiz kun qilib olinadi va buy il 355 kunni tashkil qiladi.

Ikkinchisi – hijriy shamsiy yilidir. Bu yil hisobi erning quyosh atrofini bir marta to‘liq aylanib chiqish davriga asoslangan. Shu sabab hisob quyosh kunlari asosida olib boriladi va bir yil 365 (366) kunga teng bo‘ladi. Faqat bir oy yigirma sakkiz kundan iborat bo‘ladi. Har to‘rt yilda bu oyga bir kun qo‘shilib, yuqorida aytib o‘tganimizdek, yigirma to‘qqiz kun tashkil qilinadi va shu yili kabisa yili hisoblanib 366 kundan iborat bo‘ladi.

Hijriy qamariy yili hijriy shamsiy yilidan har yili 11 kun ortda qolib boradi. Shu sababli hijriy qamariy yilida yil boshi – muharram oyi doim ham bir vaqtga to‘g‘ri kelavermaydi. Hijriy qamariy yili o‘ttiz uch yilda bir davrani aylanib chiqib yana bir vaqtga to‘g‘ri keladi. Uning o‘ttiz uch yili hijriy shamsiyning o‘ttiz ikki yiliga teng bo‘ladi.

Bundan tashqari hijriy yilda har o‘ttiz yil ichida o‘n bir kun tuzatish kiritiladi. Ya’ni, taqvimiy oy hisobi oyning haqiqiy davridan daqiqa va soniyalar hisobiga ortda qolib boradiki, bular yig‘ilib o‘ttiz yilda o‘n bir kunga etadi. Bu farqni yo‘qotish maqsadida arablar har o‘ttiz yilda o‘n bir sutka qo‘shib o‘ttiz yilning o‘n to‘qqiz yilini 354 kun, o‘n bir yilini 355 kun qilib hisoblaydilar. Shunda har o‘ttiz yilning 2, 5, 7, 10, 13, 16, 18, 21, 24, 26, 29-yillari kabisa, ya’ni orttirilgan yillar bo‘lib 365 kundan iborat bo‘ladi. Odatda, kabisa yiliin aniklash uchun uni o‘ttizga bo‘lish kerak. Qolgan qoldiq yuqorida sanab o‘tilgan sanalardan biriga to‘g‘ri kelsa shu yil kabisa yili bo‘ladi. Masalan, 1423 yilning qanday yil ekanini tekshirib ko‘rish uchun uni o‘ttizga bo‘lamiz, 1423:30=47 bo‘ladi va o‘n uch qoldiq qoladi. O‘n uch yuqoridagi sanalar ichida mavjud. Demak, 1423 yili kabisa yili ekan.

HIJRIY VA MELODIY YILLARINING BIRINI IKKINCHISIGA AYLANTIRISH USULI

Hijriy yilini melodiyga aylantirish uchun hijriy yilni o‘ttiz uchga (o‘ttiz uch soni hijriy va melodiy yillarining bir-biriga to‘g‘ri kelish davri) bo‘linadi. Chiqqan bo‘linmani yana hijriy yildan ayiriladi. Hosil bo‘lgan ayirma soniga 622 (Muhammad payg‘ambarning Makkdan Madinaga qilgan hijrat yili) qo‘shiladi. Chiqqan natija melodiy yilidir. Masalan, 1425 yilni melodiyga aylantirish uchun quyidagi amallarni bajarish lozim bo‘ladi:

1) 1425:33=43
2) 1425-43=1382
3) 1382+622=2004

Demak, hijriy 1425 yili melodiy 2004 yilga to‘g‘ri kelar ekan.

Melodiy yilni hijriy yilga aylantirish uchun melodiy yilidan 622 ni ayiramiz. Chiqqan ayirmani 32 ga bo‘lamiz. So‘ng har ikki amal natijalari qo‘shiladi:

1) 1873-622=1251
2) 1251:32= 39
3) 1251+39=hijriy 1290.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Bu sana chorizm bosqinchilarining Xiva xonligiga bostirib kirgan yilidir (hijriyda).

Izoh: Bo‘lish paytida qolgan qoldiq o‘n ettidan katta bo‘lsa, uni butunlab bir deb olamiz va hosil bo‘lgan bo‘linmaga qo‘shamiz.

Melodiy yilini hijriy shamsiy yiliga aylantirish uchun melodiy yilidan 622 ni ayirish kerak. Chiqqan natija hijriy shamsiy yilini bildiradi. Masalan:

1998-622=1376

Demak, melodiy 1998 yili 1376 hijriy shamsiy yiliga teng ekan.

Hijriy shamsiy yilini melodiy yiliga aylantirish uchun esa aksincha amal qilinadi.

1367+622=1989 yoki 1382+622=2004

1-topshiriq. 890, 213, 909, 767 yillarini melodiy yiliga aylantiring.

2- topshiriq. 1501, 1850, 1939, 2004 yillarni hijriy yiliga aylantiring. O‘zingizning va oila a’zolaringizning tavallud topgan yillarini hijriy yiliga aylantiring.

HIJRIY - QAMARIY YIL OYLARI

Qo‘lyozma kitoblarning xotima qismiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, ularda nafaqat asarning yozib tugallangan yili, balki qaysi oy va qaysi sanada tamomlanganini ham aniq ko‘rsatilganining guvohi bo‘lamiz. Demak, tarixiy dalillarni aniq, to‘g‘ri anglashimiz uchun hijriy yili oylari nomlari bilan ham yaxshi tanish bo‘lishimiz kerak bo‘ladi. Misol sifatida Alisher Navoiyning «Sab’ai sayyor» dostonining xotimasi ta’rixini keltiramiz:

Garchi ta’rixi erdi sekiz yuz,
Sekson o‘tmish edi, yana to‘quz.
Oyi oning jumodius-soniy,
Panjshanba yozildi unvoni.

Misralardan ma’lum bo‘lishicha, doston hijriy 889 (melodiy 1484) yilning jumadius-soniy oyi, payshanba kuni yozib tugatilgan ekan.

Ko‘rinadiki, hijriy yil hisobi oylarini bilish zamon talabi bilan bog‘liq.

Hijriy qamariy yil oylari o‘n ikki oydan iborat bo‘lib, yigirma to‘qqiz va o‘ttiz kundan tashkil topgan:

Hijriy, qamariy oylarining kirilcha yozilishi	Kuni	حجری قمری ییل آیلاری	№
Muharram	30	محرم	1.
Safar	29	صفر	2.
Rabiul-avval	30	ربیع ال اول	3.
Rabiul-oxir	29	ربیع ال آخر	4.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Jumodiul-avval	30	جمادی ال اول	5.
Jumodiul-oxir	29	جمادی ال آخر	6.
Rajab	30	رجب	7.
Sha’bon	29	شعبان	8.
Ramazon	30	رمزان	9.
Shavvol	29	شوال	10
Zul-qa’da	30	ذوالقعده	11
Zul-hijja	29-30	ذوالحجه	12

HIJRIY - SHAMSIY YIL OYLARI

Hijriy shamsiy yil oylari 622-yilning yigirma birinchi martidan, ya’ni kecha va kunduzning uzunligi barobar bo‘lgan kundan boshlab hisoblanadi. Yil davomiyligi huddi Grigoriy takvimidagi singari 365 yoki 366 kundan iborat bo‘ladi. Bu hisob quyoshning davriyligiga asoslangani uchun oylar doimo yilning ma’lum bir vaqtida keladi:

Oylarning boshlanish sanalari	Kunlar	حجری شمسی ییل آیلاری	№
21 mart – 20 aprel	31	حمل	1.
21 aprel – 21 may	31	سور	2.
22 may – 20 iyun	31	جوزا	3.
21 iyun – 22 iyul	31	سرطان	4.
23 iyul – 22 avgust	31	اسد	5.
23 avgust – 22 sentyabr	31	سنبوله	6.
23 sentyabr – 22 oktyabr	31	میزان	7.
23 oktyabr – 21 noyabr	30	عقرب	8.
22 noyabr – 21 dekabr	30	قوس	9.
22 dekabr – 20 yanvar	30	جدی	10
21 yanvar – 19 fevral	30	دلو	11
20 fevral – 20 mart	29-30	هوت	12

www.ziyouz.com kutubxonasi

Topshiriq: Hijriy qamariy va hijriy shamsiy yili oylarini daftaringizga ko‘chirib yozing, arab imlosida yozilishiga diqqat qiling va yod oling.

MUCHAL YIL HISOBI

Ajdodlarimiz arab istilosiga qadar o‘zlarining yil hisobiga ega bo‘lishgan. Muchal hisobiga asoslangan hisob ana shunday yil hisoblaridan biridir. Bu hisob turi uzoq davrlardan beri turkiy xalqlarda, jumladan, o‘zbek, qozoq, uyg‘ur, xitoy, turkman hamda mo‘g‘ul xalqlari o‘rtasida qo‘llanib yozma manbalarda, hujjatlarda, turli voqealarning sanasini (ta’rixini) aniqlashda, yohud qayd etishda istifoda etib kelingan. Qadimiy qo‘lyozma yodgorliklarning xotimasiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, ularda asarning yozilib tugallangan ta’rixi hijriy yili bilan berilishi barobar muchal hisobida ham ko‘rsatib o‘tilganining guvohi bo‘lamiz:

تمت الكتاب بعون ال ملک الوهاب كاتب كتاب ملا خواجه نياز ابن شباد صوفى خوارزمى فى سنه ١٣٢٥ قوى ييلى ماه رمضان نينک٢٦ چى سى دا اتمام سرحديكا يتتى

Xotimadan ma’lum bo‘lishicha, qo‘lyozma Xorazmda kotib Mulla Xo‘janiyoz ibn Shabad so‘fi Xorazmiy tomonidan hijriy 1325 (melodiy 1907) qo‘y yili ramazon oyning 26-sida ko‘chirib tugatilgan.

Muchal borasidagi dastlabki ma’lumotlar Beruniyning «Osorul-boqiya», Mahmud Qoshg‘ariyning «Devonu lug‘atit-turk» va boshqa manbalar orqali bizgacha etib kelgan. Ulardan ma’lum bo‘lishicha, turklar o‘n ikki yilni o‘n ikki hayvon nomi bilan ataganlar va insonning tug‘ilishi, vafoti, jang tarixlari va boshqa muhim hodisa, voqealarning sodir bo‘lgan yilini aniqlashda ana shu yillarning aylanishiga suyanganlar.

Muchal yili hisobi tartibi:

1. Sichqon. 2. Ud (sigir). 3. Bars (yo‘lbars). 4. Tovushqon (quyon). 5. Nak (timsoh). 6. Yilon (ilon). 7. Yo‘nd (ot). 8. Qo‘y. 9. Bijin (maymun). 10. Taqag‘u (tovuq). 11. It. 12. To‘ng‘iz.

Muchal yili 21 martdan boshlanadi. Kishining qaysi muchal yilida tavallud topganini hisoblab topish uchun uning tug‘ilgan yiliga to‘qqiz raqami qo‘shiladi, hosil bo‘lgan son o‘n ikkiga bo‘linadi, qolgan qoldiq muchal yili hisoblanadi. Masalan, biron kimsa 1980 yili tug‘ilgan bo‘lsa, uning muchal yili quyidagicha aniqlanadi:

1. 1980+9=1989
2. 1989:12=165

Qolgan qoldiq soni 9. Demak, u kishi bijin, ya’ni maymun yilda tug‘ilgan ekan.

Yilning muchalini aniqlashning yana bir usuli mavjud. Buning uchun muchali aniqlamoqchi bo‘lgan yildan to‘rt sonini ayirib, so‘ng o‘n ikkiga bo‘lish lozim. Qolgan qoldiqqa bir raqami qo‘shilsa muchal yili chiqadi. Maslan, 1976 yilning qaysi muchalga to‘g‘ri kelishini aniqlash uchun:

1. 1976-4=1972

www.ziyouz.com kutubxonasi

2. 1972:12=164

4 qoldiq qoladi. Unga bir raqamini qoʻshsak besh boʻladi. Demak, 1976 yilning muchali «nak» - «timsoh» (baliq) ekan.

BURJ

«Burj» soʻzi arab tilidan olingan boʻlib, «yasanmoq», «bezanmoq» degan ma’nolarni anglatadi. Ilmi falakiyotda quyoshning yillik harakati doirasidagi oʻn ikki toʻp yulduz nomini bildiradi. Burj nomlari quyidagilardan iborat:

1. Hamal. 2. Savr. 3. Javzo. 4. Saraton. 5. Asad. 6. Sunbula. 7. Mezon. 8. Aqrab. 9. Qavs. 10. Jadiy. 11. Dalv. 12. Hut.

Etti sayyora – Oy, Utorid, Zuhra, Quyosh, Mirrix, Mushtariy, Zuhallar mana shu burjlarni turli vaqtlarda bosib oʻtadilar. Chunonchi, quyosh bir yil davomida, oy esa bir oy ichida mazkur oʻn ikki burjni bosib oʻtadilar.

Manbalardan ma’lum boʻlishicha, turkiy xalqlardagi oylarning nomlari ham burjlardan olingan. Masalan:

Bahor fasli «burji obiy» deb atalgan va oʻz ichiga hamal (21 martdan), «savr» (21 apreldan), javzo (21 maydan) oylarini olgan.

Yoz fasli – «burji noriy» deb atalib, saraton (21 iyundan), asad (21 iyuldan), sunbula (21 avgustdan) oylaridan iborat boʻlgan.

Kuz fasli – «burji bodiy» deb yuritilgan va oʻz ichiga mezon (21 sentyabrdan), aqrab (21 oktyabrdan), qavs (21 noyabrdan) oylarini olgan.

Qish fasli – «burji hokiy» nomi ostida jadiy (21 dekabrdan), dalv (21 yanvardan), hut (21 fevraldan) oylarini oʻzida mujassam qilgan.

Burjlardan qoʻlyozma asarlarning yozib tugallangan muddatini belgilashda, davlat ahamiyatiga ega boʻlgan muhim hujjatlarning bitilgan yoki tasdiqlangan sanasini, hamda biron muhim hodisa yoxud voqealarning sodir boʻlgan aniq vaqtini belgilashda istifoda etilgan. Shuningdek, badiiy adabiyotda ham burjlarning harakati yoki tavsifidan obrazli tasvir yaratishda muvaffaqiyat bilan foydalanilgan. Misol tariqasida Alisher Navoiyning «Sadi Iskandariy» dostonining muqaddimasini keltirish mumkin. Muqaddima tarkibidagi mavjud na’tda Muhammad paygʻambarning oʻz argʻumogʻi – buroqi bilan ma’naviy olamga qilgan sayohati tasvirlanadi. Uning samoviy safari osmoni falakning sakkiz charxi falagi, ya’ni sakkizta yulduz toʻplami va burjlar orqali oʻtadi. Navoiyning yuksak mahorati shundaki, u ana shu sayohat orqali koinot goʻzalliklari, yulduzlar turkumi, burjlar, ularning xususiyatlari, holatlarinin haqqoniy tasvirini ham yaratib oʻquvchining koʻz oldida jonli manzara chizadi. Eng muhimi u oʻz kitobxonini koinot sirlariga oshno qiladi.

Navoiy paygʻambar qadami tekkan har bir falak yoki burjni tasvirlar ekan, ularning masnadnishin «hokim»[1] lari sifatlariga hayotiy jonli koʻrinishlardan

---

[1] Qadimgi astronomiyada sayyoralarning (Moh, Utorid, Zuhra, Shams, Mirrix, Mushtariy, Zuhal) oʻrniga qarab, osmon etti qismdan iborat, deb ta’riflanadi va har bir sayyora bir osmonning hokimi, deb ataladi.

www.ziyouz.com kutubxonasi

chizgilar beradi. Inson hayotiga xos ayrim koʻrinishlarni ularning harakatlariga moslab goʻzal badiiy tasvirlar yaratadi.

Chunonchi, Muhammad paygʻambarning buroqi ikkinchi falakka qadam qoʻyishi bilan, Utoridning siyohdonu qalami sinadi. Bu maktab koʻrmaganlar (yulduzlar turkumi)ning mashgʻuloti tezlik bilan ilm oʻrganishdan iborat boʻlib qoladi. (Ikkinchi planeta hisoblanmish Utorid sayyorasi afsonalarga asoslanib adabiyotimizda «falak kotibi» yoxud «shoirlar homiysi» deb atalgan). Yoki uchinchi falak sohibasi Zuhra Muhammad paygʻambarni koʻrgach, aytayotgan qoʻshigʻini bas qilib, chalayotgan udini tezlik bilan chodiriga yashiradi va oʻrnidan turib yoʻl boʻshatadi. (Qadimgi shoirlar «Zuhra» - «Choʻlpon» yulduzini «osmon cholgʻuchisi», «sozanda»si deb ataganlar).

Muhammad paygʻambarimiz shu tariqa har bir sayyorani bosib oʻtgach, uning safar yoʻli endi oʻn ikki burj orqali oʻtadi: «Hamal» Muhammadek mehribon kishini topgach, Muso (paygʻambar) singari choʻpondan voz kechdi. Osmoni falak esa xudi juvozkash Xoʻkiz (savr) singari unga fidoyilik bilan atrofida aylanar edi. «Javzo» («egizaklar», «dupaykar» deb ham yuritiladi) ham uning xizmatiga bel bogʻlashib, duosiga qoʻl ochib turardi. Falakdagi «boshoq» donalari jilvalanuvchi gavharni eslatar, gavhar ham emas, yonib, porlab nur sochayotgan yorugʻ yulduzlar singari edi. Uning oyoq tomonida «Mezon» joylashgan boʻlib, oʻz ishini adolat bilan yuritar edi. «Dalv» esa yoʻl ustiga qoʻyilgan katta xumlarni suv bilan toʻldirish ila ovora, suvi tugasa oʻrniga inju sochish niyatida aylanar edi. Sakkiz falak va burjlarni osonlik bilan bosib oʻtgan Muhammad oʻz argʻumoni bilan osmonning eng yuksak - toʻqqizinchi qavati Arshi a’loga kirib boradi. Ma’naviy safar uning Haq bilan uchrashuvi va undan gunohkor bandalarining gunohini oʻtishi hamda osoyishtaligini ta’minlashni soʻrab olish bilan yakunlanadi.

Koʻrinadiki, Navoiy bu hayratomuz safar tasviri orqali kitobxonni yoʻl-yoʻlakay osmon jismlarining holati, haqiqat sirlari, sakkiz sayyora va oʻn ikki burj bilan tanishtira boradi. Shu bilan birga, ular tasavvurini oʻrta asr astronomik bilimlari bilan boyitishdek oliyjanob maqsadni ham amalga oshira borgan.

Adabiyotimizda «Quyosh Asad burjida» degan gap ham bor. Ma’lumki, asad (iyul-avgust) yilning juda issiq davriga toʻgʻri keladi. "Sher ustida quyosh chiqishi" (Sherdor madrasasi) tasviri shunga ishora boʻlib, u shon-shavkatni, qudratni bildiradi. Bu Ibn Sinoning hayot yoʻliga ishoradir. Ya’ni u ilmli boʻlib bu yoʻlda baxt topdi, qiyinchiliklarga ham duchor boʻldi. Oxir oqibat ularni bilim kuchi, ilm qudrati bilan engib shon-shavkatga burkandi.

1- topshiriq. Muchal yili va burj nomlarini arab alifbosida daftaringizga koʻchirib yozing va yod oling.

2- topshiriq. Oʻzingiz va oila a’zolaringizning muchal yillarini va qaysi burjda tavallud topganliklarini hisoblab aniqlang va daftaringizga koʻchirib yozing.

3- topshiriq. Mazkur xotimani kirill yozuviga oʻgiring va hijriy yilini melodiy yiliga aylantiring.

www.ziyouz.com kutubxonasi

تمت الکتاب بعون ال ملک الوهاب سنه ۱۲٦٤ برس ییلی شعبان.

4- topshiriq. Sha’bon oyi hijriy qamariy yil hisobining nechanchi oyi hisoblanadi?

HARFIY SAN’ATLAR
TA’RIX

Ta’rix biron muhim voqea hodisaning sodir bo‘lgan vaqtini aniq ifodalaydigan maxsus nazmiy asar bo‘lib, qofiyalanish va hajm jihatidan qat’iy bir qoidaga ega emas. Shu sabab u masnaviy, qasida, g‘azal va boshqa janrlarda ham yozilishi mumkin.

Ta’rixlar asosan qo‘lyozma yodgorliklarning yozilishi, xotima topishi, nusxalar ko‘chirilib tugallanishi, hukmdorlarning taxtga o‘tirishi yoki chetlatilishi, harbiy yurishlar vaqtidagi g‘alaba yoxud mag‘lubiyat, madrasa, masjid, yirik inshoatlarining qurilishi, ta’mirlanishi, tabiat hodisalarining sodir bo‘lishi bilan bog‘liq voqealar munosabati bilan bitilgan.

Ta’rix janri ba’zi xususiyati bilan muammoga o‘xshab ketadi. Muammoda biron nom yashirib berilsa, ta’rixda biron raqam, sana yashiringan bo‘ladi. Raqamlarni she’rga kiritish vazn nuktai nazaridan qiyin bo‘lgani sabab, shoirlar abjad hisobiga murojaat qildilar. Ya’ni ro‘y bergan voqea sanasini harflar orqali ifodalash usulini qo‘llab ta’rixlar yaratdilar.

Ta’rixlar ikki qismga bo‘linadi:

1. Ta’rixi suvariy (suvariy – san’at so‘zining ko‘pligi)
2. Ta’rixi ma’naviy.

Ta’rixi suvariyda ta’rix moddasi uning yozilishi shaklidanoq anglashilib turadi:

راقم فقیر سعید نیاز ولد محمد یعقوب قولیدا ۱۲۳٤
هجری ذوالحجه آیی نینک ۲۱ چی کونیدا اختتام سرحدی غه یتوشدی.

Qo‘lyozma xotimasidan anglashilishicha asar 1224 (1809) yili zulhijja oyining 12-kunida yozib tugatilgan.

Mana bu ta’rix ham ta’rixi suvariyning go‘zal namunasi hisoblanadi:

تاریخقه سیکیز یوز داغی اون ایردی و قدر اخشامی بیر
آی توغولدی دنیاداکیم مملکتدا خان ایرور.

Mazkur ta’rix shoir Sakkokiy tomonidan Temurning nabirasi Xalil Sultonga bag‘ishlab bitilgan bo‘lib, uning mazmunidan mahzoda hijriy 810 yili tavallud topgani anglashiladi.

Alisher Navoiyning «Nazm ul-javohir» nomli didaktik va axloqiy mavzulardagi ruboiylardan tarkib topgan asari muqaddimasida shoir asarning yaratilish sababi, yozilgan yili va maqsadi haqida fikr yuritadi. Undan ma’lum bo‘lishicha, Alisher Navoiy keng ko‘lamdagi badiiy namunalarini o‘qib, qur’oni

www.ziyouz.com kutubxonasi

karimni mutolaa qilib yurgan vaqtlarda forsiy tilda she’rga solingan Hazrat Alining so‘zlari uning ko‘ngliga jo bo‘lib qolgan. Ularni turkiy tilda ham she’rga solish Navoiyning niyatlaridan biri bo‘lgan. Lekin shoirning e’tirof etishicha, bunga imkon va vaqt topolmagan. Ammo shu payt Hirot adabiy hayotida ajoyib bir asar maydonga keladi. Bu Husayn Boyqaroning «Risola»si edi.

Navoiy bu asar yozilgan yil ta’rixini «fayz» so‘zi orqali beradi. Abjad hisobida bu so‘zdagi harflar yig‘indisidan 890 (1485) yil chiqadi.

Ta’rixi ma’naviyda so‘zning ma’nosi mavzuga tamoman munosib tushadi va ta’rix moddasi abjad hisobida chiqadi.

Abdurahmon Jomiy vafotiga bag‘ishlab Xusomiy Qalandariy tomnidan yozilgan mana bu ta’rixning ta’rix moddasi «ash’ori dilfireb» iborasidan abjad hisobi usulida chiqariladi:

رفت از جهان و ماند میان سخنوران
تاریخ فوت خیشتن عشعار دلفریب.

Ya’ni, o‘zi (Jomiy) jahondan ketgan bo‘lsada, nuktadonlar orasida o‘zining «dilfireb ash’or»ini vafotiga ta’rix qilib qoldirib ketdi. عشعار دلفریب ning abjad hisobi 898 ga teng.

Ba’zan ta’rix moddasi chiqadigan so‘z jumlalar orasiga qistirib o‘tilishi ham mumkin. Masalan, Hasanxo‘ja Nisoriy o‘zining «Muzakkiri ahbob» tazkirasida Jomiy haqida ma’lumot berar ekan «Umr yoshlari گاس (kos)ga etganda» degan jumlani qo‘llaydiki, bunda كاس so‘zining abjad hisobi 81 ni tashkil qiladi va u shoirning vafot etgan vaqtidagi yoshini bildiradi. («Muzakkiri ahbob» 41-bet).

Mana bu ta’rix Ubaydulaxxon davrida Buxoroda barpo qilingan oliy imoratlardan biri Mir Arab madrasasining qurib bitkazilishi munosabati bilan shoir Aziziy tomonidan aytilgan bo‘lib, ta’rixi ma’naviyning eng go‘zal ko‘rinishlariga misoldir:

میر عرب فخر عجم آن که ساخت
مدرسه عالی بو العجب
بو العب این استکه تاریخ او
مدرسه عالی میر عرب

She’rning ta’rix moddasi مدرسه عالی میر عرب iborasi harflari yig‘indisidan chiqadi, ya’ni 942 (milodiy 1536).

Ta’rixnavislik XVIII-XIX asrlarda rivojlanishning yuqori nuqtasiga ko‘tarildi. Natijada ta’rixlar nuqtali va nuqtasiz harflarning yig‘indisidan – jamidan ham yaratila boshlandi. Sodir bo‘lgan voqeaning ta’rix moddasi nuqtasiz harflardan olingan bo‘lsa, bu hol muammo ilmida «muhmal», nuqtali harflardan olingan ta’rix moddasi

www.ziyouz.com kutubxonasi

esa «mujavhar» deb atalgan. Ta’rixning bu usulida nuqtali va nuqtasiz harflar alohida yig‘iladi va birlashtiriladi, so‘ng ularning harfiy raqamlari aniqlanadiki, bu she’rning ta’rix moddasi bo‘ladi. Bunda yig‘ilgan harflar ba’zan ma’no anglatmasligi ham mumkin, lekin ko‘zda tutilgan sanani aniq ifodalashi jihatidan ahamiyatlidir.

Bu davrlarda she’rda arab harflari nomlarini keltirish orqali ham ta’rixning ajoyib namunalari yaratildi:

ضاد (ض) ایدی تاریخ تقی حا (ح) و دال (د)
مدتی هجرتدین اوتوب ماه و سال.

Baytda keltirilgan ض ح د harflarining abjad hisobidagi raqamlarini oladigan bo‘lsak ض – 800 ga, ح – 8 ga, د – 4 ga teng bo‘ladi va ular yig‘indisi 812 ni tashkil qiladi. Bu Durbekning «Yusuf va Zulayho» dostonining yaratilgan yilidir. Melodiy yili bilan 1409 yilni anglatadi.

Ta’rix aytish san’atining o‘ziga xos qat’iy qonun-qoidalari mavjud. Unga ko‘ra ta’rix moddasi yashiringan so‘z yoki iboradagi raqamlar topilishi lozim bo‘lgan sanadan ortiq bo‘lsa «isqot» usulidan foydalanib uni kamaytiriladi, aksincha orttirish lozim bo‘lsa «idhol» usuliga murojaat qilinadi.

Xullas ta’rixlar o‘z vaqtida juda muhim ahamiyat kasb etgan. Ular o‘quvchini o‘ylashga, fikrlashga undagan, tafakkuri doirasini kengaytirishga xizmat qilgan. Bizgacha Navoiy, Ogahiy, Munis, Komil va boshqa shoirlarning ko‘plab ta’rixlari etib kelgan. Ta’rix janri qo‘lyozma bayozlar tarkibida ayniqsa ko‘p uchraydi. Chunonchi, O‘zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondida №1380 hujjat raqami ostida saqlanayotgan bayoz tarkibida Miriyning 6 ta; №7521 – bayozda Muqimiyning 2 ta, № 4179 – bayozda Nodimning 9 ta o‘zbek tilidagi, 23 ta fors tilidagi ta’rixlari mavjud.

Ta’rix san’ati adabiyotimizda bir qator janrlarning shakllanishiga zamin bo‘ldi.

1-topshiriq. Quyidagi ta’rixlarni o‘qing, daftaringizga ko‘chirib yozing va ularning sanasini aniqlashga harakat qiling. O‘zingiz bilgan, eshitgan ta’rixlardan misollar keltiring:

بیر آه تارتیب ایتتینک فوتیغا خسته محیی
دیدینگکه واصل حق جنت مآب ثاقب.

Yordamchi holatlar: Ta’rix moddasi tagiga chizilgan so‘zlarning abjad hisobidan chiqadi (1334). Isqot amaliga ko‘ra «آه»ning qiymatini ayirsak, 1328 qoladi. Bu sanani melodiy yiliga aylantiring.

Mana bu ta’rix bir bino ta’miri munosabati bilan shoir Muqimiy tomonidan aytilgan. Ta’rix moddasi tagiga chizilgan so‘zdan chiqadi.

کوروب اوشبو فرح افضا بنانی
مقیمی سوردی عقلدین نهانی

www.ziyouz.com kutubxonasi

دیدی از روی لطف آهسته ناگاه

خرد تاریخینه تعمیر ثانی.

Quyidagi ta’rix Shaybonixon tomonidan Najmiddin Kubro vafotiga bag‘ishlab aytilgan bo‘lib, ta’rix moddasi tagiga chizilgan so‘zlardan chiqadi (1221).

آنینک تاریخیدور شاه شهدا

ینه بیر الف بیرلا بولور ادا

Tubandagi ta’rix Sirojiddin Xondayliqiy tomonidan Xislatning «Armug‘oni Xislat» bayozining yozib tugallangani (1911) va chop etilgani (1921) munosabati bilan aytilgan.

سورادیم عقلدین انگا تاریخ

دیدی بو دلکشا بیاضنی اوقو

Ibn Sinoning tavalludi, ilmga kamol baxsh etishi va vafoti sanalarini ifodalovchi manna bu to‘rtlik ta’rix janrining eng yaxshi namunalaridan biri hisoblanadi:

حجت الحق ابو علی سینا

در شجع آمد از عدم با وجود

در شصا ضبط کرد جمله علوم

در تکز کرد این جهان پدرود

Ma’nosi: Haqiqat hujjati bo‘lgan Abu Ali Ibn Sino شجح - «shaja’»da yo‘qlikdan borliqqa keldi (tug‘ildi), شصا – «shaso»da barcha ilmlarni bilib oldi, تکز – «takaz»da bu jahonni tark qilib ketdi.

شجح شصا تکز so‘zlarining abjad hisobini chiqaring.

MUAMMO

Muammo arab tilidagi اعما - «a’mo» so‘zidan olingan bo‘lib, «ko‘r qilingan», «yashiringan» degan ma’nolarni anglatadi. U she’riy janr sifatida o‘zining qat’iy qoidalariga ega bo‘lib, asosan bir, ikki baytdan iborat bo‘lgan tugal ma’noli she’rdir. Muammoda biron nom (asosan kishi nomi) harflar orasiga yashiringan bo‘ladi va u sarlavhada aniq ko‘rsatiladi. Shu bilan birga she’rda uning echimi bilan bog‘liq bo‘lgan turli imo-ishoralar ham beriladi. O‘quvchi muammoni mavjud maxsus qoidalar aosida tahlil qiladi va echimini topadi. Muammoning echimi arab harflarining yozilish holatiga asoslanadi. Uning echimida birinchi navbatda mantiqdan kelib chiqiladi. Buning uchun ma’nodosh va shakldosh so‘zlarni aniqlash, bir tildagi so‘zning boshqa tildagi ma’nosini topish, badiiy san’at ilmiga murojaat

www.ziyouz.com kutubxonasi

qilib, arab alifbosidagi harflarning shakli, ramziyligiga e'tiborni qaratish, muammo qilingan so'zlardagi harflar o'rnini almashtirish, yil hisobi, burj va abjad hisobidan foydalanish lozim bo'ladi. Shu bilan birga o'quvchidan ishorat qilib o'tilgan harflarni aniqlab ularni o'z o'rniga tartib bilan to'g'ri qo'yish va ulash ham talab qilinadi. Ana shundagina muammo jumbog'i to'g'ri echiladi.

Adabiyotimizda XIV-XV asrlar muammo janrining gurkiragan davri sifatida qayd etiladi. Lekin muammoning dastlabki namunalari qachon va qaerda paydo bo'lgani masalasiga hali ham aniqlik kiritilganicha yo'q. «Islom entsiklopediya»sidagi ma'lumotga ko'ra, arablar mazkur janrning ilk ijodkorini mashhur aruzshunos Xalil ibn Ahmad deb biladilar. Ajam olimlari esa dastlabki ijodkorni Ali Ibn Abu Tolib deb faraz qiladilar.

O'zbek adabiyotida ham XV asrning I yarimlariga qadar, shoirlarning muammo janrida ijod qilganliklari noma'lum, ammo adabiyotimizda muammo janrining ilgaridan, ya'ni Navoiyga qadar ham mavjud bo'lganiga ishora qiluvchi misralar mavjud, deb yozadi shu davrlar tadqiqotchisi E.Rustamov va Lutfiyning quyidagi baytini misol tariqasida keltiradi:

زهی نازکلار معما اصطلاحین توزگالی
آغزیتیک مشکل کشا هرگز معما بولمادی.

Lekin Navoiy davrida muammonavislik juda tez sur'atlar bilan rivojlandi. Navoiyning «Devoni Foniy» asari tarkibiga shoirning besh yuzga yaqin fors-tojik tilidagi muammosining kiritilishi bu davrda muammonavislikning kamolot bosqichiga ko'tarilganini isbotlaydi. Navoiy o'zbek tilida ham muammo janrining ko'plab ajoyib namunalarini yaratdi. Ular shoirning turli asarlari tarkibidan keng o'rin olgan. Shoirning mana bu mashhur muammosi mazkur janrning eng yaxshi namunasi hisoblanadi:

بو گلشن ایچرا یوقتور بقا گلیگا ثبات
عجب سعادت ایرور قالسا یخشیلیک بیرلا آت.

Baytda «سعادت» dan «ات» chiqarish kerakligiga ishora qilinmoqda. Shunda سعد qoladi va u «yaxshilik», «baxt» ma'nolarini beradi. Dunyoda hech narsa boqiy emas, hamma narsa o'tkinchi, shunday ekan chiroyli amallar bajarib yaxshi ot qoldirishga urinish lozimligini uqdirmoqda shoir.

Navoiy qalamiga mansub mana bu muammo Hasan ismiga aytilgan bo'lib, muammoni echish shartiga ko'ra «احسنت» so'zidan «ات»ni chiqarish lozim. Shunda qolgan harflardan حسن ismi hosil bo'ladi:

خلقینگنی راست قیلغیل هر ساریغاکه بارسانک
احسنت دیر باری ایل گر یخشی آت چیقارسانک.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Muammo nasrda ham yaratilishi mumkin. Navoiy asarlari sarlavhalarining aksari muammo janri asosiga qurilgan. «Hayratul-abror» dostonining o‘n birinchi maqolotida ana shu holni kuzatish mumkin. Unda «ilm»ning jahl-nodonlik qorong‘uligini yorituvchi quyosh, oy va yorug‘ kun ekani muammo yo‘li bilan anglatilgan:

«علم» - «ilm» sipehrining baland axtarligidakim, jahl tunini yorutmoq uchun ayni (ع) quyoshdin, lomi (ل) oydin va mimi (م) kunduzdin nishona aytur».

Mazkur muammo muammo aytish qoidalaridan «tasmiya», «hisob» va «talmeh» usulidan istifoda etish orqali echiladi. علم so‘zidagi ع quyoshga (arab tilida quyoshning «ayn» deb ham atalishiga ishora), ل – oy (abjad hisobida 30 ga teng), م – kunduz (arab tilida يوم kunduz)ni anglatadi. Bu harflar jam bo‘lib, علم so‘zini tashkil qiladi.

Navoiyning mana bu muammosi esa badiiy san’atlardan «tashbeh» asosiga qurilgan:

یوزینگ کیم قطره حی سیراب قیلمیش
گلیدورکیم سو ایچگاندین آچیلمیش.

Bayt mazmuniga e’tibor qilinadigan bo‘lsa, unda go‘zal mahbubaning terlagan yuzi suvni to‘yib ichgan gulning ochilishiga tashbeh qilinayapti. Misralarni muammo usullari bo‘yicha sharx qiladigan bo‘lsak, quyidagi holat yuzaga chiqadi. Ma’lumki, arab tilida suv «ما» deb ataladi. Agar, «گل» ana shu «ما»ni to‘yib ichsa, boshqacha qilib aytganda گل ning orasiga «ما» kirsa gul ochiladi, ya’ni کمال ismi hosil bo‘ladi, demoqchi shoir.

Muammo janr sifatida XV asrda o‘rtalarida taraqqiyotning yanada yuqori nuqtasiga ko‘tarildi. Natijada ilm toliblari, shoir va ulamolar uchun muammo aytish va uning echimini topish katta sinov, imtihonga aylandi. Muammonavislik fan sifatida maktab va madrasalarda mahsus o‘qitila boshlandi. Man’balardan ma’lum bo‘lishicha, Navoiy e’tiborini qozonish va uning suhbatidan bahramand bo‘lishga ishtiyoqmand bo‘lganlar muammo aytish va echishning qonun qoidalaridan yaxshi xabardor bo‘lishlari, chiroyli va mazmunli muammo ayta bilishlari talab qilingan. Bu yo‘l bilan ularning fikrlsh doirasi, mahorati darajasi belgilangan.

Muammo janrining keng taraqqiysi uning nazariyasi bilan bog‘liq asarlarning yuzaga kelishini ta’minladi. Dastlabki asar Sharofiddin Ali Yazdiyning qalamiga mansub bo‘lib, «Hulali mutarraz dar fanni muammo va lug‘z» deb ataladi. Bu asarning yaratilishi muammo aytish va echishning qonun-qoidalari, usullari, shartlari borasida baxs etuvchi ko‘plab qator nazariy risolalarning yaratilishiga sabab bo‘ldi. Buyuk fors-tojik shoiri Abdurahmon Jomiyning «Hulyatul-hulal», «Risolai muammoi mutavassit», «Risolai muammoi sag‘ir» va boshqa asarlari shular jumlasidandir.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Alisher Navoiy mazkur asarlarni katta diqqat va hurmat bilan o‘qigan, o‘zining ijodida ulardan keng bahramand bo‘lgan. Lekin ilm toliblarining ulardan istifoda etishlarida biroz qiyinchiliklar ham yo‘q emasligini alohida ta’kidlaydi. Bu qiyinchiliklarni muammo qoidalarining tartib bilan bayon qilinmaganligida deb biladi. Ya’ni «Muammoning biron qoidasiga keltirilgan misol hali o‘quvchi xabardor bo‘lmagan qoidaga ham tegishli bo‘ladi». Ana shularni nazarda tutib ustozi Jomiy bilan maslahatlashgan holda «muammo» janrining nazariy asoslarini ilmiy jihatdan belgilab beruvchi «Risolai mufradot» asarini yaratadi. Jomiy risolani o‘qib chiqib juda yuqori baho beradi va o‘g‘liga uni maxsus qo‘llanma sifatida tavsiya qiladi.

«Risolai mufradot»da muammo janrining ichki qoidalari sodda va tushunarli qilib bayon qilingan. Har bir qoida mazmunini yorqin ifodalovchi muammolardan misollar keltirilib fikr isbotlangan.

Asar katta uch bo‘limga bo‘lingan, bo‘limlar o‘z navbatida yana bir necha bo‘laklarga bo‘linadi:

I. A’moli tasxili, ya’ni osonlashtirilgan amallar.

Bu qism o‘z navbatida yana to‘rt qismga bo‘linadi:

1. Intiqod – saralash, ya’ni muammo qoidalaridagi mahsus ishoratga muvofiq so‘z yoki harflarni tanlash.

2. Tahlil – hal qilish, ya’ni she’rning ma’nosiga e’tiborni qaratish, tahlil qilish.

3. Tarkib – biriktirish, ya’ni she’rdagi muammoni ifodalayotgan so‘z yoki harflarni yig‘ish.

4. Tabdil – o‘zgartirish, ya’ni muammo yashirigan so‘zlarni yoxud harflar o‘rnini almashtirish.

Demak, tasxil amaliga ko‘ra, avvalo she’rdagi ishoraga e’tibor qaratilib u asosida muammo qilinayotgan so‘z yoki harflar saralab olinadi, so‘ng misralardagi so‘zlar ma’nosi tahlil qilinib, muammo yashiringan so‘z va harflar yig‘iladi, lozim bo‘lgan taqdirda esa muammo yashiringan so‘z yoxud harflar o‘rni almashtiriladi.

II. A’moli tahsili, ya’ni hosil qilish amallari.

Bu bo‘lim yana sakkiz qismga bo‘linadi:

1. Tansis va taxsis. Bu «oshkor qilish» degan ma’noni bildiradi. Ya’ni bir narsani boshqa bir narsaga maxsuslash, moslash kerak bo‘ladi.

2. Tasmiya – nomlash. Bu qoidaga muvofiq muammo echimida harflar nomini qo‘llash, atash lozim bo‘ladi.

3.Talmeh – ishora qilish. Mumtoz adabiyotdagi ma’naviy san’atlardan biri bo‘lib, adabiyotdagi yoki xalq og‘zaki ijodida bo‘lgan hodisalar, asar qahramonlari nomlariga ishora qilish demak.

4. Ishtirok – sheriklik, birgalashish, qo‘shilish demak.

5. Kinoyat – yashirin kinoya, qochirimlarga ishora.

6. Tashif – xato qilish, o‘zgartirish. Bu amal harf san’ati bilan bog‘liq bo‘lib, yozuvda «xato» qilish degan ma’noni anglatadi, ya’ni muammo qilinayotgan so‘zni topish uchun harflar o‘rnini o‘zgartirishga ishora demak.

7. Istiora va tashbeh – juftlashtirish, ya’ni predmet, hodisa va voqealarni ijodiy juftlashtirish orqali ular orasidagi o‘xshashlikka ishora qilishdir.

www.ziyouz.com kutubxonasi

8. Hisob – muammo qilinayotgan so‘z yoxud ibora tarkibidagi harflarning raqamiy tengligini abjad yo‘li bilan hisoblashga ishora.

III. A’moli takmili – ya’ni mukammallashtirish amallari. Bu bo‘lim ham uch qismga bo‘linadi:

1. Ta’lif – ulash, ya’ni aniqlangan harflarni birlashtirib kelishimli qilish, ma’no chiqadigan qilib to‘g‘rilash.

2. Isqot – soqit qilish, ya’ni muammo qilinayotgan so‘z yoxud iboradagi ortiqcha harflarni yo‘q qilish, olib tashlash demak.

3. Qalb – teskariga aylantirish, ya’ni hosil qilingan, aniqlangan muammo so‘zini odatdagidek o‘ngdan chapga emas, chapdan o‘ngga qarab o‘qishga ishora.

Ko‘rinadiki, muammo echimining o‘z qonun-qoidalari, ko‘plab usullari mavjud. Navoiy muammo qoidalarini bayon qilishda tadrijiylikka qat’iy amal qilgan. Avvalo – «tashil» soddalashtirilgan, so‘ng «tahsil» - muammoni hosil qilish usullari va «takmil» muammoni hosil qilishning mukammallashtirilgan amallarini tartib bilan bayon qilib bergan. Muammo qoidalarining soddalashtirilgan va tartibli bayoni bo‘lmish ushbu nazariy asar yosh ijodkorlar, tolibi ilmlar va muammonavislar uchun o‘z davrida muhim dasturul amal bo‘lib xizmat qilgan.

Navoiyning o‘zbek tilida yaratgan muammolari borasida shuni aytish joizki, ularda shoir muammo qoidalaridan «taxlil» va «tarkib» (she’riy ma’no va muammolik ma’nolariga ishora qilish); «tarodif» va «ishtirok» (bir so‘zni ko‘p ma’noda va bir necha so‘zni bir ma’noda qo‘llash); «istiora» va «tashbeh» (bir narsani aytib ikkinchisini ko‘zda tutish); «talmeh» (mashhur mavzu’ va asar qahramonlari nomlariga ishora); «tashif» (harf san’atiga ishora); «tasmiya» (harf nomlarini keltirish) va boshqa amallardan juda o‘rinli va unumli foydalangani ko‘zga tashlanadi. Uning «G‘arib» ismiga aytilgan mana bu muammosi «tahlil va tarkib», «intihoq», «tabdil», «tashif», «isqot» va «abjad» hisobi amallariga asoslangan.

Chok bag‘rim tarafin aylading ikki parkand,
Birini tashlabon oxir, birini etting payvand.

Bayt ma’nosi: Chokli bag‘rimni ikkiga ayirding, uning birisini tashlab, ikkinchisini payvand etting.

Baytda muammoning echimi «bag‘rim» so‘zi bilan bog‘liqligiga ishora mavjud. Ya’ni «bag‘rim» بغريم so‘zining bosh va oxirgi harflarini isqot qilsak غرى qoladi. Baytdagi «ikki» sonining harfiy ifodasi «ب»dir. Ana shu «ب»ni hosil bo‘lgan so‘zga «payvand» qilsak غريب ismi hosil bo‘ladi.

Navoiyning «Hayratul-abror» dostonining sakkizinchi maqoloti sarlavhasida ham «tashbeh» va «hisob» usuli amali asosida «vafo» so‘zi muammo qilinganki, uning echimi mavjud ramz va ishoratlar mohiyatining mazmunini tushunib etish va aniqlash bilan bevosita bog‘liq. Shoir o‘z zamonida «vafo» kabi ulug‘ ne’matning tobora yo‘qlikka yuz tutib, vafodor kishilarning noyob bo‘lib topilmas darajada ekanini kuyunib yozadi. «Vafo bobidakim, «و - vov»i semurg‘ « س - sin»ining

www.ziyouz.com kutubxonasi

dahyakidek nihondur va «ف - fo»si Qof tog‘i ostidagi «ف»dek ayon va «ا - alif»i «كميا - kimyo» tubidagi «alif» nishonasi va nuqtasi «mehri giyoh bo‘tasining dona»si. Bas, bularni tama’ qilg‘on kishining ishi suv sathida yugurmak bo‘lg‘ay va qora erda kema surmak.

Bu imo-ishoralardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, vafo وفا ning و harfi «simurg‘» سيمرغ so‘zidagi س ning dahyaki, ya’ni o‘ndan biri (س harfining raqamiy tengligi oltmish bo‘lib, uning o‘ndan biri olti hisoblanadi, vov – و harfi ham oltiga teng. Semurg‘ nomi boru o‘zi yo‘q afsonaviy qush). ف – قاف so‘zining oxirgi harfi (Bu ham afsonaviy tog‘ bo‘lib, faqat nomi mavjud, o‘zi yo‘q). «Vafo» so‘zining alifi كميا so‘zining ostidagi alif bo‘lib, u ham kamyob. Fe – ف harfining nuqtasi esa «mehrigiyoh daraxtining dona»si. Demak, mehrigiyoh daraxti ham yo‘q narsa. Shunday ekan, ularni axtarmak, yo‘q narsani qidirib vaqtni zoe’ ketkazmak bilan barobar, demoqchi shoir.

Navoiy ana shunday ramziy ishoralar orqali o‘z zamonida yo‘qolib borayotgan «vafo» so‘ziga tavsif beradi va uni semurg‘, qof tog‘i, mehrigiyoh kabi nomi boru o‘zi yo‘q bo‘lgan mubhamlarga tenglashtiradi.

Muammo qoidalarining «taxlil», «tarkib», «talmeh», «tashif» kabi usullaridan istifoda etib yaratilgan muammolar Navoiyning «Farhod va Shirin» dostonida ham uchraydi. Doston qahramoni Farhod ismini muammo yo‘li bilan ikki xil izohlash mumkin ekanini taniqli adabiyotshunos olim N.M.Mallaev aytib o‘tgan edi.

جماليدين كورونگاچ فر شاهى
بو فردين يارودى مه تا بماهى
قويوب يوز همت و اقبال و دولت
همول فر سايه سيدين تاپتى زينت.

Misralardagi فرشاهى dan فر ni va همت اقبال دولب so‘zlaridan bosh harflarni olib, ularni birlashtirsak, ya’ni, «isqot» va «ta’lif» amallariga asoslansak فرهاد ismi hosil bo‘ladi.

Huddi shu usul quyidagi baytda ham qo‘llangan:

فراق و رشک و هجرو آه ايله درد
بيرار خرف ابتداديدين ايلابان فرد.

Ya’ni, birinchi misra tarkibidagi فراق رشک هجر آه درد so‘zlarining bosh harflari yig‘indisidan فرهاد ismi hosil bo‘ladi.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Alisher Navoiyning ellik ikkita o‘zbek tilidagi muammosi uning «Navodirush shabob» devoni tarkibiga kiritilgan. «Hilol» nomiga aytilgan muammo shularning biridir.

کونکلوم حلاک بولدی چو عشقینکنی باشلادی
آخر باشیدا هر نیکیم بار ایردی تاشلادی.

Muammoning echimi uchun diqqatni کونکول va خلاک so‘zlariga qaratish lozim. کونکول dan ل chiqarilsa, u xalok bo‘ladi, ya’ni کونک qoladi. خلاک so‘zining «oxir boshidagi har nekim bor erdi, tashladi» misrasi ishorasiga ko‘ra «ک» ni olib tashlasak, حلا qoladi. Avval chiqarib olingan «ل» ni حلا ga ulansa, حلال nomi hosil bo‘ladi. (Muammoning echimi qoidalarga ko‘ra muammo qilinayotgan so‘zdagi harakatlar o‘rnini almashtirish mumkin).

«Bobur» ismiga aytilgan mana bu muammoning echimida esa muammo qoidalaridan «hisob», «isqot», «tabdil» va «ta’lif» usullariga amal qilish talab qilinadi:

ایشیگینگ آستانیغا قویوبان ایکی یوزومنی
اوپای گاهی تواظع بیرلا سورتای گاه کوزومنی.

Muammo qilinayotgan nomni topish uchun avvalo, «tabdil» amaliga asoslanib ایشیک so‘zini uning arabiysiga, ya’ni باب so‘ziga almashtiriladi va «isqot» usuli asosida uning «ب»sini tashlab با si olinadi. Hisob amaliga ko‘ra ایکی raqamining harfiy ifodasi «ب» ایکی یوز niki esa «ر» harflaridir. Harflarni «ta’lif» amali asosida ulab yozsak بابر nomi hosil bo‘ladi.

Quyidagi muammo esa muammo aytish qoidalaridan «tasmiya» usuliga asoslangan:

(ا) الف توغری بولگانی اوچون جاندا یشایدی
(و) واو ایکری بولگانی اوچون خوندا یشایدی.

Baytda «jon» va «xun» so‘zlari muammoning echimiga ishora sifatida berilgan. Alif to‘g‘ri bo‘lgani sababli inson uchun aziz bo‘lgan جان ning o‘rtasida yashaydi. Vov egri bo‘lgani uchun خون ning, ya’ni qonning o‘rtasiga yashiringan, deya insonning yaxshi va yomon amallariga ishora qilinadi. Muammoga «halollik, to‘g‘rilik, insonga hurmat, baxt keltiradi; egrilik, yomonlik esa razolatga boshlaydi, degan ma’no singdirilgan.

Mana bu muammo muammo bitish qoidalaridan «hisob» usuliga asoslangan:

www.ziyouz.com kutubxonasi

قاواقنی سیندوروب آلتی دانه آلغیل
که بونی انگا قوشوب یانا سالغیل.

Muammoning echimini topish uchun قاواق so‘zini «parchalab» undan oltini, ya’ni و ni (و ning raqamiy tengligi 6) olib, unga birni, ya’ni alifni qo‘shish kerak. Shunda 7 hosil bo‘ladi. 7 raqamining harfiy ifodasi «ز » dir. «و » o‘rniga «ز » harfini qo‘yib o‘qisak قازاق ismi hosil bo‘ladi.

Muammo janrining taraqqiysi bu she’riy shaklda tanqidiy fikrlarni ifodalash imkonini ham berdi. Adabiyotshunos A.Ibrohimov Zayniddin Vosifiyning muammo janridan foydalanib Ko‘chkinchixonning muhrdor vaziri Yusuf Malomatiyni qattiq hajv qilganini yozadi. Yigirma bir baytdan iborat ushbu muammo – hajviya tarkibida beshta so‘zga aytilgan muammo mavjud. Mazkur she’rda she’riy shakl masalasida chetga chiqilgan bo‘lsada, ammo muammo aytish va echishning barcha qonun qoidalariga to‘la amal qilingan. She’r muammonavislikning yangicha bir ko‘rinishi sifatida, hamda hajviy so‘zlarni muammoga kiritish nuqtai nazaridan ahamiyatlidir.

Xullas, muammo janri adabiyotimizda mavjud badiiy vositalarni she’rda mohirona qo‘llay bilish, hozirjavoblik, aqlni peshlash, tafakkur doirasini kengaytirish, yashiringan g‘oyani muammo qoidalari asosida echish va bu yo‘l bilan kitobxon ruhiyatini ko‘tarish vositasi sifatida o‘z vaqtida juda muhim rol o‘ynaydi.

Topshiriq: Quyidagi muammolarni o‘qing, daftaringizga ko‘chirib yozing. Muammoning ma’nosini chaqib, muammo yaratishning qanday qoidalariga amal qilinganini aniqlang va shu asosda uning echimini toping:

چشم تو مرا دید و منش نیک ندیدم
چون سیر بوبینم ز تو انست امیدم.

Mazmuni: Ko‘zing meni ko‘rdi, men uni yaxshi ko‘ra olmadim. Sendan umidim shuki, ko‘zlaringni to‘yguncha ko‘rsam.

Muammo Navoiy Samarqandda ekanida keksa shoir Aloi Shoshiy tomonidan «Navoiy» ismiga aytilgan. Muammoning echimi uchun tayanch so‘zlar:

چشم – arab tilida عین («Isqot» usulidan foydalaning)

مرا – arab tilida لی (li)

سیر – (ser) so‘zining shakldoshi شیر

جان قوشی چو بولوی دانه حالیغا زار
شاد اولدی و خلقه ایلادی زلفینی یار.

Mazkur muammo Navoiy tomonidan «shoh» so‘ziga aytilgan.

گره نی طره دین تا آچتی ماهیم

www.ziyouz.com kutubxonasi

پریشان قیلدی فی الحال آنی آهیم.

Bu muammo Navoiy tomonidan طاهر – "Tohir" ismiga aytilgan.

هم قاشی بیرلا عارضی خوش ایرور
هم کوزی بیرلا قدی دلکش ایرور.

Mazkur muammo Navoiy tomonidan عادل – «Odil» ismiga aytilgan.

O‘zingiz bilgan, eshitgan muammolardan ham namunalar yozing va echimini topishga harakat qiling.

TUYUG‘

Bu she’riy shakl o‘zbek adabiyotiga xos janr bo‘lib, uning ildizi turk xalqining og‘zaki ijodiga borib taqaladi. Tuyug‘ va uning ayrim xususiyatlari haqidagi dastlabki ma’lumot Alisher Navoiyga taalluqlidir. U o‘zining «Mezonul-avzon» asarida «Tuyuq ikki baytqa muqarrardur va say’ qilurlarkim, tajnis aytilg‘ay va ul vazn ramali musaddasi maqsurdur» deya ta’rif berib o‘tgan. Shoir tuyug‘ janrining turk ulusi, xususan, chig‘atoy xalqi orasida keng tarqalgani, majlislarda chiroyli va nozik so‘z o‘yini sifatida istifoda etilganini uqdiradi. Navoiyning bu fikrlari Bobur tomonidan yanada takomillashtirilgan. Bobur o‘zining «Risolai aruz» asarida tuyug‘ning to‘rt misrasi ham tajnis asosiga qurilishi mumkinligi va yangi shakl – «tuyug‘-qit’a» shaklining mavjudligi haqida xabar beradi. Katta adabiyotshunos B.Valixo‘jaevning ta’kidlashicha, bunday qit’a-tuyug‘ning chiroyli namunasi Munis Xorazmiy ijodida ham mavjud. Shuningdek, Bobur tuyug‘ning tajnissiz shakli bo‘lishi ham mumkin ekanini aytib o‘tgan. Bunday tuyug‘lar ruboiyga yaqin turadi.

Tuyug‘ janri xalq og‘zaki ijodiga nihoyatda yaqin bo‘lgani sabab XV asrda Xuroson va Movaraunnahr turkiy xalqlari orasida juda keng tarqalgan. Uning dastlabki chiroyli namunalari Sakkokiy va Atoiylar ijodida uchraydi. Garchi ularning tuyug‘laridan namunalar bizgacha etib kelmagan esada lekin omonim so‘zlardan mohirona istifoda etib yaratilgan g‘azallari tarkibidagi misralar tuyug‘ janriga namunali misol bo‘la oladi:

گر هجرینگ اوتی جان و جکرگا یاقا کیلدی
جانیمغا نی خوش شربت وصلینگ یاقا کیلدی
هجر اوتی نیچه مجروح ایتیب بوزدی جکرنی
وصلینک بو شفا مرهمینی خوش یاقا کیلدی.

Navoiyning «Mezonul-avzon» asarida keltirilgan mana bu tuyug‘i ham bu janrning xarakterli namunasi hisoblanadi:

یارب اول شهدو شکر یا لبمودور
یا مگر شهدو شکر یا لبمودور

www.ziyouz.com kutubxonasi

جانیما پیوسته ناوک آتقالی
غمزه اوقین قاشیغا یا لب مودور

Sakkokiy misralarida «yoqmoq» fe’lidan tajnis sifatida istifoda etilgan bo‘lsa, Navoiy tuyug‘ining radifini «yolabmudur» omonim so‘zi tashkil qiladi. Har ikki shoir ham mazkur lafzlarni turli ma’nolarda qo‘llab tajnis san’atining ajoyib namunasini yaratishga muvaffaq bo‘lganlar.

Sakkokiy she’rining birinchi misrasida «yoqmoq» so‘zi «yondirmoq» ma’nosida, ikkinchi misrada «yoqimli», «hush yoqmoq» va to‘rtinchi misrada «surtmoq», «surkamoq» ma’nolarida qo‘llangan.

Navoiy tuyug‘ining birinchi misrasida «yolabmudur» so‘zi «yoki labmudur», ikkinchi misrada «yalabmudur», to‘rtinchi misrada «o‘qni yoyga joylamoq» ya’ni, «yolamoq» ma’nolarida qo‘llanilgan.

Alisher Navoiy mahoratining yangi qirralarini namoyish etuvchi o‘n uchta tuyug‘i uning «Badoe’ul-vasat» devoni tarkibiga kiritilgan. Uni misolda ham ko‘rish mumkin:

چرخ تارتیب حنجر هجران بوتون
قویمادی بیر زره باغریمنی بوتون
تونگا باریب بیزنی بیحال ایلادینک
نی بلالیغ تون ایمیش یارب بو تون.

She’rda «butun» so‘zining omonim shakllaridan foydalanilib ajoyib so‘z o‘yini uyushtirilgan. Misralarda «butun» so‘zi uch xil 1) jamiki; 2) to‘liq; 3) bu kecha ma’nolarini ifodalab kelmoqda.

O‘zbek mumtoz adabiyoti lirikasining original janri bo‘lmish tuyug‘ining eng yorqin namunalari Lutfiy ijodida uchraydi. Shoir tajnis so‘zlardan mohirona istifoda etib, shu so‘zlar vositasida ajoyib so‘z o‘yinlarini uyushtirishga muvaffaq bo‘lgan. Uning qalamidan to‘kilgan misralar tuyug‘ janrining betakror namunalari hisoblanadi. Shoirning yigirmadan ortiq tuyug‘i bizgacha etib kelgan. Quyidagi tuyug‘ ana shularning biridir:

کرچه قوروتماس کوزومنینک یاشینی
حق اوزون قیلسون اول آیننیک یاشینی
یغلاما کوپ بو وجودنینک عشق اوتی
نی قوروغین قویغوسی نی یاشینی.

Misralarda «yosh» so‘zi uch o‘rinda uch xil 1) ko‘z yoshi; 2) umr; 3) ho‘l ma’nolarini ifodalamoqda.

Shoirning mana bu tuyug‘i ham mazkur shaklning go‘zal namunasi hisoblanadi:

چرخ کجرفتار ایلیدین یازامین

www.ziyouz.com kutubxonasi

چیقمادیم هجران قیشیدین یازا مین
بیر مینی یارلیق بیلا یاد ایتماس اول
هر نیچه اول شهکه قوللوق یازامین.

Mazkur tuyug‘da ham «yozamen» - «adashmoq», «sargardon bo‘lmoq», «yoz fasli» va «yozmoq» ma’nolarida qo‘llangan.

Shoirlar tuyug‘ uchun tajnis so‘zini tanlashda ba’zan arab yoki fors tilidagi omonim so‘zlardan ham istifoda etganlar. Chunonchi, Lutfiyning quyidagi tuyug‘i arab tilidagi «ol» (qizil) so‘zining omonimlari asosiga qurilgani va shoirning yangi topilgan ijod namunasi sifatida e’tiborga loyiq:

مین کونگول بیردیم ینگاقینک آلینه
بولمادیم واقف بو مکرو آلینه
ایمدی لابود چاره یوق کورمک کیراک
هر نی تینگری سالمیش اولسا آلینه.

Ko‘rinadiki, «olina» so‘zi birinchi misrada «qizil», ikkinchisida «hiyla», to‘rtinchisida «peshanaga bitilganini ko‘rmoq» ma’nolarini ifodalab kelmoqda.

Tuyug‘ janrining diqqatga sazovor namunalari Bobur ijodida ham mavjud. Shoir «yoqildi» so‘zining "yoydek egmoq", "o‘tga yoqmoq", "bayon aylamoq" kabi omonimlaridan istifoda etib san’atkorona tajnis yaratishga, so‘z o‘yinini uyushtirishga muvaffaq bo‘lgan:

قدیمنی فراق محنتی یا قیلدی
کونکول غم و اندوه اوتیغا یاقیلدی
حالیمنی صباغه آیتیب ایردیم ای گل
بیلمان سنکا شرخ قیلمادی یا قیلدی.

Boburning mana bu tuyug‘i ham tajnis san’atining chiroyli namunasi hisoblanadi:

مینی بیحال ایلاگان یار آی دورور
کیم آنینک وصلی منگا یارایدورور
گر وصلی بولماسا کیتار ییریم
یا خراسان یا خطا یا رایدورور.

Misralarda «yoroydurur» so‘zi uch xil – 1) «yorim oydek», 2) «yaramoq», 3) «Ray shahri» ma’nolarida qo‘llangan.

Tuyuq janri Navoiydan keyin yashab ijod etgan shoirlar tomonidan ham muavaffaqiyat bilan qo‘llanildi.

شمع یانکلیغ یانادور باشیمدا اوت

www.ziyouz.com kutubxonasi

کوز یاشیمدین ییر یوزیدا اوندی اوت
قان یاشیم قیلدی یولونکنی لالەزار
مونچە تقصیر ایلادیم قانیمدین اوت.

Mazkur tuyug‘ Fazliy Namangoniy qalamiga mansub bo‘lib "o‘t" so‘zi "olov", "o‘t-o‘lan", "kechirmoq" ma’nolarida qo‘llangan.

Qo‘lyozma bayozlar tarkibida tuyug‘lar ayniqsa ko‘p uchraydi. Mirzo, Iskandar Mirzo, Abubakr Mirzo, Azmiy, Ogahiy, Majruh, Kobiliy va boshqa shoirlar mazkur janrning san’atkorona ijod qilingan ko‘plab namunalari yaratdilar.

TAJNIS

Tajnis lafziy san’atlardan biri bo‘lib, «biror narsa bilan o‘xshash bo‘lmoq» degan ma’noni anglatadi. Qadimda «tajnis «jinas» deb ham yuritilgan. Bu san’at she’r baytida keltirilgan ma’nan har xil, ammo shaklan o‘xshash ikki so‘z orqali muayyan fikr, lavha yoki timsolni ta’sirchan ifodalash uchun xizmat qiladi. Tajnis san’atining o‘ziga xos xususiyati shundaki, u turkiy adabiyotda vujudga kelgan tuyug‘ janrining shakllanishiga sabab bo‘lgan, rivojini ta’minlagan.

Tajnisning «tajnisi tom», «tajnisi noqis» va «tajnisi murakkab» kabi turlari mavjud. «Tajnisi tom» - «to‘liq tajnis» deb ham ataladi. Bunda so‘zning yozilishi va talaffuzi bir xil lekin ma’nosi har xil bo‘ladi.

«Tajnisi noqis» o‘z nomidan ham anglashilib turganidek, nuqsonli, to‘liq bo‘lmagan tajnisdir. Tajnisning bu ko‘rinishi «muharraf harfli» deb ham ataladi. San’atning bu turida jinsdosh so‘zlar to‘liq tajnis bo‘la olmaydi, ya’ni tajnisli so‘zlarning yozilishi birday, ammo harakatli harflarda (unlilarda) tafovut bo‘ladi, shu sabab ma’no ham turlicha chiqadi.

«Tajnisi murakkab»da esa jinsdosh so‘zlarning biri alohida va ikkinchisi ikki yoki undan ortiq so‘zdan iborat bo‘ladi.

Navoiyning mana bu tuyug‘i tajnisi tomning eng yaxshi namunalaridan biri hisoblanadi:

چون پری و حوردور آتینک بیگیم
صرعت ایچرا دیو ایرور آتینک بیگیم
هر حدنگیکیم اولوس آندین قاچار
ناتوان جانیم ساری آتینک بیگیم.

Misralarda «oting» so‘zi uch xil ma’nolarda istifoda etilgan: 1) ism, 2) ot (uy hayvoni) 3) otmoq.

Mana bu misralar Xo‘jandiy qalamiga mansub bo‘lib, tajnisi murakkab san’atining etuk namunasidir:

Chu Navro‘z bo‘ldi, navro‘z ichra piro‘z,
Otodi o‘g‘lining otini Navro‘z.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Misralarda shoir uchta tajnis so‘zini qator qo‘llangan. 1) Navro‘z – bahor bayrami, 2) yangi yil ma’nosida, 3) shahzoda ismi.

MUVASHSHAH

Qo‘lyozma bayozlar tarkibida ko‘p uchraydigan, harflarga asoslangan she’riy san’atlardan biri muvashshahdir. U arabcha «tashveh» so‘zidan olingan bo‘lib, asosi «vashshaha» (وشه) belni bog‘lamoq, bezamoq, ziynatlamoq ma’nolarida kelib, shu asosda موشح so‘zi yasalgan. Bu janr emas, she’riy shakldir, shu sabab g‘azal, muxammas, musamman, mustaxzod, masnaviy kabi janrlarda yaratilishi mumkin. Muvashshahning har bir misra, bayt yoxud bandining boshlanish harflari sirasidan shoir ko‘nglida yashirin bo‘lgan biron kimsaning nomi kelib chiqadi. Ba’zan ism misralar tarkibidagi so‘zlar orasiga yashiringan bo‘ladi. Bunday holda muvashshah muammo usulida echiladi. She’rning oxirgi bayt yoki bandida uning muvashshah usulida bitilganiga ishora qilib o‘tiladi.

Muvashshahning kelib chiqishi haqida turli fikrlar mavjud. Chunonchi rus sharqshunos olimi I.Yu.Krachkovskiyning yozishicha, ilk muvashshah, uning shakli shamoyili va muayyan tartibda tuzilishi (sistemasi) borasidagi fikrlar X asrda Arabistonda yashab ijod etgan shoir Muqaddam ibn Mu’afa al-Kabriy qalamiga mansub.

O‘zbek adabiyotida esa dastlabki muvashshahlarning qachon yaratilgani borasidagi ma’lumotlarga ega emasmiz. Qo‘lyozma bayozlar tarkibida uchraydigan Mushfiqiy, Tole’, Xilvatiy, Munis, Ogahiy, Zoriy, Uvaysiy, Muqimiy, Furqat, Roqim, Vali, Doiy, Kamiy, Qoriy, Mirzo Sodiq, Havoiy qalamlariga mansub muvashshahlardan anglashilicha, bu she’riy shakl adabiyotimizda XVIII-XIX asrlarda ancha keng tarqalgan. Chunonchi, O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti xazinasida 7586 hujjat raqami ostida saqlanayotgan qo‘lyozma bayoz tarkibida Mirzo Sodiqning muvashshahi muasammani mavjud bo‘lib, uning har bandi boshlanish misralari harflari sirasidan «Bibinoz» ismi kelib chiqadi.

Qo‘qon adabiyoti muzeyi fondida 299-hujjat raqami bilan saqlanayotgan qo‘lyozma bayoz tarkibidagi mana bu muvashshahdan esa «Malakzod» ismi kelib chiqadi. Muvashshah g‘azal janrida bitilgan:

منور عارضینکدین نور حق جانا هویدادور
کلامینک چون مسیح دلبراکیم روح افزادور
لبینک یاقوت احمرکیم حقیقت کانیدین چیققان
تیشینک هر دانه‌سی ای مهلقا بیر در بیضادور.
کوزینگ مردملاری عاشق ایلین قانین توکماقغه

www.ziyouz.com kutubxonasi

که هر قایسینی ایلکیدا نیچه شمشیر برادور
زمین و آسمان اهلی کورای دیب آی جمالینکنی
یوزینگ کورسات کرم ایلاب ایشی سنگا تولادور
آچیلغاچ سوزگا لعلینگ هر طرف شهد شکر ساچغای
بیریب دل مردلارغا ینگیدین جان ایتگای احیادور
دما دم روشن اولغای ای پری گلزار حسنینگ خوب
جهان بلبلاری شام و صبا وصلینگا گویادور
ترحم ایلاگیل افتاده حالیمغا ایا میرزا
سینی دیب بیر کونی بول باشیم اوزره نیچه سودادور

Sobiq Qo‘lyozmalar instituti, hozirda Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Hamid Sulaymon fondida 88-hujjat raqami bilan saqlanayotgan qo‘lyozma bayoz tarkibida ham Shavqiyning mustahzod janrida yozilgan muvashshahi mavjud. Uning har bir bandi bosh harflaridan va har bir baytidan «ta’miya», ya’ni muammo yo‘li bilan «Dilbari jonam», «Bobo Ahmad», «Sururi donam» va yana «Bobo Ahmad» ismlari kelib chiqadi. Bu muvashshahning murakkab turi bo‘lib, adabiyotimiz tarixida juda kam uchraydi.

Jahon Otin Uvaysiyning quyidagi muammosi ham muvashshah usulida yaratilgan bo‘lib, unda shoirning ismi «jahon» so‘zi yashiringan:

(ج) جیم و (ه) ها و (ا) الف کیم مین کیم و دردینک یوکی بیلا
دلیمدا نقطه سی بغریمدا داغیم لایق خون مین.

Harfiy san’at asosiga qurilgan ushbu muvashshahi muammoning birinchi misrasidagi harflar sirasidan جها hosil bo‘ladi. Ikkinchi misrasidagi «dilimda nuqtasi, bag‘rimda dog‘i» iboralarida ن – nun harfiga ishora mavjud. جها yoniga ن qo‘yilsa جهان ismi kelib chiqadi.

Xullas muvashshah g‘azal, ruboiy, fard janrlari singari hozirda ham zamonaviy shoirlar ijodida muvaffaqiyat bilan qo‘llanilmoqda.

Topshiriqlar. Muvashshah namunalaridan (u zamonaviy muvashshah ham bo‘lishi mumkin) bilganlaringizni arab imlosida ko‘chirib yozing. O‘zingiz ham o‘z ismingizga yoki o‘rtoqlaringiz ismiga muvashshah bita olasizmi? Harakat qilib ko‘ring.

LUG‘Z VA CHISTON

Lug‘z muammoga o‘xshash she’riy san’atlardan biridir. Farqi shundaki, lug‘z savol tarzida tuziladi va shu tomoni bilan u chistonga ham o‘xshab ketadi. Lekin lug‘z chistonga nisbatan hajman kattaroq bo‘ladi. Lug‘zning xususiyatlaridan biri

www.ziyouz.com kutubxonasi

shundaki, unda biron narsa san’atkorona noziklik bilan she’riy tasvir qilinadi. Tasvirdan o‘sha narsa yoki predmetning xususiyatlarini fahmlab olish talab qilinadi. Lug‘zning dastlabki namunalari fors-tojik adabiyoti namoyandalari Rudakiy, Mushfiqiy, XI asr shoiri Manuchehriy ijodlarida uchraydi. Ularning lug‘zlari «kamon», «tiyg‘» kabi predmetlar tavsifiga bag‘ishlangan.

O‘zbek adabiyotida lug‘z janr sifatida keng tarqalgan emas. Uning ayrim namunalari Alisher Navoiy ijodida uchraydi. Shoirning o‘zbek tilidagi o‘nta lug‘zi uning ikkinchi devoni «Navodirun-nihoya» tarkibida mavjud.

Biron narsa yoxud xodisaning xarakter va belgilarini san’atkorona she’riy ta’rif – tavsif etish orqali kitobxonni uni topishga dalolat qiladigan she’r – chistondir. Chiston forsiy so‘z bo‘lib chist – nima, on – u, u nima? degan so‘z birikmasidan tashkil topgan. Chiston xalq og‘zaki ijodi zamirida vujudga kelgan bo‘lib topishmoqlarga yaqin turadi. Qadimda uni lug‘z deb ham ataganlar. Chiston janrida bitilgan she’r ko‘pincha to‘rt, olti, ba’zan o‘n misradan iborat bo‘ladi. O‘zbek adabiyotida chistonning dastlabki namunalari Alisher Navoiy tomonidan yaratilgan. Uning «Miqroz» - «qaychi» nomiga aytilgan chistoni bu janrning yaxshi namunalaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Unda qaychining xususiyatlari tavsiflanadi:

Na qushlar erkin alarkim, biror durur qanoti,
Qanotining uchida har birisiga minqor.
Biror ayog‘lari ham boru turfaroq bukim,
Ayog‘ uchida biror ko‘z ham ettilar izhor.
Qachon ayoqlarin almashtirurlar ul soat,
Qanot urarg‘a bo‘lurlar toyurdek tayyor.
Qanot ko‘p urmoq ila bir qari ucharlari yo‘q,
Ucharda garchi qaridur alarg‘a istizhor.

Navoiy chistonlari «qalam», «tanga», «o‘q», «anor» va boshqa predmetlar tasvir – tavsifiga bag‘ishlab aytilgan bo‘lib, ulardan shoirning kuzatuvchanlik hofizasining naqadar teran ekani anglashiladi. Chiston janri ijtimoiy-siyosiy va falsafiy masalalarni obrazli qilib ifodalashda ham qulay lirik tur bo‘lib hisoblanadi. Navoiyning «anor»ga bag‘ishlab aytgan chistoni ijtimoiy mazmunining chuqurligi bilan alohida ajralib turadi.

Na mijmardur, to‘la axgar, vale ul mijmar andomi,
Erur sun’ ilgidin gohe musaddas, goh musamman ham.
Chiqar ravzandin axgar dudiyu bu turfakim, oning
O‘tig‘a dud yo‘qtur, mijmarig‘a balki ravzan ham.
O‘tu mijmar dema, bor ul sadafkim, durlarin oning
Evurdi qong‘a davroni musha’bid, charxi purfan ham.
Agar bu nav’ emas, bas ne uchun barmoq kuchi birla
Bo‘shar jismi, oqar qoni, anga majruh bo‘lub tan ham.
Nechakim tab’i noridur va lekin me’da noriga,
Berur taskin, munung naf’in topibmen voqean men ham.

Chistonlar Navoiydan keyin ham yaratilgan. Uvaysiy, Ogahiy, Uzlat, Abdug‘afur va boshqa shoirlarning mahorat bilan bitgan chistonlari qo‘lyozma

www.ziyouz.com kutubxonasi

bayozlar tarkibidan keng o‘rin olgan. Quyidagi chistonda (muallifi noma’lum) labga qo‘yib chalinadigan «chang» asbobi tasvirlangan:

Ul na lu’batdur degil ey zufunun,
Boshi egri, holati bo‘lmish zabun.
Mohvashlar la’lin o‘pmak chog‘ida,
Nola aylar xoh kunu xoh tun.

Ko‘rinadiki, chistonda tavsif – tasvir asosiy o‘rinni tutadi, muammoda esa ma’no birinchi o‘rinda turadi. Har ikki janr o‘rtasidagi yaqinlik chistonning ham (ayrimlarining), muammoning ham echimi bevosita abjad hisobi bilan bog‘liqligida ko‘rinadi. Quyidagi chiston fikrimizning dalilidir:

عجب قوش کورمیشام باشی اوچ یوز
بیلی یتمیش ایاغی هم ایکی یوز.

Chistonda tasvirlanayotgan narsa nomini topish uchun keltirilgan raqamlarning harfiy ifodasini topib o‘rniga qo‘yish va ularni ulab o‘qish kerak.

Chunonchi اوچ یوز abjad hisobida ش harfini, یتمیش ع harfini, ایکی یوز esa ر harfini ifodalaydi. Hosil bo‘lgan harflarni ulasak شعر so‘zi hosil bo‘ladi. Demak, chiston she’r so‘ziga aytilgan ekan.

Mana bu chiston Ogahiy tomonidan aytilgan bo‘lib, unda ismi boru o‘zi unitilayozgan «vafo» so‘zi yashiringan.

اول نه ینکلیغ طرفه قوشکیم آلتیدور آنینک باشی
طرفه راق بوکیم اياق بیردور قنات سکسان انگا
کرچه آنینک بو زمان اهلی ارا بارور آتی
لیک یوقلوغ آشیانی ایچرادور مسکن انگا

Chistonda tasvirlanishicha qushning boshi olti – bu abjad hisobida «و» harfini ifodalaydi, qanoti sakson – bu «ف» harfini beradi, ayoq bir – bir alif harfini ifodalaydi. Harflarni birlashtirsak وفا so‘zi kelib chiqadi. Ko‘rinadiki, vafo so‘zi she’rda aytilganidek 6, 80, 1 raqamlari ichiga yashiringan.

Chistonlar nasrda ham yozilishi mumkin:

چست آنک فلک رفتار دایما ره رود قدم نزند

Tarjimasi: Bu nimaki, osmon falakning yurishidan (aylanishidan) u o‘yinda. U doimo yo‘l yuradiku lekin qadam bosmaydi.

Mazkur chistondagi tasvir va tavsif osmonda suzib yuruvchi bulutlarga qaratilgan.

Xullas chistonlar yashirin holatda berilgan narsa yoki predmetning xarakterli belgilarini tasvirlash orqali o‘quvchini o‘ylashga, tafakkur qilishga undab, ular xotirasining o‘sishiga, zehnining o‘tkirlashuviga omil bo‘lgan.

www.ziyouz.com kutubxonasi

1-topshiriq. Quyidagi chistonlarni o‘qing, arab imlosida daftaringizga ko‘chirib yozing va javobini topishga harakat qiling:

Ul nadurkim, sabz to‘nluq, yoz yog‘ochning boshida,
Qish yalang‘och aylagay barcha xaloyiq qoshida.
Barcha qushlarning so‘ngoki ichida,
Ul na qushdurkim, so‘ngoki toshida (*yong‘oq*).

Ul nadurkim, bir kelin o‘zi cho‘tir,
Etti qat parda ichida misli hur (*makkajo‘xori*).
Ikki mahbubni ko‘rdim, ikkisin kindigi bir,
Ikkisin orasiga tushsang topadursan kassir (*qaychi*).

Uvaysiyning yana qanday chistonlarini bilasiz?

TOPISHMOQLAR

Topishmoqlar xalq og‘zaki ijodining keng tarqalgan turi bo‘lib, chistonlarga yaqin turadi. Topishmoqlarda asosga olingan biron narsa uning o‘ziga o‘xshash bo‘lgan ikkinchi bir narsaning xususiyatlaridan kelib chiqilgan holda tasvir etiladi, ya’ni o‘sha topilishi lozim bo‘lgan predmetning o‘ziga xos tomonlari – belgisi, sifati ma’lum ramz, ishoralar orqali beriladi. O‘quvchi topishmoqni ana shu ishoralar orqali o‘ylab topadi. Topishmoqlar ma’lum bir predmet, narsa, muhim so‘z, shahar nomlari va boshqalarga qarata aytilishi mumkin. Kuzatuvlar topishmoqlarning arab harflari ust va ostiga qo‘yiladigan nuqtalar, ularning miqdoriga qarata aytilishi mumkin ekanligini ham aniqlashga imkon berdi. Qo‘lyozma bayozlar tarkibiga ana shunday topishmoqlarning birini uchratdik. Topishmoq matnini to‘liq keltiramiz:

بیر ایکی اوچ بولادی تورت بولماس
تورتونچینی عالمدا هیچ کیم بیلماس
شامغه باریب تاپدیم اول اوچین
مصردا تاپمادیم هیچ بیریسین
مندا بارو سندا بار آدمدا یوق
بلکه آدمدا دیمای عالمدا یوق

Mazkur topishmoqda arab harflariga qo‘yiladigan nuqtalarning faqat uchta bo‘lishi, «shom», «menda», «senda» va «yo‘q» so‘zlarida ularning mazmundan kelib chiqilgan holda turli o‘rinlarda va kerakli miqdorda qo‘yilganiga ishora mavjud.

Ko‘rinadiki, topishmoqlar o‘quvchini sinchkovlikka undaydi, kuzatuvchanligini oshiradi, xotirasini mustahkamlaydi, hayolot ufqini kengaytirishga xizmat qiladi.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Biz yuqorida ko‘rib o‘tganlarimiz ayrim adabiy janr va san’atlar bevosita arab harflari bilan bog‘liq edi. Qo‘lyozma asarlarni, jumladan bayozlar tarkibini kuzatish jarayonida bevosita arabiy raqamlar bilan bog‘liq bo‘lgan san’at namunalarini ham uchratishga muvaffaq bo‘ldik. Bu xil san’at turlari raqamlarni sanoq emas, tartib son shaklida o‘qilishi lozimligini talab qiladi. She’riy san’atning ushbu turi juda keng tarqalgan emas. Uning ayrim namunalari Xorazm adabiy muhitida tuzilgan qo‘lyozma bayozlar tarkibiga kiritilgan. Sa’diy (Xorazmiy), Shayx Nizomiy va Mirzo Umar kabi xorazmlik shoirlar o‘z ijodlarida bu san’at turini mahorat bilan qo‘llaganlar. Birgina misol keltiramiz:

ز زلف خال خطت كويم اى مه تابان

ا بنفشه ٢ عنبر ٣ ريحان

بدورى خال خطت

ا بنفشه ٢ بسته ٣ حيران

She’rni shu turishda o‘qilganda nimadir etishmayotgandek ko‘rinadi. Aslida u mukammal she’r bo‘lib, so‘zlarni o‘z o‘rniga qo‘yib o‘qish o‘quvchilarga havola qilinadi. She’rni to‘g‘ri o‘qish uchun yuqorida aytib o‘tganimizdek, uning tarkibida mavjud raqamlarni tartib son shaklida o‘qish lozim. Uchinchi, chaladek ko‘ringan misra boshiga esa ikkinchi misradagi so‘zlar (binafsha, anbar, rayhon) qo‘yib o‘qiladi:

ز زلف حال خطت كويم اى مه تابان

يكوم بنفشه دووم عنبرو سوم ريحان

بنفشه و عنبرو ريحان بدورى خال خطت

يكوم شكسته دووم بسته سوم حيران

Mazkur badiiy san’at namunasi lafziy san’atlarning «jam va taqsim» (to‘plash va taqisimlash) turiga yaqin turadi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, mazkur janrlar, she’riy shakl va harfiy san’atlarning barchasi biri biri bilan bevosita bog‘liq, biri ikkinchisini to‘ldiradi. Eng muhimi, ularning asosida abjad hisobi, ta’rix yotadi.

Shunday ekan, o‘quvchi abjad hisobini yaxshi bilish, u bilan bog‘liq san’atlarni puxta egallashi talab qilinadi. Bu o‘zbek adabiyoti tarixi bilan, o‘zbek she’riyati bilan bog‘liq masalalarni chuqur o‘rganish uchun keng yo‘l ochadi. Shu bilan birga mazkur san’atlar o‘z davrining krossvordi (bosh qotirmasi) rolini ham bajaradiki, ular o‘quvchilar tafakkuri doirasini kengaytirishga, bilim darajasini oshirishga, mushohadalarini boyitishga, aqllarini peshlashga xizmat qiladi.

MUSTAQIL MASHQ UCHUN TOPSHIRIQLAR

www.ziyouz.com kutubxonasi

Quyidagi she’rlarni arab alifbosiga o‘giring va daftaringizga ko‘chirib yozing. Ular qaysi she’riy san’at namunasi hisoblanadi? Echimini qanday usullar ila amalga oshirish mumkin?

Banda belida bor bir gavhar,
Ikki qil oni ey karamparvar (Ogahiy).

Tayanch tushuncha: "Banda" so‘zi arabcha عبد (abd) bo‘ladi. She’rning echimini topishda so‘zdagi harakat belgilari o‘rnini almashtirish mumkin.

Quyidagi muammo Alisher Navoiy tomonidan Niyoz ismiga aytilgan. Muammoning echimini toping.

یوزینی کورسا کوزوم هر دم آقار یاشی آنینگ
اول قویاشدور شمع و ایککی قاشی منقاشی آنینگ.

Tayanch tushuncha: Quyosh arab tilida عین deb ham ataladi. Ishoraga ko‘ra عین so‘zidan ع chiqariladi. Minqosh (sham piligi kesiladigan qaychiga o‘xshash moslama) bilan عین dagi ن qaychilanib, ع o‘rniga qo‘yilishi lozim. Shunda qanday so‘z hosil bo‘ladi? Endi قاشی so‘zidagi قاش ni ز bilan almashtiring va ی ni isqot qiling.

Ul nadurkim, poyi yo‘q, yursa boshi birla yurar,
Yurganida xok surmay, oncha ustolik qilar.

Ul nadurkim, shahddin totliq erur xummorg‘a,
Ixtiyor etsam sotarni, kirmagay bozorg‘a.

Ul nadurkim, ikki daryoyi ajab xunxordur,
El halokin qasdig‘a mavj urmishin ko‘rdum bu kun.
Ul na qushdurkim uyosida, bololar tashqari,
Don berur vaqtidagi tolpinmishin ko‘rdum bukun.

Ul na gumbazdur eshigi tuynugidin yo‘q nishon,
Necha gulgunpo‘sh qizlar manzil aylabtur makon.
Sindirub gumbazni qizlar holidin olsam xabar,
Yuzlariga parda tortig‘liq turarlar bag‘ri qon.

YOZUVNING USLUBIY KO‘RINISHLARI

Tarixda eski yozuvning bir necha xil uslubiy ko‘rinishlari bo‘lgan.

Yozuvning uslubiy ko‘rinishlari deganda har bir qalam egasining o‘ziga xos individual yozuv manerasi, uning dastxati emas, balki yozuvning ko‘pchilik

www.ziyouz.com kutubxonasi

tomonidan qabul qilingan, odat tusiga kirib qolgan umumiy uslubiy ko‘rinishi – xat shakllari nazarda tutiladi.

Matbaachilik yuzaga kelmagan, kitobat ishlari zaxmatkash kotiblarning qo‘l mehnati va san’ati bilan amalga oshirilgan davrlarda xilma-xil yozuv usullarining kelib chiqishi tabiiy bo‘lgan.

Hattotlik tarixiga oid ma’lumotlarda kotiblarning xatti suls (suls xati), xatti nasx (nasx xati), xatti muhaqqaq, xatti rayxoniy, tavqe’, riqo’ xatlari bo‘yicha yozishda san’at va mahorat ko‘rsatgaliklari tilga olinadi.

Arab yozuviga asoslangan xatning eng ko‘xna usullaridan biri xatti ko‘fiy (ko‘fiy xati)dir. Qur’onning ilk namunalari ko‘fiy xati bilan bitilgan edi. Nuqtasiz harflarni g‘isht qoliplari shakliga solib siyrak, yakka-yakka qilib yozishga asoslangan bu yozuvning har xil tarmoqlari yuzaga keladi va natijada asl ko‘yfiy xati bora-bora qabr toshlari, binolarni bezashdagina ishlatiladi.

Ko‘fiy xati tarmoqlari bilan bir qatorda O‘rta Osiyoda nasx xati («xatti nasx») ham keng tarqala boshlaydi. Harflari ost-ust belgilari bilan tikroq, ingichkaroq va zichroq qilib yozilgani, oz o‘ringa ko‘proq gapni sig‘dirish mumkin bo‘lgani uchun nasx xati hayotdan ancha mustahkam o‘rin egallaydi. Temur zamonidan boshlab Xuroson va Movarounnahrda nasta’liq («nasx+ta’liq») xati shakllana boradi. Sulton Ali Mashhadiy asos solgan Hirot xattotlik maktabi bu yozuvning keng yoyilishi va chuqur ildiz otishiga sababchi bo‘ladi. Navoiy, Bobur asarlari, uch xonlik davrida yaratilgan va ko‘chirilgan forscha-tojikcha va turkcha-o‘zbekcha yozma yodgorliklarning deyarli hammasi nasta’liqning O‘rta Osiyo xati deb atalayotgan uslubiy ko‘rinishida yozilgandir.

Yozuvning yana xatti ta’liq, xatti devoniy, xatti shikasta kabi ko‘rinishlari ham bor. Xatti ta’liq – xatti nasxga, xatti devoniy esa nasta’liq xatiga yaqin bo‘lgan. Ammo shikasta (siniq) xati harflarning o‘zaro zanjirsimon bog‘lanib ketishi, so‘z yoki qatorlarning uzuq-uzuq yozilishi bilan yozuvning boshqa uslubiy ko‘rinishlaridan ajralib turadi.

Shuni qayd etish zarurki, yozma faoliyatda, ayniqsa, kitobat ishida bu yozuvlarning davrga mos ko‘rinishdagina foydalanib qo‘ya qolmasdan, uning boshqa usullarini ham qo‘llaganlar. Masalan, kitobning bezagi yoki sarlavhalarini yozishda bir usuldan, oyatlarni ajratib ko‘rsatish maqsadida -- ikkinchi bir usuldan, asosiy matnni yozish uchun – uchunchi usul, xotima qism ifodasi uchun – to‘rtinchi v.b. Shuoyi xatdan – bezak uchun, tug‘ro xatidan – imzo uchun, tumor, g‘ubor (mayda), shajariy xatlaridan yana o‘zga maqsadlar uchun foydalanish odat bo‘lgan.

Xattotlik (arabcha خطاط - kalligraf) – *yozuv, xat san’ati* (kalligrafiya, husnixat), kitob ko‘chirish kasbi. O‘rta Osiyoda qadimdan rivoj topgan. Yozuv paydo bo‘lgandan keyin maxsus kishilar xattotlik bilan shug‘ullana boshlashgan. Ayniqsa, arab yozuvi tarqalganidan so‘ng xattotlik keng rivoj topgan.

O‘rta Osiyoda matbaachilik vujudga kelgunga qadar kitob tayyorlash, ularning nusxasini ko‘paytirish ishi bilan xattotlar shug‘ullangan. Saroylarda ayrim amaldorlar

www.ziyouz.com kutubxonasi

huzurida xattotlar jamoalari tashkil topgan (masalan, Mirzo Boysunqur saroyida qirqta xattot ishlagan).

Xattotlik san’ati uslublari to‘g‘risida ko‘p risolalar yaratilgan. Amir Temur hukmronligi davrida nastaliq uslubi yaratilgan, uni yaratgan mashhur xattot Mirali Tabriziy shuningdek, Sultonali Mashhadiy, Majnun ibn Kamoliddin Rafiqiy, Darvesh Muhammad ibn Do‘stmuhammad Buxoriy, Munis Xorazmiy, Ishoqxon To‘raqo‘rg‘oniy kabilarning xattotlik haqidagi risolalari bizgacha etib kelgan. Ularda yozilishicha, xattotlikda etti xil asosiy san’at mavjud: **suls**, **muhaqqaq**, **nasx**, **tavqe’**, **riqo’**, **ta’liq**, **nasta’liq**.

XVII asrda arab yozuvining keng tarqalgan uslublaridan biri ko‘fiy xati ixtiro qilinguncha (ixtirochi Ya’rab ibn Qahton) O‘rta Osiyda turli yozuv usullari mavjud bo‘lgan. Masalan, **makkiy**, **madaniy**, **basariy** va boshqalar. Bulardan oldinroq ma’qaliy (tik chiziqli) yozuv bo‘lgan. Kufiy yozuvi ko‘pgina obidalarning naqshlarida saqlanib qolgan. Xalifa Muqtadi zamonida yashagan olim ibn Muqla’ (864-934) ni xatti sitta (olti xil yozuv: suls, nasx, muhaqqaq, rayhoniy, tavqe’, riqo’) ixtirochisi deb tan olingan.

Zamonlar o‘tishi bilan kufiyning turli shakllari ixtiro etilgan. Qur’onning ilk namunalari (masalan, O‘zbekiston Diniy ishlari idorasida saqlanayotgan Usmon qur’oni) shu yozuvda yozilgan, keyinchalik bu yozuv, asosan, binolarda bezak sifatida qo‘llangan. Muhaqqaq yozuvi kufiy yozuvining bir oz o‘zgartirilganidar. Rayhoniy uslubi muhaqqaq yozuviga o‘xshagan, lekin harf shakllari rayhon barglariga o‘xshagani uchun shu nom bilan atalgan.Nasx yozuvi kufiy va muhaqqaq yozuvlaridan ko‘ra qur’on ko‘chirishda ma’qulroq topilgan. Tavqe’ buyruq va farmonlar yozishda foydalanilgan. Riqo’ yozuvi tavqe’ga ancha yaqin, lekin undan nozikroq. Asosan maktublarda ishlatilgani, kitobga aloqasi bo‘lmagani uchun parcha (arabcha - ruq’a) qog‘ozlarga nafis qilib yozilgani uchun riqo’ deb atalgan. Bulardan tashqari tumor, g‘ubor, shajariy, tug‘ro va boshqa yozuv usullari bo‘lgan.

www.ziyouz.com kutubxonasi

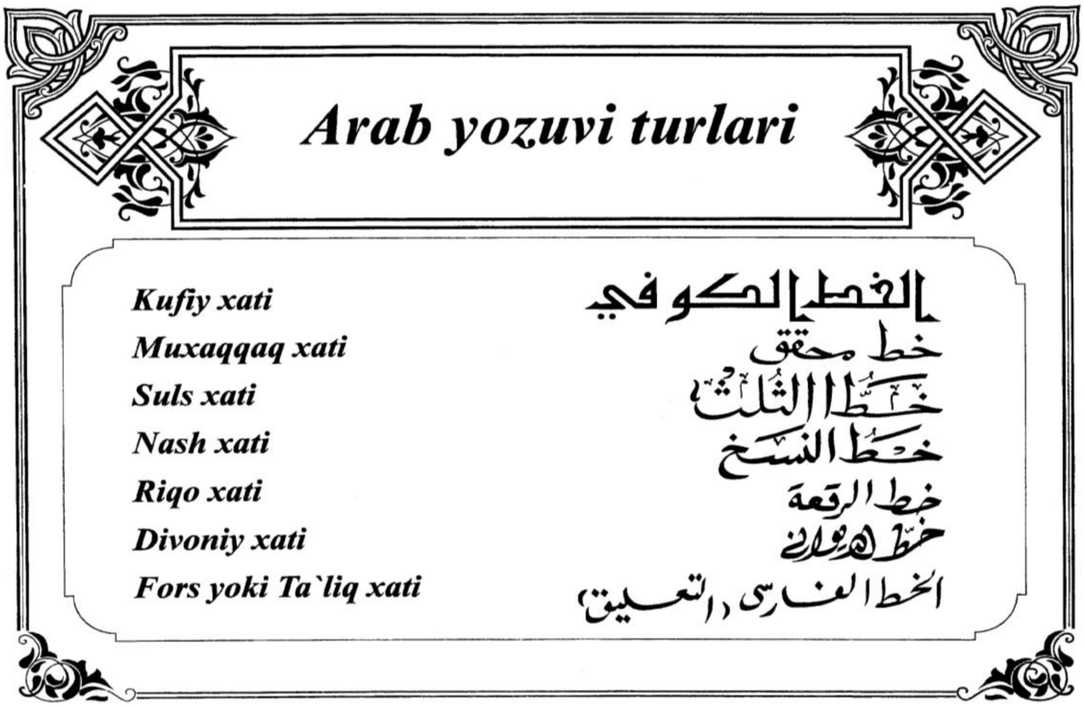

Tug‘ro – imzo qo‘yishda qo‘llanilgan.

Shajariy – harflar daraxt shoxlariga o‘xshab ketadi.

G‘ubor – mayda xat bo‘lib, ixtirochisi Saidqosimdir.

XV asr boshlaridan kitob ko‘chirishda (fors, eski o‘zbek tillarida) nasta’liq xati rasm bo‘ldi. Navoiy ta’biricha, xattotlar sultoni bo‘lgan Sultonali Mashhadiy nasta’liq xatini ajoyib san’at darajasiga ko‘targan. Kitobatchilikda bosmaxona paydo bo‘lguncha kotib, xattotlar mehnati asosiy rol o‘ynadi. Kitob chiqarish ishlari hukmdorlarning xohishi va mablag‘lari bilan amalga oshirilgan. Bu borada Boysunqur, Alisher Navoiy, Feruz va boshqalarning ishlari diqqatga sazovordir.

Xatotlik bosqichlari:

Mufradot – harflarning alohida ko‘rinishlarini yozish mashqi. Bu bosqichda alifdan boshlab, boshqa ko‘rinishdagi harflarni o‘xshashligiga ko‘ra yozib o‘rganishgan. Bunda o‘quvchilar har bir harf bilan tanishib, uni tanish, o‘qish va yozish malakasiga ega bo‘lishgan. Masalan:

ف ق	ک گ	ل	م	ن	و	ی	
ف	ک	ل	م	ن	و	ی	
ب ت ث پ	ج ح خ چ	د ذ	ر ز ژ	س ش	ص ض	ط ظ	ع غ
ب	ح	د	ر	س	ص	ط	ع

Murakkabot - mufradot bosqichida o‘rganilgan harflarni bir-biriga qo‘shib yozish mashq qilinadi. Bunda har bir harfning turli ko‘rinishlari bir-biriga ulanishi yoki ma’lum bir harfning turli ko‘rinishlari boshqa harf ko‘rinishlari bilan o‘zaro bog‘lanishi o‘rganiladi. Masalan:

www.ziyouz.com kutubxonasi

ججج   ععع   للل   ببب

تا   با   یی   فف

دنا   رو   نبی   سبی

Muqattaot – murakkabot bosqichida o‘rganilgan malaka va ko‘nikmalar yordamida ma’lum so‘z va so‘z birikmalarini ko‘chirib yozish, mustaqil ravishda yozish, shuningdek, fard, qit’a va ruboiylarni ko‘chirish mashq qilingan.

نادر کوز درد بازار احمد مشق دفتری آزار نور دیدا کتاب السواد

Insho – bu bosqichda o‘rganilgan bilimlar asosida jumla va bir necha jumladan iborat matnlar tuzilgan.

وطننی سویماک ایماندادور بیشیکدان قبرکاچا علم ایزلا

XATTOTLIK QUROLLARI

Qalam – qo‘lyozma kitob yaratishdagi eng asosiy yozuv qurollaridan birining nomi. Qalam so‘zi asli yunoncha «qalamos» bo‘lib, yunon tilida qamishni ifodalagan.

Xattotlik ishida qo‘llangan qamish qalam tayyorlash jarayoni ancha murakkab bo‘lgan. Qalam tayyorlash kishidan o‘ziga xos malaka va tajriba talab qilgan. Qalam yasashga mo‘ljallangan qamish turi to‘g‘ri kelgan joydan olinmagan. Ular turli joylarda etishtirilgan. Xususan, 16 asrning etuk xattotlaridan bo‘lmish Fathulloh ibn Ahmadning fikricha, Vosit shahri (Kuf va Basra shaharlari o‘rtasida joylashgan) atrofida etishgan qamish eng oliy nav hisoblangan bo‘lsa, Amudaryo sohillarida o‘suvchi qamish o‘zining sifati bo‘yicha ikkinchi o‘rinni egallagan. Misr va Mozandaron qamishlari esa keyingi o‘rinlarda turgan. Shu nuqtai nazardan qalamni qanchalik bekamu ko‘st va sifatli yasalishi qamishni qaerda o‘sganligi, yo‘g‘onligi, rangi, saqlanishi, ishlov berilishi kabi holatlarga ham juda bog‘liq bo‘lgan. kamishning etishgan joyiga ko‘ra qalam turlarini anglatuvchi terminlar ham joy nomlariga ko‘ra yasalgan: ***vositiy, amuriy, misriy, mozandaroniy*** va boshqalar.

www.ziyouz.com kutubxonasi

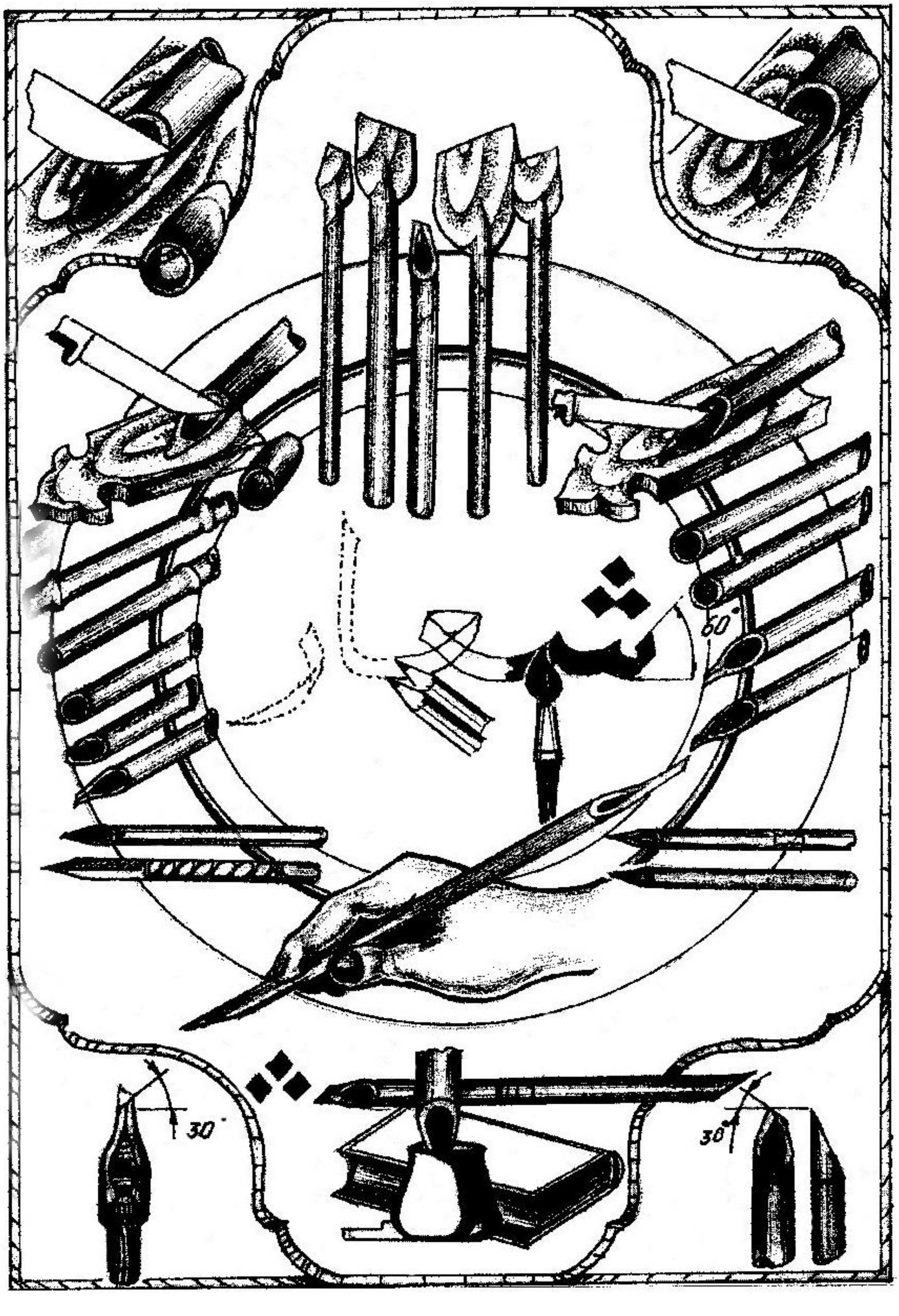

www.ziyouz.com kutubxonasi

Qog‘oz كاغذ - qog‘ozning yaratilish tarixi miloddan avvalgi VII asrlarga borib taqaladi. Qadimda qog‘ozlar pariros daraxtidan, maxsus ishlov berilgan teridan tayyorlangan. Eramizning II asrida Xitoyda qog‘oz ishlab chiqarish keng yo‘lga qo‘yilgan. Xitoyliklar serdaromad sanalgan qog‘oz ishlab chiqarishni qanchalik sir turmasinlar, VII asrning ikkinchi yarmidan e’tiboran Samarqandda Xitoy qog‘ozi kabi yuqori sifatli qog‘ozlar ishlab chiqarila boshlandi. Chunki Samarqandda qog‘oz ishlab chiqarish uchun kerakli bo‘lgan xom ashyoning barcha turlari: ipak, paxta, kanop, qamish, poxol, tut novdasining po‘sti kabilar mavjud edi. Dastlabki yozuv qog‘ozlari o‘rama shaklda, juda katta hajmda, keyinchalik esa, ularning daftar, bizga yaxshi ma’lum bo‘lgan sharq qo‘lyozmalari shaklida tayyorlangan.

Siyoh سیاه - yozuv ishida rang sifatida qo‘llangan suyuqlik. Bu so‘z fors tilida qora degan ma’noni ham bildiradi.

Mixrak محرک- termini dovot, ya’ni siyohdondagi siyohni aralashtirishda foydalaniladigan cho‘p. Bu so‘z asli arabcha bo‘lib, harakatga keltiruvchi ma’nosini ifodalaydi va u «harraka» -حرک - aralashtirmoq, harakatga keltirmoq fe’lidan yasalgan.

Mistarمسطر – kotib tomonidan matnni ko‘chirishda qog‘ozdagi qo‘lyozma satrlarining to‘g‘ri va ravon chiqishini ta’minlashda ishlatilgan yozuv quroli. Mistarni tayyorlashda qalin karton qog‘oz yoki bir necha varaqlar bir-biriga yopishtirib tayyorlangan qog‘oz olinib, unga yo‘g‘on iplar bir-biridan ma’lum va teng masofadagi qatorlarda tortilib turadi. Xattot bunday mistarni toza qog‘oz yoki varaqning tagiga qo‘yib qo‘li bilan bosgan va uning natijasida iplarning izi qog‘ozga tushib, botiq chiziqlar paydo bo‘lgan. Kotib anna shu botiq chiziqlar bo‘ylab, matnni ko‘chirgan. Mistar so‘zi termin sifatida asosan Alisher Navoiy hamda Bobur asarlarida uchraydi.

Satr سطر - qo‘lyozma asarning, umuman, maktub, hujjat kabilarning yozilgan har bir qatori satr termini bilan ifodalangan. Satr so‘zi arabcha bo‘lib, chiziq, yo‘l, qator ma’nolarini ifodalaydi. O‘zbek tiliga uning asosan, qator va satr ma’nolari ko‘chgan va shu ma’noda qo‘llaniladi.

Poygir پایگیر - poygir so‘zining lug‘aviy ma’nosi qadam olmoq bo‘lib, fors tilidagi پا – oyoq hamda گرفتن – olmoq fe’lining hozirgi zamon o‘zagi o‘zaro birikuvidan hosil bo‘lgan. Poygir – kelgusi sahifasidagi birinchi so‘zni tugallanayotgan sahifa yozib qo‘yishni anglatadi. Demak, poygir (ya’ni qayd qilingan so‘z) sahifalarini chalkashtirib yubormasligimizning oldini oladi.

Xullas poygirga tayangan holda sahifalarni to‘liq yoki to‘liq emasligini bilib olamiz. Bundan anglashiladiki, poygir yozma yodgorliklarda raqamlar ifodalashi mumkin bo‘lgan vazifani ham bajarib kelgan.

www.ziyouz.com kutubxonasi

22 5

کو یاریمنی ؛ مسجدکا کیب زاهد بجدک قاته قالدیم ؛
ای زاهد اگر سینکا می اکشبو نمازنیک ؛ مینینک تقوینی کیجا بیه
میغه باته قالدی ؛ وحدت ملکوتینی پیر مغان ایلکیدین
الحتیج ؛ منصور کبی باشیمه دارغه توته قالدیم ؛ تا الله
تلبیه لبیکیم شهر عالمنی توتوبدور ؛ بر جلوه بیله ایکی جهاندین
اوته قالدیم ؛ عیب ایلاماتکیز مشرب بجود دنیه پیرانلار ؛ عمل
نیلا یکه بو عبرت کوچه سیدین اوته قالدیم ؛ دیب خلایق
لار اولیا ایماسمو اولیانینک شاخی بولیب قماب قیلا
دورلار دیب کفش لارینی همه خلایق کوزلارینکا سالیب
سوتیب طواف قیلدیلار حضرت شاه مشرب ظاهر کوزلارینی
بیلان باطن کوزلارینی اچیب خلایق لارنینک باطنیغه
قرادیلار همه خلایقلارنینک کونکلی آیینه دک صاف بو
لوب توروبتورلار همه خلایق مشربکا یاینوب توروبدورلار حضرت شاه

مشرب

www.ziyouz.com kutubxonasi

www.ziyouz.com kutubxonasi

23 a

مشرب ایدیلار ای یارکند خلقی بیزلارنینگ اخلاصلاری
منینگ سویدوکوم افضل راق دیب ایتاکلارینی کوتا ریب
چرخ اوروب سیکیه بردیلار تمام خلایق حی دریغ ۲
شوندغ نیکی قلندرکا گشته اخلاص قیلورمو دیب همه خلق
لارنینگ اخلاصلاری قالدی حضرت شاه مشرب خدا تعالی
غه شکرلر ایدیلار کیم شونجه یارکند خلقی اخلاصلاری بر سویدوکوم
بیله باندوردونک الله اکبر دیب لغه روان بولدیلار
حضرت علی مرتضی رضی الله عنه نبیره لاری حضرت امام
جعفر صادق درهنمای موافق رضی الله عنه ختن ولا
تیده یاتیب دورلار اولارنی زیارت قیلماقه ختن
طرفیکا روان بولدیلار اما اوشال یاغستان اوزلارینی
ختن ولایتی ده کوردیلار ختن نینک مدرسه‌سی ایلیک
التمیش شاکردلاری بیله حضرت شاه مشرب نینگ

www.ziyouz.com kutubxonasi

Manbashunoslik

Manbashunoslik manbalarni o‘rganish ilmi bo‘lib, manbalarni turkumlash, tahlil qilish, ularga kodikologik tavsif berish, uni ilmiy jamoatchilikka ma’lum qilish bilan shug‘ullanadi.

Eski o‘zbek tilida va yozuvida yaratilgan barcha yozma yodgorliklar o‘zbek tili adabiyoti, san’ati va tarixini o‘rganishda manbaa vazifasini bajaradi. Bu fan tarix yo‘nalishida kasbiy fan sifatida o‘rganiladi.

Ma’lumki, eski o‘zbek yozuvida bitilgan barcha manbalar uning tili, yozuvi, san’ati va tarixi uchun boy material beradi.

Bu manbalar o‘zbek xalqining etnografiyasi, etnik tarixi, davlatchiligi to‘g‘risida ilmiy tahlil uchun asos bo‘ladi va ular orqali Markaziy Osiyodagi hunarmandchilik, o‘zbeklarning moddiy madaniyati, oilaviy munosabatlari kiyinishi va mehmonnavozligi, udumlari, bayramlari, ilm-fani xalq og‘zaki ijodi, san’ati, adabiyoti va tili keng aks etadi.

Manbashunoslik maqsadiga ko‘ra tarixiy, adabiy, lingvistik, geografik manbashunoslik bo‘lishi mumkin.

O‘zbek tilida yaratilgan yozma yodgorliklarni o‘rganishda ulardagi tarixiy haqiqat va mubolag‘ani anglab etish kerak. Tarixiy va adabiy manbalarda muayyan voqea-hodisalarni o‘sha davr mualliflari, olimlari haqiqatni bayon qilish bilan birga o‘z sub’ektiv munosabatini qo‘shib bayon qilish hollari uchraydi yoki ayrim sanalarni chalkashtirishlari mumkin. Bunday hollarda manbalarni qiyoslash zarur bo‘ladi, shuning uchun shu kabi muammolarni hal qilishda matnshunoslik fani muhim rol uynaydi.

Muayyan manba haqida qisqacha ma’lumot berish tavsiyalash deyiladi.Tavsiyalash quyidagicha bo‘ladi:

1. Inventar raqami (ya’ni,fondagi saqlash raqami).

2. Arab alifbosidagi asar nomi.

3. Joriy yozuvdagi asar nomi.

4. Asar muallifi haqida ma’lumot.Bunda muallifning ismi, taxallusi, qachon va qaerda tug‘ilganligi aniqlanadi va qayd qilinadi.

5. Asar haqida qisqacha ma’lumot: Unda saqlanish holati (to‘la, qisman yoki mukammal) qog‘ozi, siyohi, xat uslubi to‘g‘risida to‘la ma’lumot beriladi. Shuningdek, yozuv san’ati, bezalishi, yozuv san’ati, bezaklari, muhrlar, kamchiliklari, varaqlar soni, qog‘oz (kitob) formati hamda turli qo‘lyozma fondlarida saqlanishi tavsif qilinadi.

6. Kotib to‘g‘risida ma’lumot beriladi.

7. Manba (qo‘lyozma)da qo‘llangan.

MATNSHUNOSLIK

www.ziyouz.com kutubxonasi

Matnshunoslik tarixiy va badiiy asarlar matnini o‘rganuvchi fan bo‘lib, turli qo‘l yozmalardan muallif qalamiga yaQin ilmiy-tanqidiy matnni yaratish bilan shug‘ullanadi. Matnshunoslikning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1.Asarning aniq matnini yaratish. Bunda muallif variantiga yaqin ilmiy-tanqidiy matn yaratish ko‘zda tutiladi.

2.Matnni uyushtirish. Bunda o‘quvchi yoshi va saviyasiga ko‘ra matnlar nashr etiladi.

3.Matnni o‘quvchiga etkazish. Matnning tushunarli bo‘lishini ta’minlash chora-tadbirlari ko‘riladi: turli izohlar beriladi, lug‘ati ishlab chiqiladi va h.

Matnshunoslikda matn, matn tarixi, asar, qo‘l yozma, dastxat, nusxa, matn tahriri, variantlilik, matnni transliteratsiya qilish tushunchalaridan foydalanadi.

Matnshunoslikda turli vositalar tahlili va qo‘lda ko‘chirishda yuzaga keluvchi o‘zgarishlarni bilish muhim ahamiyatga ega. Matndagi turli variantlar matnning biror o‘rindagi so‘z, birikma yoki misraning boshqa variantlarda qay darajada berilishi tufayli yuzaga keladi. Kotiblar ayrim o‘rinlarni bilib, ayrimlarini ataylab o‘zicha takomillashtirishi mumkin. Bunday hollar tez-tez uchrab tursa-da, aslida ko‘chiruvchining bunga huquqi yo‘q. Shu tufayli ham ilmiy-tanqidiy matn yaratishda ijodkor davriga yaqin matn (mukammalroq, ishonchliroq)ga suyanib ish ko‘riladi. Matnshunosda shu bilan birgalikda ijodkor ruhiyatiga Kira olishi, davrning eng muhim adabiy-badiiy, tarixiy an’analari, xususiyatlarini his qila olishi ham talab qilinadi. Eng muhimi, ilmiy-tanqidiy matn tuzuvchi kotib (ko‘chiruvchi) tomonidan yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan xatolarni anglab etishi lozim. Ularning eng xaraklilari quyidagilar:

1.Matnni o‘qish xatolari. Eski o‘zbek yozuvining o‘ziga xos murakkab ekanligi ma’lum, ya’ni nuqtalarning ko‘pincha o‘z o‘rniga qo‘yilmasligi, yozuvdagi ayrim noaniqliklar, manbalarning eskirishi bilan bog‘liq ravishda ayrim so‘z va iboralarning o‘qilishidagi qiyinchiliklar tufayliyuzaga keladi.

2.Yod olib yozish xatolari. Kotiblar ayrim jumla yoki satrlarni yodda saqlab qolish asosida ko‘chiriladi. Uzunroq bo‘lgan jumlalardagi ayrim so‘z yoki harflar esdan chiqishi mumkin. Bu esa xatoning vujudga kelishiga sabab bo‘ladi va h.

Matnshunoslikda ayni bir asarning bir necha qo‘l yozma variantlari asosida ish olib boriladi va har bir qo‘l yozma variantiga shartli belgilar, ya’ni muallif qalamiga yaqin, deb topilgan so‘z, ibora va jumlalar asosiy matnda, faqlar esa sahifa tagida ko‘rsatiladi.

www.ziyouz.com kutubxonasi

MUSTAQIL O‘QISH UCHUN MATNLAR

عبد الله اولانی نینگ بیرینچی معلم کتابیدان

یامانلیق جزاسی

بیر کیشینینگ قاسم اسملی بیر اوغلی بار ایردی آتا و آناسینینگ سوزیگا کیرماسدان هر خیل یامان ایشلارنی قیلور ایردی بالالار بیرلا اوروشیب یاقالاشیب کییملارینی ییرتوب کیلور ایردی اویدا آناسی مهمان اوچون اسراب قویگان طعاملارینی ییگان وقتدا آناسی

- قاسم اوغلیم طعامنی سین ییدینگمی دیسا مین ییگانیم یوق موشوک ییگاندور دیر ایردی بارا بارا آتاسینینگ پولینی هم اوغیرلاب آلادورغان بولدی

آتاسی بیلیب اوغلیم پولنی کیم آلدی دیسا آنام آلگاندور دیب آناسینی اوغری قیلور ایردی بیر کونی آتاسی اوستال اوستیگا بیر تنگه پول قوییب اوزی اوخلاگان کیشی بولیبیاتدی قاسم کیلیب سیکین تانگه نی آلیب آغزیگا سالدی شول وقت آتاسی اوشلاب آلماقچی بولگاندا تانگانی یوتیب یوباردی تانگه باریب قاسم نینگ خلقومیغا تیقیلیب جان بیردی

محترم کتابخوان کوردینگیز – می یامان نینگ یامانلیگی اوزینینگ باشیگا ییتدی

www.ziyouz.com kutubxonasi

اتفاق

جواهرلار ایچیدا اینگ کیچیکلاری چومالیدور لیکن اوزلاری کیچیک بولسالار هم نهایتدا غیرتلی اتفاق جانذاتلاردور اوزلاریچا پادشاه لاری کاتتا لاری اسکرلاری بولادور اولوغلاری نیمانی بویورسا شونی باجاررورلار اتفاق و غیرتلاری سایاسیندا اوزلاریدان کاتتا – کاتتا دشمنلاردان قورقماسلار اگر اولار کبی دشمن کیلیب بیرلاریگا تیگسا همه – همه لاری بیردان یاپوشوب بیری قولینی بیری اياغینی بیری قناتیمی قاتتیغ تیشلاب اوزلاریندان نیچا برابر کاتتا بولسا هم تیزگینا قاچیرورلار

کوردینگیزمی یونگ اوزی خوب مایدادور
بیرلاشیب ارقان بولسا فیل بایلانور
اتفاق قا کوچ – قوت کار ایلاماس
اتفاق قا جین هم آزار ایلاماس

قناعت

بیر کیشینینگ علی و ولی آتلیغ ایککی اوغلی بار ایردی علی قناعتلیغ ولی قناعتسیز ایردی بیر کون آتاسی بازاردین آلما آلیب کیلیب ایردی بالالارینی سیناماق اوچون چاقیریب مانا سیزلارغا آلما آلیب کیلدیم دیدی ولی تیزلیک بیرلا کیلیب آتاجان مانگا همه سینی بیرینگ دیدی

علی سیکینگینا کیلیب مانگا بیرگینا آلما بیرسانگیز بولادیر دیدی آتاسی علی نینگ قناعتیگا آفرین ایتدی و قوچاغیغا آلدی پیشاناسیدان اوپوب ایککی آلما بیردی اما ولی گا آلما بیرماک قایدا قناعتسیز بولما دیب ادب بیردی

قناعت بیرلا قارین تویدورورسیز

www.ziyouz.com kutubxonasi

قناعت بولماسا کوپ آچ قالورسیز
قناعتسیز کیشی بغرینی داغلار
قناعتلیلیک کیشی آغزینی یاغلار

زر قدرینی زرگر بیلور

بیر کون بیچاره خروس ایاغلاری ایلا خشاک اراسینی اختاریب تورغان زماندا بیر دانه مروارید تاپدی اول مرواریدنی چوقوب – چوقوب ناله قیلیب ایدیکه آه عقلسیز آدم بالالاری هیچ نیمارساغا یارامایدیغان نیمارسالارنی قدرلی بیلیب اینگ قدرلی نیمارسالارنی قدرین بیلماسلار حاضردا مان بونی تابغونچا بیر دانه بوغدای تاپسام ایردی مانگا آوقات بولور ایردی و کوپ رنج تارتدی

هر کیشی اوز نفسیغا بیر پول اوچون غوغا قیلور
باشقاغا مینگ سوم ضرر کیلسا قاچان پروا قیلور
هر کیم اوز قارنین اداسیدور اگر ایشاندور
قوشدور انساندور اوزینینگ قارنیغا قورباندور

یاخشیلیک بیردا قالماس

بیر اری سوو اوستیندا اوچوب بارور ایردی ناگاه سووگا ییقیلیب کیتتی قناتلاری حول بولوب اوچارغا کوچی ییتمادی اولار حالتیغا ییتدی بونی بیر کبوتر کوروب اریغا رحمی کیلوب درحال بیر چوبنی تیشلاب سووغا تاشلادی چاره سیز قالغان اری چوبنی آیاقلاری بیرلا اوشلاب کیما قیلیب سوو بلاسیدین قوتولدی آرادین کوپ وقت اوتمادی بیر بالا توزاق قوییب کبوترنی توتماقچی بولدی اری بونی کورغان زمان اوچوب کیلوب بالانینگ قولاغینی چاقدی بالا قولاغینینگ

www.ziyouz.com kutubxonasi

آغریغیدین توزاقنی تاشلاب قولاغینی چانگاللادی کبوتر وقتنی
غنیمت بیلیب اوچوب کیتیب اولومدین قوتولدی
یاخشیلیک قیلسانگ بولور جانینگ آمان
یاخشیلیکدین هیچ کیشی قیلماس زیان
یاخشی سوز بیرلا ایلان اینیدین چیقور
سوز یامان بولسا پیچاق قینیدین چیقور

توغریلیغ

بیر کمپیرنینگ اوییدا بیر توپ بلخ توتی بار ایردی نهایتدا توغری اوسغان ایردی بیچاره کمپیرنینگ شو توتدین باشقا هیچ نیمرساسی یوق ایردی پیشگان وقتدا قوروتوب قافغا سالوب بایلارغا تارتوق قیلوب پول آلیب شو آرقالی وقتینی اوتکارور ایردی بیر کون اول شهرنینگ پادشاهی بیر ایوان سالماقچی بولوب اوستون اختارگاندا کمپیرنینگ توتی آلدیدا توختادی و اوزیچا شول توت یاغاچی توغری کیلسا کیراک دیب اویلادی و انی کمپیردین مینگ آلتونغا ساتیب آلدی بیچاره کمپیر بای خاتون بولوب قالدی بیر کون کمپیر توتنی کورماق اوچون کیلدی کوردیکه توتی جنت کبی بیر ایوان اورتاسیندا توریبدور کمپیر توتیغا قاراب دیدی که
ای توتوم توغریلیغینگ قیلدی بیزی دولتغا یار
ایگری بولسانگ سان اوتون بولغای ایردینگ مان خار– زار
توغریلار جنتنینگ ایوانیدادور
اوغریلار رنج و علم کونیندادور

حکایت

www.ziyouz.com kutubxonasi

کونلارنینگ بیریدا سلطان حسین بایقارا شکارگا چیقیشنی اختیار ایتدی اونگا علیشیر نوائی حضرتلاری همراه بولدی شکاردان قایتار ایکانلار بیر قیشلاقدان اوتدیلار کوچه چیتیدا تورگان آلتی ییتتی یاشلارداگی بالا سلام بیردی سلطان حسین قولینی کوکسیگا قویب علیک آلدی و اوتیب کیتا بیردی علیشیر نوائی ایسا باله نی کوریب آتینی توختاتدی پاستگا توشوب بالا بیلان قوش قوللاب کوریشدی اوندان سونگ آتگا مینیب یولگا توشدی نوائی نینگ بو ایشی سلطان حسین بایقارانی حیران فالدیردی او نوائی گا یوزلانیب سیز سولطان نینگ وزیری بولسانگیز بونینگ اوستیگا جهانگا تانیقلی شاعر بولسانگیز نیمه اوچون گودک بیر بالاگا شونچه لار مروت کورساتادورسیز عالم پناه دیدی نوائی گپ بالادا ایماس گپ شوندا که بیر وقتلار شو بالانینگ آتاسی مینینگ سوادیمنی چیقارگان ایردی مین استاذیمنینگ ییتتی پوشتی آلدیدا همیشه قرضداردورمان

طلب علم

علم قیدیرینگیز توغولگاندین اولگونچا دیگان سوز همه آدملارغا برابر بویروق بولسا هم اوقوماقنی بیر یاخشی وقتی بارکه اول یاشلیک و بالالیک وقتیدور یاشلیکدا اورگانگان علم تاشقا اویولغان بیتیکدیک اصلا خیالدین کیتمایدور ای شاگردلار امکانی باریچه یاش وقتلارینگیزدا اوقوماقغا سعی قیلینگلارکه آلتین عمر بیکارگا صرف بولماسون

یاخشی صفت

آدمزادنینگ عیبی کوپمی آدمذاتنینگ عیب و نقصانی شوندای کوپکه ساناب تمام قیلیب بولمایدور اول عیبلاردین نیمه قیلسا خلاص بولور اندین قوتولماق اوچون بیر صفت بارکه انینگ اوزیغا لازم کورسا اول عیبلاردین قوتولسا بولور اول صفت قیسیدور اول

www.ziyouz.com kutubxonasi

ملالیک و تیلنی ساقلاماقلیکدورکه ملالیک شریف صفت اولوب تیلنی ساقلاماق سلامتلیککا سببدور

حکایت

بیر آدم بیر کیشیدان بیر کیچیک خط یازوب بیرینگ دیب التماس قیلدی اول کیشی آیاغیم آغرییدور یازالمایمان دیب جواب بیرادی اول آدم دیدیکیم مان سیزنی بیر جایغا بارینگ دیمادیمکه مونداغ عذر ایتاسیز اول کیشی ایتدی سوزینگیز راست لیکن مین قاچانکه بیراوگا خط یازسام انی اوقوب بیرماغیم اوچون اوزومنی چاقیرادورمعلوم بولادورکه انینگ خطین اوزیدین باشقا آدم اوقویالماس هرکیم خوش خط بولماغی اوچون الاحیدا سعی قیلماغی لازمدور

حکایت

بیر پادشاهنینگ وزیری عملدین آلیندی و سرایدین قوویلدی اول وزیر درویشلار دوره سیگا قوشولدی درویشلار صحبتینینگ فیض و برکتی اونگا تأثیر ایتدی قلبیدا حضور پیدا بولدی خاطری جمع بولدی پادشاه انگا داغی الطفاتلار کورساتیب اولغی عملینی قایتاریب بیریشگا جزم قیلدی لیکن وزیر بو تکلیفنی قبول ایتمادی خدمتدان کورا استعفادا یورگان یاخشیراقدور دیب جواب بیردی پادشاه دیدی دولتنی اداره قیلماق اوچون بیزگا تدبیرلی دانشمند وزیر لازمدور وزیر دیدی شونداغ ایش بیلان شوغوللانیشگا راضیلیک بیلدیرماسلیکنینگ اوزی دانشمندلیک علامتیدور پادشاه سوز تاپالمای اوز قیلمیشیدان پشیمان بولدی

نادانلیک

بیر بالا قودوق باشیدا نان ییب اوتوروب ایردی نانی قولیدان قودوقغا توشوب کیتتی بالا ییغلاب آتاسینینگ آلدیغا باروب حالین بیان

www.ziyouz.com kutubxonasi

قیلدی آتاسی درراو اورنیدان توروب بالاسین قولیدین اوشلاب قودوق باشیغا کیلدی ایککی قولین قودوقنینگ ایککی یاغیگا قویوب باشین اینگاشتیروب قودوق ایچیگا باقغانیدا سوودا اوز عکسینی کوروب نادانلیکدان سوودا کورینگان کیشی اوزی ایکانین بیلمادی کمال اچچیغی ایلا انگا باقوب ای شیطان بوندای یاش بالانینگ قولیدین نانین تارتوب آلوب ییب تیریکلیک قیلگونچه آچلیکدین اولگانینگ یاخشی ایماسمو دیدی حصه نادانلیک کیشیگا اوز اوزینی حقارت قیلدیرور

اتّفاق

بیر کیشینینگ ییتتی – ساککیز نفر بالاسی بار ایردی بالالارینینگ آراسیدا بولگان اتفاقسیزلیک اوروش – تالاشلارنی کوروب همه لارینی آلدیگا چاقیردی اون دانا اینگیچکا چوبنی بیرگا قوشوب باغلاب بونی سیندورینگیز دیب بالالاریگا بیردیبالالارینینگ هر بیرلاری قوللاریگا آلوب زور بیروب کوردیلار هیچ بیرلاری سیندیرا آلمادیلار آخردا سیندورماقغا کوچیمیز ییتمادی دیب قایتاریب بیردیلار آتالاری چوبنینگ باغینی ییچیب هر قایسیلاریگا بیر دانه دان بیروب مانه بونی سیندیروب کورینگیز دیگانیدا هر بیرلاری سویونوب آلوب اونغایلیک ایلا سیندوردیلار سونگرا اول کیشی بالالاریگا باقوب اوغلانلاریم کوردینگیزمی سیز هم شول چوبلارگا اوخشایسیز اگر بارچه نگیز اتفاق بولوب بیرگا قوشولوب تورسانگیز سیزگا هیچ کیمنینگ کوچی ییتمایدور اگر بیر – بیرینگیز ایلا اوروشیب تالاشوب ایریلیشوب یورسانگیز سیزگا هر کیمنینگ کوچی ییتوب آیاغ آستی قیلادوردیدی

حکایت

بیر ایت آغزیدا نان تیشلاب کیچکیناگینا کوپروک اوستیدین اوتوب کیتماکدا ایدی کوزیگا سوو ایچیدا اوزیگا اوخشاب نان تیشلاب تورگان بیر ایت کوردیاول ایتنینگ آغزیداگی نانگا هوسی کیلوب آنی تارتوب آلماک آرزوسیدا تیز – تیز تیکیلگانیدا سووداگی ایت هم بونگا کوزین آلایتوورب قاراب قویار ایردی آخردا نفسی غلبه قیلوب آغزین آچوب ایریللاب سووگا اوزین تاشلادی سووگا توشگاچ بیر شونغوب ینه سوو یوزیگا چیقدیقاراسا نه ایت بار نه نان سوودا کورینگان ایت ایسا اوزینینگ عکسی ایکان سونگرا سوزوب سوزوب زورغا چیتگا ییتوب اولار حالتدا سوودین چیقدی اوز نانیدین هم ایریلدی چونکه ایریللاب آغزین آچگاندا نانی سووگا توشوب آقیب کیتگان ایدیحصه اوز آغزیداگیگا قناعت قیلماسدان بیراونینگ نرسه سیگا قول اوزاتگان کیشی اوز نرسه سیدان هم ایریلور

حکایت

بیر خسیس کمپیر بار ایدی اونینگ اوزگا شهردا اوقییدیگان عالم اوغلی بار ایدی او بیر کونی آناسینی کوریش اوچون اوییگا کیلدی شوندا آناسی سیوینیب

اوغلیم یاخشی کیلدینگ سینگا عجائب نارسالار حاضرلاب قویکانمان سیمیزگینا غاز گوشتی بار شیرین یاغلی قویماغیم بار یانا قویوق قایماغیم هم بار کونکلینگ اولاردان قایسی بیرینی خواهلاسا اوشانی اول بیرامان قالگانینی ایسا کییینراق ییسان دیدی اوغلی اونگا

آناجان مین غاز گشتینی قویماققا اوراب اوندان سونگ قایماققا باتیریب ییییشگا عادتلانگانمان – دیب جواب بیردی

لقمان حکیم اوغلیگا نصیحت قیلیب شوندای دیدی

ایی اوغلیم قارنینگ تویسا هم یانا اوستیگا زورلاب ییما توق قارنینگگا زورلاب ییگاندان گورا آوقاتنی ایتگا توکیب

www.ziyouz.com kutubxonasi

بیرگان ثوابلیراقدیر چونکه کوپ ییییشدان دل کوزی بیکیلادی
قلبنی ایسا قارا زنگ باسادی هر خیل کسللیکلاری پیدا بولادی
(حکیم قیوم ناصری دان)

قناعت

اولوغ کیشیلارنینگ یاقیملی خصلاتلاریدان بیری قناعتدیر قناعتلی کیشی هیچ قاچان خوار بولمایدی عکسینچه کیشیدا قناعت بولماسا تاپگان توتگانیگا صبر قیلمای کوپیگا اینتیلسا عاقبت خوارلیک عذابینی تارتادی شونینگ اوچون هم ایتادیلار

بولسا اگر سو پرچه قاتگان نان
اوزگا کاسه سیگا کوز تیکما انسان
بولسانگ اگار تاج تخت اوچون محتاج
زمیننی تخت دیب بیل و قویاشنی تاخ
قناعتنینگ یانا بیر ثمره سی ایچیش و ییییشدا بیلینادی

آزگینا آوقاتگا قناعت قیلیب یورگان کیشی کم کسل بولادی نظم

کوپ ییما گورداگی قورتلار مثالی
بیر طبیب بیر کونی بیر عجیب حکمت
آز ییرگا بیل باغلا گویا چومالی
آیل اوچون ایتگانمیش قیلیب مرحمت
ییگین ایچگین دائم کونگیل تارتگونچا
نه فقط بوغزینگدان تاشیب آرتگونچا

حکایت

بیر حکیم آوگا چیققان ایدی آشپزیگا آوقت تیارلاشنی بویوریب اوزی یاقینلاری بیلان آوگا مشغول بولدی اوزاق یوریب قارنی آچدی آوقاتلانیش اوچون چادرگا قایتدی آشپز اونینگ آلدیگا پیشیرگان پلاونی کیلتیریب قویدی حکیم پلاوگا قول اوزاتیب بیر آشام آلگان ایدی ایچیدان پشه چیقدی او

www.ziyouz.com kutubxonasi

قاتتیق آچیققانیگا قاراماى پلاونی بیر چیککاگا سوردی و آشپزنی چاقیریب دیدی
پلاونی یاخشی تیارلابسان بیراق بوندان کیین پلاو تیارلاگاننگدا پشه کمراق بولسین
سونگ او نان ییبیش بیلان قناعت قیلدی اگار حکیمدا قناعت گوهری بولماگاندا آشپزنی جزالاگان بولور ایدی بیت
قناعت هر کیمنینگ بولسا یولداشی
غم بیلان ایگیلماس هیچ اونینگ باشی (اخلاق ناصری کتابیدان)

انسان بولیش قانچا لار مشکل

بیر آتا رنجیگان حالدا اوغلیگا دیدی سین آدم بولمایسان جان بالم سینی تربیه قیلیش اوچون صرف قیلگان بی ثمر عمریمگا اچینامان اوغیل بو گاپلارگا اعتبار هم بیرمادی
آرادان بیر قانچا ییللار اوتگاچ اوغیل مملکت شهرلارینینگ بیریگا حاکم بولدی
کونلارنینگ بیریدا او اوزینینگ ملازملاریگا آتاسینی اونینگ حضوریگا کیلتیریشلارینی بویوردی ملازملار زودلیک بیلان اونینگ آتاسینی آلیب کیلدیلار اوغیل آتاسیگا باشدان آیاق تکبرانه نظر تاشلادی و دیدی ای قاریه یادینگدا بارمی بیر وقتلار مینگا سین آدم بولمایسان دیگان ایدینگ مینینگ حاضیرگی حالتیمنی کور
قاریه کولدی و باشینی سرک سرک قیلیب دیدی من سینگا حاکم بولمایسان دیماگان ایدیم مین سینگا آدم بولمایسان دیگان ایدیم جان بالام

آتا رضاسی

www.ziyouz.com kutubxonasi

بايزيد بسطامى ديدى مين حياتيم دواميدا كوپ عمللار قيليب شونى انگلاديمكه اولارنينگ ايچيدا اينگ اولوغى و يگانه سى آنالار رضاليگى اوچون قيليناديگان ايشلاردير

بير كونى آنام كيچاسى اويقودان اويغانيب ميندان سوو كيلتيريشيمنى سوراديلار كوزه دا سوو يوق ايدى شو سببلى كوزه نى آليب انهارگا بارديم و سوو كيلتيرديم اويگا قايتيب كيلسام آنام اوخلاب قالگان ايكان مين تانگگاچا كوزه نى اوشلاگان حالدا آنامنينگ يانلاريدا توردیم و اولارنى اويغانيشلارينى كوتديم آنام تورگاچ سوو ايچديلار و مينينگ حقيمگا اوزاق دعا قيلديلار شوندان سونگ ميندان سوراديلار بالام نيگا كوزه نى ييرگا قويماى اوشلاب توريبسان مين آنامگا ايتديم كه آناچان مين سيزنى اوغانيب قاليشينگيزدان قورقديم

پيغمبريميز محمد عليه السلام بويوراديلار آتا و آناگا آزار بيريش آدملارگا ظلم قيليش و ياخشيليک اورنيگا يامانليک قيلشديک اوچ گناه عمل لار باركه بو ايشلارنى قيلگان كيشيلارنينگ ياخشى ايشلارى آخرت اوچون بيثمر بولادى شونينگ اوچون آتا آنانگيز هر قانچا ياخشى ياكه يامان بولماسين اولارنينگ احترامينى جاييگا قويماق لازمدور اولارنى رنجيتماق گناه لار ايچيدا اينگ اولوغيدير

دانشمندنينگ جوابى

بير ياش ييگيت مشهور فرنسوز يازووچيسى اليكسندر زيگفريددان سورادى حياتدا كاتتا موفقيتلارگا ايريشيش اوچون قانداى يولنى تانلاماق كيراک دانشمند ديدى توشينگنى تعبير ايتماق اوچون اويغاق بوليشينگ لازم يعنى آگاه حالدا حيات كيچيرماق كيراک بيرار اولاوگا چيقاياتگاندا او چيرايلى بوليشى

www.ziyouz.com kutubxonasi

شرط ایماس بلکه مهمی شونداکه انسان نینگ توشادیگان بیکتی یعنی حیاتی دوامیدا قیلگان عمل لاری گوزل بولماغی کیراک

تنبل شاگرد

کونلارنینگ بیریدا استاذ شاگردیگا ایتدی تاشقاریگا چیقیب گورچی یامغیر یاغایپتیمی یاکه یوق شاگرد جواب بیردی بو موشوک حاضرگینه تاشقاریدان کیلدی اونی اوشلاب کورینگ اگر نم بولسا یامغیر یاغیاپتی اگر قورروق بولسا یاغمایاپتی

بیر آزدان سونگ استاذ شاگردیگا دیدی باریب قوشنی دکاندان اولچاو اسبابینی آلیب کیل متالارنی اولچاماقچیمان

تنبل شاگرد جواب بیردی بو موشوکنینگ دمی یاریم متر سیز اوندان متر اورنیدا فایدالانیشینگیز ممکن

بیر ساعتلاردان سونگ استاذ شاگردیگا ایتدی اوچ کیلالی تاشنی آلیب کیل نارسالارنی اولچاماقچیمان

تنبل شاگرد ایتدی بو موشوکنی یوز بار اولچاگانمان اوچ کیلادان قیلچا هم آغیر ایماس

استاذ شاگردینینگ تنبل لیگی و حاضرجوابلیگیدان عصبیلاشیب اونگا ایتدی چانقادیم بیر کاسا سوو کیلتیر

تنبل شاگرد جواب بیردی ایتگان اوچ ایشینگیزنی مین باجاردیم هیچ بولماسا شو ایشنی اوزینگیز بادجارینگ

حکایت

بیر پادشاه بیر دانشمندنی حضوریگا چارلاب اونگا دیدی مین سینی شو شهرنینگ قاضی سی ایتیب تعیینلاماقچیمان دانشمند دیدی مین بو منصبگا لایق ایماسمان پادشاه سورادی نیما اوچون دانشمند جواب بیردی قاضی لیک اولوغ و آغیر یوموشدیر چونکه حکم قیلیش جریانیدا یول قوییلکان اینگ

www.ziyouz.com kutubxonasi

کیچیک خطا هم انسان عمرینی ایزدان چیقاریشی یاکه اونی حلاکت ییاقاسیگا آلیب کیلیشی ممکن

حکایت

بیر شاعر بیر بحیل بای نینگ آلدیگا باردی و اونی مدح قیلدی او کیشی خوشحال بولدی و دیدی ایرتاگا کیل پول بیرامان شاعر ایرتاسی کونی اونینگ آلدیگا کیلدی او کیشی شاعردان سورادی نیما اوچون کیلدینگ شاعر ایتدی کیچا مینگا پول بیرامان دیب وعده بیرگان ایدینگیز شونینگ اوچون کیلدیم او کیشی ایتدی عجائب آدم ایکانسان سین یاخشی سوزلارینگ بیلان مینی خوشحال قیلدینگ اورنیدا مین هم سینی خوشحال ایتدیم شوندیک ایکان مین سینگا نیما اوچون پول بیریشیم کیراک

حکایت

کونلاردان بیر کون بیر شاعر بحیل بای نی مدح قیلدی لیکن او شاعرگا هیچ نرسا بیرمادی شوندان سونگ شاعر اونی هجو قیلدی او کیشی ایسا شاعرگا هیچ نیما دیمادی باشقا کونی شاعر اوشا آدمنینگ اوییگا کیلدی بای اونگا دیدی ای شاعر مدح قیلدینگ سینگا هیچ نرسا بیرمادیم هجو قیلدینگ سینگا هیچ نارسا دیمادیم حاضر نیما اوچون مینینگ آلدیمگا کیلدینگ شاعر ایتدی حاضر ایسا سینی اولیشینگنی و مین مرثیه نگنی ایتیشنی خواهلایمان

فداکار دهقان

کوزنینگ ساووق کونلاریدان بیری قویاش باتیش محلی ایدی قویاش آذربایخان قیشلاقلاری اطرافیداگی قارلی تاغلار

www.ziyouz.com kutubxonasi

آرتیگا باتایاتگان ایدی دهقانلارنینگ ایش کونلاری پایانیگا بیتگان ایدی ریزعلی هم قولی ایشدان بوشاگاچ اوزینینگ قیشلاغیگا قایتاردی اوشا قرانغو و ساووق کیچادا کیچیک فانوسنینگ تیبرانایاتگان نورلاری اونینگ یوللارینی یاریتاردی
ریزعلی یاشایدیگان قیشلاق تیمیر یول یاقینیدا جایلاشگان ایدی ریزعلی هر کونی ایشدان سونگ تیمیر یول یاقالاب اوییگا قایتاردی بیر کونی ناگهان تاغدان قورقینچلی گومبیرلاگان آواز ایشیتیلدی گومبیرلاش نتیجه‌سیدا تاغدان توشگان تاش اویوملاری تیمیر یولنی توسیب قویدی
ریزعلی بیر ازدان سونگ یولاوچی تاشووچی پاییزد بو بیرگا ییتیب کیلیشینی بیلاردی او اوزیچا اگر پاییزد اوشبو تاش اویوملاری بیلان توقناشسا حلاکت یوز بیریشی ممکن دیب اویلادی اوشبو اویلاردان قاتتیغ ایضطرابگا توشدی و قاندای قیلیب پاییزد حایداوچیسینی آلدینداگی خطردان آگاه ایتیشنی بیلماسدی شو وقت تاغ آرتیدان کیلگان پاییزد گوداگینینگ آوازی اونینگ یاقینلاشیب قالگانلیگیدان خبر بیراردی
ریزعلی پاییزدنی تماشا قیلگانی بارگان کونلارینی ایسگا آلدی شو بیلان بیر قاتاردا پاییزد ایچیداگی یولاوچیلار اونگا قاراتا تبسم بیلان قول سیلتاگانلارینی حیالیدان اوتکازدی آلدینداگی خطرنی حیالیگا کیلتیرارکان یوراگی تیز اورا باشلادی او شولارنی اویلارکان یولاوچیلارنی جانینی ساقلاب قالیش مقصدیدا چاره ایزلای باشلادی
ناگهان بیر چاره تاپگانداای بولدی او تیزلیک بیلان اوستیداگی کییملارینی ییچیب بیر تیاققا باغلادی و مشعله یاسادی مشعله‌گا فانوس ماییدان توکدی و اونی یاقدی ریزعلی مشعله‌نی کوتاریب پاییزد کیلایاتگان تامانگا چاپا باشلادی

www.ziyouz.com kutubxonasi

پاییزد حایداوچیسی مشعله نی کورگاچ آلدیندا قاندایدیر خطر بارلیگینی توشوندی تارمازنی باسدی پاییزد قاتتیغ سیلکینیشدان سونگ توختادی حایداوچی و یولاوچیلار سراسیمه دا پاییزددان توشدیلار یالانغاچ ریزعلی مشعله همدا تاغدان توشگان تاش اویوملارینی کورگان آدملا نیما بولگانینی و ریزعلینینگ فداکارلیگی نتیجه سیدا عمرلاری آمان قالگانلیگینی توشوندیلار

ریزعلی شو کیچا اوشا لحظه داگی شادلیگینی هیچ قاچان یادیدان چیقارمایدی

ریزعلی اوشا کیچا شادلیدان اویقوسی کیلماس و یولاوچیلارنینگ حیاتینی ساقلاب قالگانی اوچون خداگا شکر قیلاردی

همه بیرگالیکدا

بیر توده کبوترلار ماوی آسماندا پرواز قیلاردیلار و آزادلیک همدا زنگاری آسماندا ایرکین اوچیشدان لذت آلاردیلار بیر آز مدتدان سونگ چرچاق یازیش مقصدیدا بیر درخت شاخلاریگا قوندیلار درختنینگ آستیدا دانلار کوپ ایدی کبوترلاردان بیری دانلارنی کوردی استا قنات قاقیب پاستگا توشدی دانلاردان بیر نیچتاسینی ییب کوردی دانلار جودا مزلی ایدی دوستلارینی هم اوشبو مزلی دانلاردان ییبیش اوچون چاقیردی کبوترلار پاستگا توشدیلار و دان ییماق بیلان مشغول بولدیلار قارینلاری تویگاچ کبوترلاردان بیری اوچیش اوچون قنات قاقدی لیکن اوچا آلمادی شوندا آیاقلاری توزاق قا ایلینیب قالگانلیگینی توشوندی بونی کورگان باشقا کبوترلار هم اوچماقچی بولدی لکین اوچا آلیشمادی چونکه اولار هم توزاق تورلاریگا ایلینیب قالیشگان ایدی

www.ziyouz.com kutubxonasi

پانادا یاشیرینیب تورگان آوچی کبوترلارنینگ قنات تاووشلارینی ایشیتیب خرسند بولدی و اوشا تامانگا قاراب یوگورا باشلادی
کبوترلار اوزلارینی قوتقاریش مقصدیدا ترتیبسیز حرکت قیلاردیلار کبوترلارنینگ بو حرکتیدان توزاقنینگ گاهی او چیتی گاهی بو چیتی بیردان یوقاری کوتاریلار و یانا بیرگا توشاردی بو حالنی کورگان زیرک و خوشیار کبوترلاردان بیری طوقی قالگان کبوترلارگا دیدی ای دوستلار بیز دانلارنی کورگان وقتیمیزدا بوندای تازه و مزلی دانلارنی کیم کیلتیرگانلیگینی اویلامادیک اگردا اویلاگانیمیزدا بوندای احوالگا توشماسدیک اگر حاضر هم بیر آز اویلاساک و بارچامیز بیرگالیکدا حرکت قیلساک بو حالگا نجات تاپا آلامیز بیر آز آرام آلگاچ مینینگ فرمانیم بیلان همه بیرگالیکدا قنات قاقامیز و آسمانگا پرواز قیلامیز
آوچی درختگا یاقین کیلیشی آلدیدان طوقی اوچیشگا فرمان بیردی کبوترلار اونینگ فرمانی بیلان بیرگالیکدا قنات قاقدیلار و توزاقنی هواگا آلیب کیتدیلار
آوچی اوزیچا اویلادی بو کبوترلار آخر عاقبت چارچاشادی و بیرگا توشادیلار شوندا اولارنی توتامان لیکن کبوترلار قدرتلارینی باریچا قیلیب آوچینینگ کوزیدان اوزاقلاشدیلار و بیر جیلغا یاقینیگا کیلیب قوندیلار
اوشبو جیلغا چیتیدا بیر سیچقان نینگ اینی بار ایدی طوقی بو سیچقان بیلان آلدیندان دوست بولیب طوقی اونی زیرک دیب چاقیرار ایدی زیرک کبوترلار آوازینی ایشیتیب اینیدان چیقدی طوقی و دوستلارینی کورگاچ اولارنی آزاد ایتیش مقصدیدا اونینگ آلدیگا باردی شو وقت طوقی زیرک کا دیدی اول دوستلاریمنی بند دان آزاد قیل

www.ziyouz.com kutubxonasi

زیرک زودلیک بیلان اولارنینگ همه‌سینی آیاقلارینی بند دان آزاد قیلیبدی کبوترلار سیچقانگا تشکر ایتیشیبدی شوندان سونگ کبوترلار بیر آز سوو ایچیبدیلار و آسمانگا پرواز قیلیبدیلار

کبوترلار اوزلارینی قایتا آزاد حس قیلیشگاچ باشقا بوندای ختا قیلماسلیککا و آوچینینگ توزاغیگا توشماسلیککا قرار قیلیشیبدی (کلیله و دمنه اثریدان)

نان قدری

بیر کونی نان ساتیب آلیش اوچون نان دکانیگا باردیم میندان آلدین بیر بالا نان آلدی اوندان سونگ مینینگ نوبتیم کیلدی و مین هم نان آلدیم اویگا قایتایاتگانیمدا میندان آلدین نان آلگان بالا آلدیمدا کیتایاتگان ایدی بالا آلگان نانیدان بیر توغرام آلیب ییب باراردی ناگهان اونینگ نانیدان بیر پرچه ییرگا توشیب کیتدی مین ایسا نان پرچه‌سینی ییردان آلیب بیر چیتگا قویدیم بونی کورگان بالا میندان عذر سورادی مین ایسا اونگا نان هم نان اونینگ اوشاغی هم نان ایکانینی شو سببلی ناننی یوریب بیماسلیک کیراکلیگینی توشونتیردیم

دابوسی قلعه‌سی تاریخیدان

دابوسی قلعه‌سی قدیمگی میان‌قال واحه‌سینینگ مرکزی بولیب حاضرگی سمرقند ولایتی پختاچی تومانی حدودیدا زرفشان دریاسی بوییدا جایلاشگان دابوس سوزی مستحکم قورغان دیگان معنانی بیلدیرادی قورغان تیمیردای مستحکم

www.ziyouz.com kutubxonasi

قیلیب قوریلگانلیگی اوچون هم او تیمیر قورغان نامی بیلان یوریتیلگان
١٩ عصردا یاشاگان بیریک تاریخچی و گیاگرف عالم الیاقوبی دابوس قلعه‌سی‌نی دشمن تیغی اوتمایدیگان مستحکم و مشهور بیر شهر دیب تعریفلایدی نرشخی‌نینگ (نارشاخی) بخارا تاریخی اثریدا پادشاه توراديگان کتتا قیشلاق بایکند (پایکند) ایدی قلعه دابوسی یعنی دابوسی قلعه‌سی بولیب شهر دیب شونی ایتار ایدیلار دیب یازادی ٩ ٧ عصرلارگا دائر بعضی بیر تاریخی منبعه‌لاردا یازیلیشیچا دابوسیه سوغدیانه نینگ کتتا شهرلاریدان بیری بولیب عربلار استلاسی دوریدا اوندا ١٠ مینگ‌قوشین جایلاشتیریلگان اورتا اثر تاریخچی‌لاری ایستارخی و مقدسی‌لارنینگ یازیشلاریچا ١٠ عصردا دابوسی قلعه‌سیدا رباد یعنی شهر اطرافیداگی بینا‌لار ٧٠ گیکترنی شهر قلعه‌سی ایسا ٢٢ گیکترنی اشغال قیلگان دابوس قلعه‌سی اطرافی بلند و مستحکم دیوارلار بیلان اورالگان دابوس قلعه سی ٢٣٢٥ییل ایلگاری بنیاد ایتیلگان دیب تخمین قیلینادی دابوس قلعه‌سی جودا قدیمی شهر قلعه بولیشیگا قاراماسدان علمی ادبیات صحیفه‌لاریدا ٧ ٩ عصرلادان باشلاب تیلگا آلینادی اوشا دور تاریخچی‌لارینینگ یازیشیچا دابوس ٢ عصردا بخارا و سمرقند اورتاسیداگی اینگ مستحکم قلعه لاردان بیری بولگان قلعه اطرافی کتتا جارلیک‌لار بیلان اورالگان و بو بیردان هیچ کیم اوتا آلماگان ١٥ عصر تاریخچی‌سی حافظ ابرو دابوس قلعه‌سی‌نی سلطان جلال الدین قوردیرگان دیگان فکرنی ایتادی شیبانی‌نامه تاریخی داستانیدا دابوس قلعه‌سی ایچیدا مینگلاب اویلار بولگانلیگی و اولار جودا مستحکم ایکانلیگی یازیلگان

www.ziyouz.com kutubxonasi

بویوک ایپاک یولیدا جایلاشگان دابوسی قلعه‌سی   ۹ ۱۱
عصرلاردا تیز ریواجلانگان و بو ییردان اولوغ کیشیلار عالیم و ایجادکارلار ییتیشیب چیققان دابوسیه شهری ییتتی اقلم دولت لاری بیلان باغلانیب تورگان سودا کروانلاری   سمرقند ایشتخان کرمنه دابوسیه شهرلاریدان اوتیب بخاراگا و باشقا جایلارگا کیتگانلار دابوسیه‌لیک هنرمندلار تییارلاگان عالی نوع نفیس گزمال لار کلالچیلیک متل و شیشه بویوملار و تورلی زیب زینتلار بویوک ایپاک یولی آرقالی دنیانینگ غرب و شرق مملکتلاریگا تارقالگان دابوسیه‌دا آلتین کوموش و مس تنگا لار ضرب ایتیلگان

قلعه ایچیدا ایککیتا حاووز قورال – یاراق و آزیق – آوقت آنبارلاری اوتخانه لاری کلالچیلیک حومدانلاری بولگان شهرنینگ تورت دروازاسیدان بیتتاسی زرفشان دریاسی تامانیگا قاراگان

عمارتلارگا ایشلاتیلگان مرمر تاشلار قبر تاشلاری اولارداگی چیرایلی یازوولار آلدیندان بو ییردا سنگ تراشلیک (تاشگا ایشلاو بیریشلیک تاش یونیش) خطاطلیک ریواج تاپگانینی کورساتادی حاضر دابوسیه شهری حرابه لاریدان بیزگاچا اوشا دوردان قالگان امام بهره آتا مقبره‌سی ساقلانیب قالگان

دنیا نینگ ییتتی معجزه سی

قدیمگی دنیا نینگ نایاب انشأاتلاری و هیکلتراشلیک یادگارلیکلارینی شوندای دیب اتاشگان افسوس که انسان عقل – ذکاوتی و قولی گل اوستالار یاراتگان بو عجایب یادگارلیکلاردان بیزنینگ دوریمیزگاچا بعضی بیرلاری ییتیب کیلگان مثلا مصر احراملاری پیرمیده لار بولار

www.ziyouz.com kutubxonasi

فرعونلارنینگ (قدیمگی مصر پادشاه لارینی شوندای اتاشگان) مقبره لاریدیر

احراملارنینگ اینگ یوکساگی حوفو (حیاپس) دیر اونینگ بلندلیگی ۱٤۷ متر میلاد دان اول ۲۸ عصردا قوریلگان کتتالیگی جهتیدان ایککینچی اوریندا حفره (حیفرین) پیرمیده سی تورادی او حوفو احرامیدان ۲ متر پست بو احرام آلدیدا باش قسمی آدم باشیگا اوخشاش شیر یعنی سانام توریبدی بو صنم (هیکل) سفینکس دیب اتالادی سفینکس آبرزی انسان کبی دانالیک و شیر کبی کوچلیلیک رمزینی افاده لایدی

بیتتی معجزه نینگ یانا بیری سیمیرامیده نینگ سماوی باغلاریدیر بو باغلار حاضرگی عراق دولتی اطرافیدا جایلاشگان بابلدا بولگان بو باغلار پادشاه نووخاداناسا فرمایشی بیلان میلاد دان اولگی ٦ عصردا بنیاد ایتیلگان افسوس فرود دریا سینینگ دهشتلی تاشقینی باغنی ویرانه گا ایلانتیردی

کیچیک آسیا نینگ ایفیس شهریداگی یونان خداسی ارتیمیده عبادت خانه سی دنیا معجزه سی نینگ اوچینچیسیدیر او عبادت خانه مرمردان ایشلانگان بولیب قرییب ۱۲۰ ییل دوامیدا قوریلگان میلاددان اولگی ۳٥٦ ییلدا گیراسترت دیگان کیمسا نام چیقاریش مقصدیدا عبادت خانه گا اوت قویادی

گریسیه نینگ جنوبیدا شهرتی عالمگا تارقاگان عبادت خانه بولیب اونینگ توریدا یونانلارنینگ عالی خداسی زیفس قیافه سی تصویرلانگان هیکال اورناتیلگان هیکال جودا اولوغوار بولیب بلندلیگی ۱٤ متر

دنیانینگ نوبتداگی معجزه سی پادشاه موسال و اونینگ رفیقه سی ارتیمیسیه مقبره سی دیر مقبره سوزینینگ یونانچا نامی ماوزالی پادشاه موسال نامیدان آلینگان مقبره اوچ قوتدات

www.ziyouz.com kutubxonasi

عبارت بولیب مقبره مراسیملار اوتکازیش اوچون مولجاللانگان ایدی
میلاددان اولگی ۳ عصردا راداس اهالیسی و اسکندر ذوالقرنین سرکرده لاریدان بیری دمتری آراسیداگی بولگان اوروشدا راداسلیک لار غلبه قازاندیلار انا شو غلبه دان خاطره قالدیریش مقصدیدا کالسس نامی بیلان مشهور هیکال اورناتیلیب او ۳٦ مترلی برانزه دان یاسالگان قویاش خداسی گیلیاس تصویریدیر
پیتتینچی معجزه مصردا نیل دریاسی نینگ دینگیزگا قوییلیش جاییدا فراس آرالی بولگان اونی اسکندریه میاغی دیب اتاشگان میاق مناره شکلیدا قوریلگان او اوچ قوتلی بولیب بلندلیگی ۱۲۰ متر ایدی اوچینچی قوتدا گلخن یاقیلیب او اوزاق مسافه دان کورینیب توریش مقصدیدا مخصوص کوزگولار اورناتیلینگان

خوقند و خوقندلیک لار

خوقندنی خوقند لطیف کهنه و همیشه نوقران شهر دیب اولوغلاشادی او وادی نینگ اینگ آباد شهرلاریدان بیریدیر
خوقندنینگ یاشی تخمینا ۲۰۰۰ییلدان آشادی شهر هقیداگی ایلک معلوماتلار ایسا ۱۰ اثردا یاشاب اوتگان عرب تاریخچیلاری کتابلاریدا اوچرایدی ۱۷۱۰ ییلدا خوقند خانلیگینینگ ۱۹۱۷ یلدان باشلاب ترکستان مختاریتی نینگ پایتختی بولگان
خانلیک دوریدا شهر هنرمندچیلیک و تجارت مرکزیگا ایلاندی اونینگ کوچه لاری توغری و روان توشگان بولیب آزادالیککا قاتتیغ اعتبار قیلینگان اصلی اتالیالیک بولگان ف بینیویری نینگ یازیشیچا ۱۷۲۵ ییلی خوقند منطقه داگی اینگ

www.ziyouz.com kutubxonasi

بیریک شهرلاردان بیریگا ایلانگان ۱۸٤۲ ییلدا شهر قلعه دیوارلار بیلان قورشاب آلینگان و شهرنینگ هر بیر دهه‌سیدا بیتتادان – ۱۲ تا دروازه قوریلگان

اوشا پیتلاری شهردا ٥٤۰ محله بولیب هر بیر محله اوز مسجدیگا ایگا بولگان شهرنینگ ۱٥ مدرسه‌سی معدلی‌خان ناربوتا‌بی حاکم‌آییم خواجه دادخواه مینگ‌آییم مدرسه‌لاری اجرالیب تورگان

شهرداگی اینگ ییریک تاریخی آبیده شوبهه‌سیز خدایارخان اورداسیدیر حشمتلی و اولوغوار بو سرای قوریلیشی ۱۸٦۳ ییلدا باشلانیب ۱۸۷۳ ییلدا توگاللانگان اوردانینگ عمومی طرحی توغری تورتبورچاک شکلیدا بنا ییردان انچا کوتاریلگان غیشت پایدیوار اوستیدا جایلاشگان بولیب بورچاکلاری برخ‌لار بیلان مستحکملانگان آلدینگی کورینیشی کاشینلار بیلان بیزالگان خانه‌لارنینگ دیوارلاری گنج اویماکارلیگی اوستون ایشیک دروازه‌لار ایسا یاغاچ اویماکارلیگینینگ یوکساک نمونه‌لاری بیلان بیزاتیلگان شفت‌لار بویاب نقشلانگان نقشلارنی خوقند لیک مشهور استالاردان محمدرسول حال‌محمد اوغلی ایشلاگان

خوقند شاعرلار شهری امیر عمرخان بو ییردا ادبی موحیت یاراتیب ادبیات وکیل‌لارینی دایما قوللاب قوتلاب تورگان شهردان نادره اوویسی گلخنی مقیمی ذوقی فرقت انبر آتین چرخی کبی زبردست شاعرلار ییتیشیب چیققان

خوقند خلقی جودا مهماندوست تانتی اینی پیتدا اوتا غرورلیدیر خوقندلیکلار اوزلارینینگ شهرلاری بیلان فخرلانیشادی اولار معامله‌نی اورنیگا قوییشادی خلق آراسیدا تارقالگان خوقندچا ملازمت عباره‌سی بیجز ایماس

مبادا قوقانگا باریب قالسانگیز البته چایخانه‌چا آش یینگ چونغارانینگ دیوزیره گوروچیگا داملانگان آشنی اوزبکستان

www.ziyouz.com kutubxonasi

نینگ باشقا جاییدا اوچراتمایسیز پلاونی ایسا اساسا ایرکاکلار داملاشادی

خوقنددا اوزبیکانه عرف – عادتلار قاتتیغ ساقلانیب قالگان توی و تانتنه لار اسکیه سیز اوتمایدی خوقند مرادجان احمداف حلیمه ناصرافه نبی رحیماف رحیمه میرزاهدافه بویوک صنعتکارلار و بویوک عالملارگا بیشیک بولدی

میرزا اولوغبیکنینگ تورت اولوس تأریخیدان کتابیدان

اوغوزخاننینگ تورک قوملاریگا لقب قویگانی ذکری

مذکور تاریخدا اوغوزخان تورکلارنینگ قَوملاریگا لقبلار قویدیکه اولار تا حنوز اوشا اسمو لقبلار بیلان مشهوردورلار جمله دان، بیر نیچا قومنینگ لقبلاری قوییداگیچا مثلی اویغور، قانقلی، قیبچاق، قارلوق، خالاج، چییوغ لار

اما **اویغورنینگ** معنی سی (قوشماق) باغلاماق، بیری بیری بیلان عهدو پیمان باغلاماقدور بو طاُفه اوغوزخانگا بیر جنگدا بی سبب مدَد بیرگان ایردی شو بائسدین اولارگا اویغور دیب نام قویدی

اما **قانقلی** عقللیلیک، فراستلیلیک معنی سیدور اوزی بیر نارسادین بیر معنی چیقارماقدیر چونانچه، بیر جنگدا اوغوزخان قولیگا جوده کوپ بایلیک اولجا توشگان ایردی غنیمدان هشیار اولجا آلیب اونینگ قلفینی آچا آلماگاندی لشکرداگیلارنینگ توغری فکر یوریتووچی بیر توده سی اورونیب کوریشدی بیترتیب قیلدیلار، اول اولجانی آسانلیکچا آچیب تاشلاب، آلدیلار اوز عقلو فراستی بیلان دنیا مشوکللارینی ییچا آلگانلیکلاری سببیدین الارگا قانقلی، دیب لقب قویدی

www.ziyouz.com kutubxonasi

اما **قیبچاق** قابوق سوزیدان آلینگان قابوق بیر درختنینگ نامیدور او درخت تَنه سینینگ ایچی کاوک بولادی پوستیدان تاشقاریسیدا کوکلیک یوقدیر یاغاچنینگ ایچی چیریگان، غاوک بولادی ایتادیلارکه، جنگلارنینگ بیریدا اوغوزخان لشکری شکست ییبدور اوغوزخان آدملارنینگ گوپچیلیگینی قتل ایتتیرادی اغوزخاندا دشمنگا قارشی ضربه بیریش قُوَّتی قالمایدی ناچار احوالدا قالیب، چیکینیشگا یوز توتادی صحرادا ایکی دریا آرالیغیدا آتدان توشادی لشکردا بیر خاتیننینگ قارنیدا حامله سی بار ایردی اول خاتیننینگ ایری و آتاسی اوغوزخان کوزی اونگیدا اوغوزخان دشمنی بیلان بولگان جنگدا اولدیریلگان ایردیلار ال خاتیننینگ دردی قوزیب قالدی الاجسیز قالگان خاتین یانیداگی درختنینگ کاوگیگا کیردی او ییردا اوندان بیر بقووت اوغیل توغیلدی اوغوزخان بو واقعدان خبر تاپگاچ ، اولار حالیگا رحمو شفقت قیلیب، دیدی آتاسی و باباسینی و آتاسی و ایرینیکه بیز طُفَیلی اولدیریشدی او ییتیم قالدی اوشا اوغیل بالانی فرزندلیککا قبول قیلدی و قیبچاق دیب نام بیردی بوگونگی کونداگی قیبچاق قومینی اونینگ بیر اوغلی نصلیدین دیب بیلادیلار

ایتیشلاریچا، اوغوزخاننینگ اوشا جنگیدا ایران والِیسی ایتبَراق همراه ایدی ۱۷ ییل اوتگاچ، ایتبَراق اوستیدان غالیب کیلدی و ایراننی استلا قیلدی بیر نیچا مدت اوتیب، اوغوزخان تورانگا قایتگاندا، ایشیتدیکه، یانا اونینگ دشنملاری باش کوتاریبدی فرزندیم دیب اتاگان قیبچاققا بویوردیکه، اوزیگا یاقین تابع آدملاری بیلان اولار اوستیگا بارگای و ماماق ناحیه لاریدا چیگره مُحافَزه سی بیلان شوغوللانگای اوغوزخان فرمانیگا بناعن او یولگا توشدی و ایتیلگان جایگا اورناشدی و یاشاب قالدی

www.ziyouz.com kutubxonasi

قارلیق اوخوزخان غور سرحدیدان توران زمین تامان یولگا چیققاندا، قیش جودا ساووق کیلگان ایردی دشتو صحرانی تمام قار قاپلاب آلگان ایدی او بویوردیکه، هچ کیم لشکردان آرقادا قالیب کیتماسون اما قار کوپلیگی و ساووقنینگ کوچلیلیگیدین بعضیلار لشکردان آرقادا قالیب کیتدیلار اوغوزخانگا بو معلوم بولگاچ، یانا فرمان بیردی اولارنی تاپیب کیلدیلار سوراقلاگانلاری بیلان باریبیر قالیب کیتگانلار بولدی سوریشتیریب، اولارگا قارلیق دیب نام بیردیلار ایندی قارلیق نَجادینی اولار نَصلیدان دیب بیلادیلار

اما **خالاج** توغریسیدا دییدیلارکه، اوغوزخان مملکتلار تَسخِری اوچون لشکر تارتگاندا، حُکم قیلدیلارکه، هیچ کیم لشکردان قالیب کیتماسین اوشا اورتادا بیر کیشی بولیب، خاتینی حامیلاسیدان قوتولگان ایردی، اما کمقُوَّتلیکدان سوتی یوق ایردی صحرادا بیر شاغالنی کوردیکه، تاووقنی آولاب تورگان ایردی سوتی یوق خاتیننینگ ایری اوشا آدم بیر کالتاکنی آلیب، شاغالگا آتدی توستاووقنی اوندان قوتقاریش و اونی خاتینیگا کباب قیلیب بیریش مقصدیدا ایردی، تا اول خاتیندا سوت پیدا بولگای و فرزندینی سوتدان تویدیرگای اوشا خاتین توستاووق کبابیدان ییگاچ، سوتی کوپایدی و فرزندینی سوت بیلا تویدیردی اوغوزخان اولار احوالیدین واقف بولوب، یول عزابینی تارتگان معنی سیدا بولگان خلاج نامینی اول اوغولغا قویدی نظم مضمونی شو یوموشدان یوپانیب بیر نیچا آدم، اوغوزخان ایشیتدی اولاردان شول دم اچچیغلاندی و دیدیکه، کیمنینگ خاتینی، توغسا، نیچون آرتگا تارتار آتینی شاه زمان اونگا قویدی خالاج نام، معنی سی شول قالیب کیتما، آپاجان

اما **چییورغا** ایتادیلارکه، اوغوزخان سفرلارینینگ بیریدا شبگیرلیک یوز بیردی بیر ییرگا ییتگاچ، آتدان توشدی و قاراسا،

www.ziyouz.com kutubxonasi

بیر توده آدملاری لشکردان اجراب آرقادا قالیب کیتگانلار قاتار آرقاسیدان کیلا باشلاگانلار شو سببدان اول آدملارنی چیپورغانلار دیب اتادی نظم مضمونی چیپورغان تورکی دا قاتار معنی سینی بیرادی شهر یار شوندای دیب خطاب قیلدی اوغوزخان تورکی نجاد قوملاریگا شو ترظدا نام قویدی سین اولارنینگ بارچاسینی تورک دیب بیل، فقط نامسلاری تورلیچا بولدی

اوغیزخاننینگ او اوغیل لاریگا اورین بیلگیلاگانی ذکری

ایتیشلاریچا، بیر کونی اوغوزخان اوغیللاری بیلان بیرگالیکدا شکارگا بارگان ایدیلار شکار پیتیدا هر بیری بیر آو کیتیدین قوودیلار ناگاه، هر آلتی نفر اوغول بیر بولوب شکارگاه دا بیرگالیکدا بیر جایگا ییتیشدیلار و بیر کمان بیلان اوچ زرّن اوق تاپیب آلدیلار آتالاری حضوریگا محاکمه گا کیلتیردیلار اوغوزخان اولوغ اوغوللاریگا کماننی و اوچ کیچیک اوغلیگا اوقلارنی بیردی کاتتا اوغیللاری کماننی اوچ قسمگا بولوب آلدیلار شونینگ اوچون هم اولارنی بوزوق دیب اتایدیگان بولدیلار کیچیک اوغوللارنی اوچ اوق دییشادیگان بولیشدی یولدا بوزوقیلار اوچ اوقدین کوپ بولادیلار اوق ایلچی حکمینی ، کمان پادشاه حکمینی کیلتیرادی مثل اوق – ایلچی، کمان پادشاه بولدی یولدا ایلچی شاه دان کمتردیر او اوَنغاردین یوریشنی بوزوقلازغا بویوردی، جوانغاردین اوچ اوق کیتگان ایردی لیکن اوز اختیارینی بوزوققا بیردی اوچ اوق اوچون عمارت سالدی

بوزوقلارگا دیدیکه سواری لار اوچون و قور اورنینی اونگ تاماندینکه اونغار دیرلار، تایینلاسونلار و اولتورسونلار اوچ اوقلارگا بویوردیکه چپ قول تاماندینکه، اونی جونغار

www.ziyouz.com kutubxonasi

دیرلای، سواری لارگا و پیاده لارگا اورین تیارلاب اولتیرسونلار اورینلاریگا قایتسونلار، شونینگدیک، بوزوقلارگا ولیعهدلیک امرینی قیلدیلار اوچ اوروقغا امرلیک فرمانی بیردیلار

خوارزمشاهلار

قاراخانی لار دولتی مواراءالنهرنینگ اجتمائی اقتصادی و سیاسی ترقیاتیدا یانگی باسقیچنی باشلاب بیردی ترک اهالیسی کوچمانچی قسمینینگ اوتراقلاشووی، شهرلار کوپاییشی و هنرمندچیلیک ایشلاب چیقاریشنینگ رواجلانیشی شرائتیدا کوچمانچی همدا اوتراق اهالی منفعتلاری قوشیلیب کیتدی و مرکزلاشگان بیتتا دولت دائره سیدا ایککالاسینینگ بیرگالیکدا یاشاشی همدا همکارلیگی شکلی قرار تاپدی نتیجه دا ۱۲ ۱۳ اصرلاردا خوارزمدا قیسقا بیر تاریخی وقت ایچیدا خوارزمشاه لار دولتی اولوغ جهان دولتیگا ایلاندی

امودریانینگ سول ساحلیدا جایلاشگان گورگنج شهری ۱۰ اصردا سیبیر و جنوبی روسیه بیلان کروان سوداسینینگ سونگی چگره سی بولگانلیگی تفیلی کاتتا اقتصادی همدا سیاسی احمیت کسب ایتدی کروانلار بو ییردان اوترار گاچا بارار، او ییردان ایسا ختای گا آلیب بارادیگان یول نینگ نوبتداگی قسمیگا اوتاردیلار باشقا یول بخارا گا ایلتار و بو ییردا ختای همدا هندستانگا یاکه مرو و خراسان آرقالی یاقین شرققا آلیب بارادیگان یوللار ایریلیشیگاچا ییتیب باراردی

سیردریانینگ قویی آقیمیدا جایلاشگان بولیب، اسلامنی انچا آلدین قبول قیلگان جیند، خوواره و یانگی کند شهرلاری کاتتا حربی – سیاسی و اقتصادی احمیت کسب ایتدی اولاردا اساسن اوغوزلار و قیپچاقلار یاشار، بوندا اوغوزلار تأسری کوپراق

www.ziyouz.com kutubxonasi

ایردی قیپچاقلار مملکتیدان بخاراگا آلیب باراديگان کروان یولی اوستیدا جایلاشگان جیند اجرالیب تورار ایردی، اورتا اصر سیاه لارینینگ تُکدلاشیچا، او کاتتا شهر ایردی خوارزمشاه لار لشکرینینک اینگ یاخشی حربی قسملاری، سرکرده لاری شو ییردان آلینار، یوقاری لوازملی عملدارلار شو ییردان چیقار ایدی افسانه وی تیکیش اوزینی خوارزمشاه دیب اعلان قیلینیشیگاچا جیند نائبی بولگان، بو ییرگا اینگ سویوکلی اوغلی نصرالدین ملکشاه نی نائب ایتیب تاینلاگان ایدی ۱۰۹۷ ییلدا سلطان بَرک یاروق اوزیگا صادق بولگان انوش تیگینینگ اوغلی محمدنی خوارزم حکمداری ایتیب تأینلاب، اونگا خوارزمشاه عنوانینی بیرادی شو وقتدان باشلاب انوشتیگینی خوارزمشاه لاری دولتینینگ تأرخی باشلانادی محمد خوارزمدا اوتتیز ییل حُکمدارلیک قیلدی و وفاتیگاچا سَنجَرنینگ صادق فقراسی بولیب قالادی همدا اونینگ ایشانچینی قازانادی شونینگ اوچون محمد وفات ایتگانیدا سنجر اونینگ اوغلی آتسیزنی سیرا ایککیلانماسدان وارث ایتیب تأئنلایدی لکین او آتسیز خسوسیدا جودا یانگلیشگان ایدی

آتسیز خوارزمنینگ تولا موستقللیگینی تأمنلای آلمادی قاراختایلارگا اولپان تولاشنی دوام ایتتیرگان حالدا ۱۱۵۶ ییل ۳۰ اییولدا وفات ایتدی نوبتداگی حکمدار ایل ارسلان خراساننی بویسوندیریب، آزربایجاندا اورناشیب آلادی و او ییردا اولگی حاکمنی وَسَّل قیلیب قالدیرادی عین وقتدا او خوارزم همان اولپان تولاب تورگان قارا ختایلارگا قارشی آغیر کوراش آلیب بارادی او ۱۱۷۲ ییلدا وفات ایتادی اونینگ کاتتا اوغلی تیکیش قاراختایلار مَدَدی بیلان تختنی ایگاللایدی او آتاسی کبی قاراختایلارگا قارشی کوراش آلیب بارادی تیکیش نشاپورنی، سونگرا خراساننینگ معلوم قسمیمی باسیب آلادی و

www.ziyouz.com kutubxonasi

خوارزمشاهلار ملکیگا قوشیب آلادی تیکش اوکاسی سنجر یوراک خسته لیگیدین اولگانیدان سونگ ترکیبیگا خراسان، مرو و هرات کیرگان بویوک بیر دولتنینگ حکمداری بولیب قالادی تیکش ۱۲۰۰ ییل ۳ ییولدا بغداد اوستیگا قوشین تارتگاندا خوارزم و نشاپور اورتاسیدا وفات ایتادی آرادان اوچ کون اوتیب اونینگ اوغلی محمد الاوالدین گورگنج احالیسی کوز اونگیدا سرای ایانلاری و امیرلاری حاضر بولگان بیر وضیتدا خوارزمشاه لار دولتی تختیگا اوتیرادی آرادان کوپ اومای اونینگ شاه لیگی تحلیکه لی بولیب قالدی محمدنینگ اوگای اغاسی نشاپور حاکمی هندوخان و خوارزمشاه آناسی تورکانخاتون بیلان باغلیق ایدی

اتائی غزللاریدان نمونه لار

اول صنمکیم، سو یاقاسیندا پریدیک اولتورور،
غایت نازوکلیگیدین سو بیلان یوتسا بولور
تا مگرکیم، سلسبل آبینا جولانی قیلا،
کیلدی جنت روزه سیندین آب ککوسر ساری حور
اول ایلیککیم سودین آریقتور، یوماس آنی سودا،
بلکه سونی پاک بوشون دیب ایلیگی بیرلا یور
ایمدی بیلدیم راست ایرمیش، بلکه کوردوم کوز بیلا،اولکه
دیرلار سو قیزی گاه گاه کووزگا کورینور
قاشلارینگ یاسین اتای کورگالی حسن ایچرا تاق،
صبح دم محرابلاردا سوه یاسین اوقور

ای بیگیم، اوشبو یوز دیگول، شمس بیرلا قمرمودور،
ای بیگیم، اوشبو سوز دیگول، شهد بیلا شَکّرمودور

www.ziyouz.com kutubxonasi

کوز اوچیدین قیا قیا شیوه بیلا باقیشلارینگ،
جان تامورین قیار اوچون تیغمو یا نظرمودور
بادی صباکه، کیلتورور جانغا ساچینگ نصیمینی،
شهر صبانینگ ایلچیسی حدودی خوش خبرمودور
ضل معنبرینگکیم، اول کوزدین اوچار اوزون کیچا،
سرو سحینینگ اوستیدا زاغو ابیر ترمودور،
زاری یو ناله کم قیلای، راستین ایت، ای پاسبان،
ایتلارینگا بو ناله دین هر کیچا درد سرمودور،
لعل لبینگ خیالیدین بیر گوزار ایلاپین دیدیم،
جانی عزازدین ولی، آدمغا گزرمودور
سورسانگ اتائی حالیدین نیتتی، ای پادشاه حسن،
لطف و کرم گداییغا، تینگری اوچون ، ضررمودور

ای بیگم، والله، کیرکماس تاندا جان سیزسیز منگا،
هم حیات خضرو عمر جاو دان سیزسیز منگا
ایل تیریک دیرلار مینی، کونگلومدا فکر ایتسام، ولی،
بو تیریکلیک تا بولور یوز مینگ گمان سیزسیز منگا
سیز صنملار خانیدورسیز، بنده نگیز دیر اینچو قول،
بولماسون اوشبو اولوسغا خانو مان سیزسیز منگا
جورونگیز محرو وفادور، دردینیز اینی دوا،
فلمثل گر اولتورورسیز مهربان سیزسیز منگا
وصلینگیز عمروم گلیدور، شوقیدا مین هندالیب،
یاز فصلیندا بولور وقت خزان سیزسیز منگا
من بو یوز مشتاقیدورمین، باغو بوستان کیم بولور،
بولماسون نسرینو لاله ارغوان سیزسیز منگا
مین اتای مین حسینی، حسن ایچیندا سین حسن
کربلادور روزه باغ حنان سیزسیز منگا (۲۱۸)

www.ziyouz.com kutubxonasi

سکّاکی غزللاریدان نمونه لار

فرقتینگدا، ای پری، تن کیدییو جان ییغلادی،
دم بدم خود قیغودین ایککی کوزوم قان ییغلادی
هچ هوا یوق دردکیم جاندا بار، آنی کوروب،
تننی جاک ایتتی طبیبو دارو درمان ییغلادی
دور تیشینگو گل یوزوگننی آچیب آنچا ییغلادیم،
کیم، مینگا مینگ نوحه بیرلا ابر نَیسان ییغلادی
تون کیچا مجلسدا یوزونگ وصفیدین کیچتی حدیث،
خمع حیرت اوتینا یاندییو سوزان ییغلادی
ایشیگینگدا ایت بیککین باستیم نیچا ییل قاوریلوب،
وشبو حالیمنی کوروب کافر، مسلمان ییغلادی
ییغلادی حطی رقبنینگ کیلغاندین رحمی نمگا،
باری اول قاننیق کونگوللوک چینمو یالغان ییغلادی
بیدیلار یوزدین کوروب سکاکی حالین سورمایین،
خاسو، آمو، شهرو، ده، داناوو، نادان ییغلادی

ای کوزوم، بیردم دم اور، باغریمدا هیچ قان قالمادی،
وی بلا، رحم ایت، تنیمدا قایغودین جان قالمادی
کیم کوروب نرگیس بیکین کوز بیلا گلتیک یوزینی،
ییلگا بیریب عقلو فحمین مستو حیران قالمادی
تون چمن ایچرا نقابین آلمیش گل یوزیدین،
غنچه یانگلیغ بولماگان چاکک هیچ گیریبان قالمادی
خاطرین جمع ایتتی، ضلفینگا یتیب بیر دم صبا،
بارو بو یولدا مینینگتیک اول پرشان قالمادی
کانو دریانی خجل قیلدی کوزومنینگ صنعتی،
لعلو دورغا خود اياق آستیندا هیچ سان قالمادی

غم مینینگ ذاتیمغا واجب بولدی، بولماس ممتنع،
اوزگا حمل ایتما، جوا کوتروگا امکان قالمادی
چونکیم اول اسی نفس قصد ایتتی، سنگا،
درد دل بئلا اولاردین اوزگا درمان قالمادی

اولوغبیک مدحی (قصیده سی)

جهاندین کیتتی تاشویشو مَبادیٔ امان کیلدی،
خلائق، عیش ایتینگ بو کون، سروری جاودان کیلدی
تن ایردی بو اولوس بارچا انینگتیک جانی بار یا یوق،
بحمد آلله، اوغان فضلی بیلا اول تنگا جان کیلدی
بو مَوکیب گردی سورماسی تاپیلماس ایردی بیریب جان،
کورونگ کوز بیلا حق صنعی کیم، اوش خوش رایگان کیلدی
علمتیک بارچا بیکلارینگ باشی کوککا کیراک تیگسا،
کیم، آنلار تَکیه قیلغالی بو قوتلوغ آستان کیلدی
جهاندین اهرمن کیتیب، مُسَخَّر بولغای اینس و جان،
کیم، اوش تختینی بیل کوتروب، سلیمان زمان کیلدی
بابیندی تختینینگ ققدری، اوزین تاج کوککا تاشلادی،
عدالت باغی سبز اولدی، چو نشروان کیلدی
کیراک جان بلبلی تون کون نوادین تینماسا هر دم،
چو دستلایگا خُرَّم یاز، ادولارغا خزان کیلدی
رعیَت قوی ایرور، سلطان انگا چوپان، یا بوری،
بوری اولغایو قوی تینغای، چو مُسی تیک شُبان کیلدی
بو کوندین سونگرا کوپ تینغای رعیتلار رعاتدین،
اولوس حقّیدا مینگ قورلا اتادین مهربان کیلدی
کونگوللار بولدی خوش روشن کوروب قالمادی بیر ذره،
قارانغولوق کیتیب، حالی چو خرشد زمان کیلدی
سویونسون خسرو اعلی گوهر سلطان اولوغبیککیم،

www.ziyouz.com kutubxonasi

شهنشه شاهروخبیکتیک شه خسرو نشان کیلدی
بو شهنینگ لشککری قایسی ولایت ساری عزم ایتسا،
فلکدین هر زمان اول دم ندای العمان کیلدی
بولار ایلگا قیلیچ، نیزه آلیب حَیجاغا کیرگاندا،
هیچ ایش کیلمادی اعلادین، مگر آهو فِغان کیلدی
بو لشکر بیتکانین کورسانگ یاساب اعدانینگ اوستیگا،
ساغینغایسان چیریک ایرماس، مگر گرزو سِنان کیلدی
شهنشها، سینینگ آتینگ شه کشورکوشای ایردی،
آل ایمدی دنیانی، کوکتین لقب گِتستان کیلدی
تَوارو قوی بیکینن دشمن کووروب بختینگ قوَسینی،
اوز ایلگین باغلاب آلینکغا ضعیف و ناتوان کیلدی
کیریب تولکو بیکین دشمن اینیدا اولغای آچلیکدین،
نی قیلسون، اوستینا هیبت بیلا شیر زمان کیلدی
قوروغ سودا پیشوردییو ولی خام ایتتی ایشلارین،
اخیر کوگیل، بو سَودادین باشیغا نی ضیان کیلدی
ایا شاها، ملک سِیرت سینینگ وصفینگ سوزی ایچرا،
اوقیبین ایمدی آلینگدا، یانا بیر داستان کیلدی
ایشیگینگ تفراقی مجروح بولغان جانو تنلارگا،
شفالیق مرحمی بولدی، بساتی پرنیان کیلدی
نیکیم نشروان عدل ایشی ایچرا قیلدی تقصیرین،
قاموغینغا انینگ بیر بیر شرف ذات زمان کیلدی
صَلاتین دنیادا کوپ کیلدییو کیچتی، سینینگتیک بیر،
فلکنینگ گر تیلی بولسا ایتسونکیم، قاچان کیلدی
ملکتیک ذهد طاعتگا ایشبنگنی مُنتها قیلدینگ،
بو ایشدین الجرم، سِدره سانگا اولا مککان کیلدی
قاچان کیوان بیکین آنلار سرای و تاقی آللیغا،
تیلاسا پاسبانلیقنی شه هندستان کیلدی

www.ziyouz.com kutubxonasi

سینینگ بزمینگدا کیلتوروب ایشیککا ظهرهنی گردون،
دیدی تندا ایدینگ، ادنا کنیزک مدح خوان کیلدی
گدالار رایگان تاپقای ضروری مال قاروننی،
یَدی بیضا بیکین ایلگینگ جهانگا زَرفِشان کیلدی
اولوسقا توی بیرور بولسانگ، قویوب آلتون کوموش گیردا،
مُرسّا ییُنجولار بیرلا فلکتین ایککی خان کیلدی
قیلیچ یاشناتسانگ اوروشتا، انینگ قای شعله سین دشمان،
کوروب ایتور قاموغ هی هی، قاجینگ، برقی یامان کیلدی
اوقونگنی کورسا سَهمینگدین سونگوکتیک تیترار عضاسی،
دیگای عدا کیم اوش جاغا بلای ناگهان کیلدی
کیشی کیم، قهرینگا اوچرار، شَقاوَت بیرلا اول باردی،
ولی لطفونگنی تاقانغا، سعادتدین نشان کیلدی
شها، لطفونگنی تاپقوم دیب دعاچی بنده سکاکی،
بیلین جانی بیلا باغلاب، بو خضمتغا روان کیلدی
ایرورمین خانه دانینگنینگ کونگول بیرلا دعاچیسی،
مینگا برهان تیلاسالار، سوزوم خود چین، اعیان کیلدی
ممالیک نظمی یو دیننینگ قوریغیدیر شریف ذاتینگ،
نبی تیک شَرع ایشیندا ضمیرینگ خرده دان کیلدی
جهاندا قَرنلار تیریک بولوب ، عزت بیلا تورغیل،
ازل وقتیدا چون آتینگ شه صاحبقران کیلدی

لطفی غزللاریدان نمونه لار
نیچا باغریم اوت اوزا نارتیک یانگاقینگ کودورور
نیچا جانیم جوهرین سیمتیک ساقاقینگ کویدورور
نیچا محراب مینی هر کیچا تانگغا تیکین،
شمع تیک باشتین ایاق اول جفتو تاقینگ کویدورو
قاشو، کوزو، ضلفو، یوزو، قامتینگ قصدیمدادور،

www.ziyouz.com kutubxonasi

قایسینی ایتای، مینی باشتین ایاقینگ کویدیرور
حخر اوتی بیرلا رقب جوری باغیرنی کویدوروب،
قالگانینی گه گه بیرار حال سورماماقینگ کویدیرور
کویمادی چون عشق اوتیندا گر سیپندانديک وجود،
لاجرم عُدتیک آنی حالی فراقینگ کویدورور
ییتماس ایردی بیزگا اول فِل فِل یاناقینگ اوتیدا،
یکم، یانا افسون بیلا جادو راقینگ کویدوروبر
اوت اگر سونی کویورماس بولسا، ای جانو جهان،
نی اوچون بو لطفی نینگ جانین دوداقینگ کویدورور

تاریخ ملک عجم دان

عجم تاریخیدا فارس سلاطینیی تورت طبقه قیلیب دورلار بورونغی طبقه پیشدادیلار دور و الار اون بیر کیشی دورلار کیم سلطنت قیلیب دورلار تاریخ عُلَماسی اتفاقی بیلا بیراوکیم اول سلطنت قیلدی کیومرس ایردی اما آنینگ نسبتی بابیدا اختلاف کوپتور کیم مغ دیبدور کیم آدم علیه السلام اولدور و بعضی عجم دین دیبدورلار کیم آدم علیه السلام نینگ نبیره سیدورور بعضی فرس دین انی نوح اولادیدین دیبدورلار ینه داغی سوز کوپ بار اما صِقَتدین دین بیراقراق اوچون بیتیلمادی آدم دیگانلار ڨولی بیلا آنی گِل شاه دیبدورلار بو معنی بیلا کیم بالچیغدین یاراتیلدی یعنی کیشی پشتی دین ایماس ایردی اوزگا ڨوللار بیلا کیم کیومرس دیبدورلار معنیسی حَیِّی ناطقدور یعنی تریکی کیم سوز ایتقای اما نظام التواریخ و جامع التواریخ جلالی دا اتفاق بیلا حُجَّت الاسلام امام محمد غزالی ڨُدِسَ سِرِّهُ نصحیت الملوک دا انی شیس علیه السلام نینگ قرداشیدور دیگاننی طعن قیلیبدورلار نیدین کیم شیس علیه السلام ضَحّاک عَلَوّانی زمانیدادور و تاریخ اهلی اتفاقی بیله کیومرث زمانیدین ضحاک زمانیغاچه مینگ ییلغا

www.ziyouz.com kutubxonasi

یاقین بار هر تقدیر بیلا پادشاه لیغ قاعده سین اندین بورون یوق ایردی بو قاعده نی اول توزدی داغی اول کیشی کیم شهر بنا قیلدی اول ایردی دَماوَندنی بنا قیلدی اما اندا گاهی بولور ایردی داغی اصطحرنی بنا قیلدی اما کوپراک اوقات اندا بولور ایردی مینگ یاشادی و لکن عُمرینینگ آخیریدا قیرق ییل سلطنت قیلدی داغی سِیامک اوغلی هوشنگنی کیم نبیره سی ایردی ولی عهد قیلیب وفاسیز جهانغه وِداع ایتتی شعر

بورونراق کیشیکیم توزوب رود و جام
جهاندارلیق تختین ایتّی مقام
کیومرث ایدی لیک دورانِ دون
انگا بیردی باری باریدین بورون

هوشنگ خردمند و عادل و عالم پادشاه ایردی و جاویدان خرد آتلیغ کتابنی عملِ حکمتیدا اول تصنیف قیلدیکیم مَعمون خلیفه وزیری حسن سَحل اندین بیرار نیمه تاپیب عرب تیلیگا ترجمه قیلیدور و شیخ بو علی مِسکَوَیه آداب العرب و الفورس آتلیغ کتابیدا انی ذکر قیلورکیم انینگ مطالعه سی مُصنِّفینینگ فضل و کمالیغه دلیل دورور و عجم انی پیغمبر دیبدور و داد و ادل جهتیدین انی پیشداد دیدیلار و تیمیرنی تاشدین اول چیقاردی و طَبَری دیبدورورکیم بیغاچدین تخته اول کیسیب اویلارگا ایشیک یاسادی و اکثر کانلارنی اول چیقاردی و بارس نی و ایتنی اول کیبیک آلغوچی قیلدی و آتقه ایگار اول یاسادی و تیوه نی یوککا اول کیووردی و اریغلار قازیب سو سالیب آبادانلیق اول قیلدی بیرگا فَرش اول سالدی و تولکو و آ س و تایین تیریسین اول کیارکا قابل قیلدی عمری بابیدا اختلاف بار اما پادشاه لیغی قیرق ییل ایردی و تَجَرّود و تقوی طریقی بیلا اوتکاردی دائیم تاغلاردا عبادت قیلور ایردی تواریخدا مونداق مسبتدورکیم دیولار انی سجده دا تاپیب تاش بیلا باشین یانچیب اولتوردیلار و طهمورث دیوبند اوغلی ایردی آتاسی حالیدین واقف بولوب دیولارنی اتاسی

www.ziyouz.com kutubxonasi

قصاصیغه هلاک قیلدی داغی اول موضوع دا شهر بنا قیلیب آتین بَلخ قویدی و سوس بیله بابل شهرینی هوشنگ یاسادی و بعضی کوُفه نی هم انکا منسوب قیلیبدورلار شعر

یوق ایردی جهاندارِ انجوم سپاه
جهان ایچره انداقکه هوشنگ شاه
ملک شیوه شاه بی عدل
فلک دیوگا قیلدی انی قتل

طهمورث اتاسی هوشنگنینگ چون ولی عهدی ایردی انینگ اونیدا سلطنت تختیغه اولتوردی و خلایق رعایتیغه و ممالیک حمایتتیغه جِدّ بیله مشغول بولدی و انینگ زمانیدا عظیم قحط واقع بولدی غَنی لارغه بویوردی کیم چاشت طعامی بیله اوتکارگایلار و شام طعامینی مَساکین گا بیرگایلار و روزه توتماق اندین سنت قالدی و اول بنا قیلغان شهرلار مَرودا کُهَن دِز و خراساندا نشابور و اصفهاندا مَهرِز و ساریه و طبری دیب دور کیم عامل و طبرستاننی اول بنا قیلدی و فارسی کتاب بیتماک و بوز توقوماقنی اول اختراع قیلدی و انینگ زمانیدا قاتیق وبا بولدی هر کیمنینگ بیر سیوار کیشیسی بار ایرسا ایردی انینگ صورتین یاساب انینگ بیلا خرسند بولور ایردیلار تا بودپرستلیققا مُنجَر بولدی و طهمورث اوتوز ایکی ییل ملک سوردی شعر

شهی ایردی طهمورث آ فاقا ارا
که عدل ایتتی کُهَن تاق ارا
نیچه دیوبند ایردی اول ارجمند
اجل دیوی آخیر انی قیلدی بند

جمشید بعضی انی طهمورثنینگ قارداشی دیبدورلار و بعضی قارداشینینگ اوغلی چون سلطنت قه اولتوردی جهان ملکین عدل و داد بیلا توزدی و حسن و جمالدا دلپذیر و فضل و کمالدا بی نظیر

www.ziyouz.com kutubxonasi

ایردی غریب اختراع لارقیلدی اول جمله دین سپاهی لیک اسلحه سیدورکیم پیدا قیلدیکیم آندین بورون تاش و ییغاچ ایردی سِنان و حَربه و پیچاق بعضی حَبّه هم دیبدورلار قالقان هم دیبدورلارکیم اول یاسادی و همام بنا قیلدی و غواسلیغ خیال قیلدی و ایپاک و قَزّ و کوپراک توقور نیمه لارنی و رنگلارنی و ایشلارنی اراغا کییوردی کیم اندین بورون کیشی اراسیدا یوق ایردی و شهردین شهرغه چه دهلار بویوردی و خیله ایشگا قانون و قاعده قویدی و اِصطَحر شهرین اولغایتتی انداق که طولی خُفرَکدین رامجَرَّدقه ییتتیکیم اون ایکی ییغاچ بولغای و عَرضی اون ییغاچقه ییتتی و اندا اولوق بنائی سالدیکیم حالا آثاری و نیشانه لاری بارکیم آدمذاد انداق یاساماق محال کورونورکیم کیشی کورماگونچه باور قیلماس و انی چهل مینار دیرلار چون بو عمارت توگاندی عالم سلاطین و اشراف و اکابیرین ییغیب اندا عظیم جشن قیلدی اول وقتکیم قویاش نقطه اعتِدالیِ ربعیغه تَحوِل قیلیب ایردی اول بنادا تخت اوستیگا اولتوروب عدالت صِیت و صداسین عالمغه مُنتَشِر قیلدی و اول کون نینگ آتین نوروز قویدی و سلطنت نینگ زمانی ییتی یوز ییلغه چه بولدی عاقبت مُفرِط جاه و غُروری و عظیم دولت تَکَبُّری دِنماغیغه فاسِد خیال سالیب عالمنی اوز عبادتیغا امر قلیب اوز صورتی بیلا بُتلار یاساب اقالیم و کشورلارغه ییباریب ایلگا اوزی نینگ پَرَستِشین بویوردی هر آئینه غیرت الهی مُقتَضی اول بولدیکیم انکا جزا ییتکای شداد عادغه تقدیر بولدی کیم قارداشی اوغلی ضحاکی عَلَوانینی قالین سپاه بیلا ییباردی تا انی توتوب اره بیلا ایکی بولوب جسمین پاره پاره قیلدی طَبَری دا انینگ قتلی بیوراسیبقا مَنسوبدور اما اوزگا تواریخدا یوقتور شعر

چو جمشید تخت اوزره توتتی مقام
دماغیغه یول تاپتی سودای خام
انی قیلدی حق مکری ایلاب سیتیز

www.ziyouz.com kutubxonasi

بابورنامه دان

تینگری تعالی نینگ عنایتی بیلان و حضرت آن سرور کائنات نینگ شفاعتی بیلان و چهار یار با صفالاری نینگ همتی بیرلان سه شنبه کونی رمضان آیینینگ بیشیدا تاریخ ساککیز یوز توقسان توققوزدا فرغانه ولایتی دا اون ایککی یاشتا پادشاه بولدوم

فرغانه ولایتی بیشینچی اقلیمدیندور معموره نینگ کناره سیدا واقع بولوبتور شرقی کاشغر غربی سمرقند جنوبی بدخشان نینگ سرحدی تاغلار شمالیدا اگرچه بورون شهرلار بار ایکاندور مثل آلمالیق و آلماتو و ینگی کیم کتبلاردا اطرار کنت بیتیرلار مغول و اوزبیک جهتیدین بو تاریخدا بوزولوبتور اصلا معموره قالمابتور مختصر ولایت تور آشلیق میوه سی فراوان گردا – گردی تاغ واقع بولوبتور غربی طرفیداکیم سمرقند و خجند بولغای تاغ یوقتور اشبو جانبتین اوزگا هیچ جانبتین قیش یاغی کیلا آلماس

سیخون دریاسی کیم خجند سویی غا مشهوردور شرق و شمالی طرفیدین کیلیب بو ولایتنینگ ایچی بیلا اوتوب غرب ساری آقار خجند نینگ شمالی فناکت نینگ جنوبی طرفیدینکیم حالا شاهروحیه غا مشهوردور اوتوب ینا شمالغا میل قیلیب ترکستاندین خیلی قوییراق بو دریا تمام قومغا سینگار هیچ دریاغا قوییلماس فرغانه نینگ ییتتی پاره قصبه سی بار بیشی سیحون سووی نینگ جنوبی طرفیدا قالغان ایککیسی شمالی جنوبیدادور جنوبی طرفیداغی قصبه لاردان بیری اندیجاندورکیم وسطتا واقع بولوبتور فرغانه ولایتی نینگ پایتختی دور آشلیغی وافر میوه سی فراوان قاوون و اوزوملاری یاخشی بوللور

www.ziyouz.com kutubxonasi

قاون محليدا فاليز باشيدا قاون ساتماق رسم بولماس انديجان نينگ ناشباتی سيدين ياخشی راق ناشباتی بولماس ماورا النهردا سمرقند و کيش قورغانيدين سونگرا موندين اولوغراق قورغان يوقتور اوچ دروازه سی بار ارکی جنوب طرفيدا واقع بولوبتور توقفوز ترناو سوو کيرار و بو عجب تورکيم بير ييردين هم چيقماس قلعه نينگ گردا – گردی خندق و خندق نينگ تاش يانی سنگ ريزه ليق شاه راه توشوبتور قلعه نينگ گردا – گردی تمام محلات تور بو محله بيرلا قلعه غا فاصله اوشبو خندق تور و ياقاسيداغی شاه راه تور قوشلاری کوب بولور قيرغاولی بيحد سيميز بولور انداق روايت قيلديلارکيم بير قيرغاولنی اسکنه سی نی تورت کيشی ييب توگاتا آلمايدور ايلی ترکتور

www.ziyouz.com kutubxonasi